

תאריכי ישראל

התקופה ח' תר"כ

סקירה כללית

א. התאריכים בכלל. העמים הקדמונים, שעמדו עוד על מדרגה שפלה בהתפתחותם, היו רגילים לקצוב הזמנים על-פי מאורעות מסימים, שאירעו בימיהם ועשו עליהם רשם, והיו אומרים דרך-משל: דבר זה היה בזמן שקרה מקרה פלוני, או בכך וכך שנים אחרי-כן (וכדרך שאנו רואים אצל יושבי ערים קטנות, החושבים זמני המאורעות לפי השרפות הגדולות שהיו בימיהם). דוגמאות רבות כאלה אנו מוצאים אצל המצרים, הבבלים והיונים הקדמונים. אבל סופרי הזכרונות ודברי-הימים, ששיטה כזו לא היתה מספקת לצרכם, היו קוצבים הזמנים על-פי שנות המלכים או שמות הארכונים, שאירעו הדברים בימיהם. שיטה זו היה בה חסרון גדול, שקשה היה לקוראי דבריהם לחבר יחד את החוטים הנפרדים ולדעת כמה שנים עברו בין מאורע אחד לחברו, ומי שלא היו לו רשימות המלכים והארכונים¹, לא היה בידו לכוון את הזמן אפילו בקרוב. ולכן השכילו עוד בימים הקדמונים לבחור באחד המאורעות המסימים והידועים בדברי ימי העמים ולעשותו כעין יתד תקועה במקום נאמן, לקשר בו חוט נמשך בלי-הפסק, שכל המאורעות האחרים יוכלו להיות חרוזים עליו איש איש על מקומו. בדרך כזו נולדו ונתפתחו אצל עמים שונים מנינים

---

¹ רשימות מלכים שונים (פרסיים, סוריים ומצריים) נמצאות בספרי אזכיוס, ששאכן ממקורים קדומים יותר. הנכבדה שברשימות מן המין הזה היא הקנון הידוע של התוכן תלמי, המוציא במספר שנות מלכי בבל, פרס, מצרים וקסריי רומי, משנת 747 לפני המנין הרגיל עד זמנו (מחצית המאה השנית למנין הנהוג). רשימות שנות המלכים, שהתחלת ממשלתם נמנית כהן לפי שיטות שונות (מפני סבות שונות), אינן גותנות לנו תמיד את היכלת למצא בכל מאורע את זמנו בדיוק גמור, ונכבדות מהן יותר הן רשימות הארכונים אצל היונים, הקונסולים אצל הרומיים ואפונימים אצל הבבלים, שזמני כניסתם לכהונה היו קצובים וקיימים ולא היו משמשים — חוץ ממקרים ידועים — אלא שנה אחת.

ידועים, אשר יקראו להם בשם תאריכים⁽¹⁾, שאני פורט כאן רק את הנכבדים שבהם, שמוצאותם לפני המנין הרגיל, והם: התאריך האולימפי (שנהגו למנותו מראש חדש יולי 776 לפני המנין הרגיל), תאריך בנין רומי (מיום כ"א לאפריל שנת 753), תאריך גבונאסר (מחדש האביב 747), התאריך הסילוקי (שהיה מתחיל אצל הסוריים מתשרי 312, ואצל הבבליים מניסן 311), התאריך הארסקי (המתחיל משנת 248/7) ותאריך אוגוסטוס או התאריך האלכסנדרי (כ"ט אוגוסט 30)⁽²⁾. מכל התאריכים האלה אחד הוא התאריך הסילוקי, שזמן יצירתו גופל יחד עם התחלת מנינו, ואפשר שכך הדבר גם עם התאריך הארסקי. לעצמת זה, שלשת

(1) השם תאריך לקוח מלשון ערבית — תאריח, שפרושו מנין הזמן, השבונות העתים וספר זכרונות דברי-הימים, והוא נגזר מפעל ארח, שענינו כתיבת הזמן בשטרות על-פי מספר ימי החדש (הנמנה אצלם לירח). ובדין היה לכתבו בלשון עברית תאריח; אבל היהודים יושבי ארצות הערביים הרגלו עוד בימים קדמונים לכתוב את אותה החוקה על-ידי אות כי (ד"מ כ"י תמורת חליפה). ומפני שכבר נתפשטה מלה זו לרב בספרות העברית, לא חשבנו לנכון לשנות את תמונתה.

(2) כל המנינים האלה, כאשר נראה מיד, נתקנו בזמן מאחר, אבל בזמנים קדומים יותר לא נמצא כל זכר לתאריכים. אך כתבת אחת חרותה במצבה, הנמצאה בצען מצרים, נותנת מקום בסקירה ראשונה לחשב, שבארץ מצרים — שכפי הידוע היו מונים בה למלכים — היה תאריך קבוע עוד בזמן קדמון. על המצבה הזאת חקוקה דמות רעמסס השני, העומד עם משנהו ושני צבאיו ועם ראש הכהנים לפני שֶׁת (סעטהאס) אלהיו, ועל-ידיהם חרותה כתבת, האומרת, כי „המלך פקד להקים את המצבה הזאת לשם אבותיו הגדולים, למען יעמוד שם אבי אבות אבותיו, המלך שֶׁת הראשון, ויפרח לעד, כרע (אלהי מצרים), כל הימים. שנת ארבע מאות בארבעה לירה מסורע, למלך שֶׁת נובטי, הכן האהוב לרע נובטי“. מתוך סוף דברי הכתבת הוציאו מקצת חכמים את התולדה, שהיה למצרים תאריך קבוע, שהתחיל ממלכותו של שֶׁת-נובטי. ולדעתם, היה המלך הזה אחד ממלכי הרועים (היקסאס) ממערבי האלה שֶׁת, אשר נשא עליו שֶׁם אלהיו, והוא יסד באמת את התאריך הזה, אשר מנו לן כתאריך של היכל רק בצען לבד ובמקדשו של שֶׁת, בדברים הנוגעים לסדר העבודה בהיכלו זה. רעמסס השני מלך במחצית המאה ה-19 לפני המנין הנהוג, ואם כן יגיע עקרו של התאריך הזה עד מחצית המאה ה-19. לעצמת זה יחשבו אחרים, שאין המלך הזה, שאליה מחשב המצבה, ילוד אשה כלל, כי אם אחד מבני האלהים, אשר לפי האגדה קלכו לפנים בארץ (וגם מצאו דוגמא לזה בכתבת אחרת, שנזכרה בה שנת שס"ג לרע, שהכל מודים, שהוא אלהי מצרים), וכל התאריך הזה בדמיון יסודו (עין עדוארד מאיר, אגיפטישע כראנצאלאגיע, צד 65; גינצל, I 234). אולם לדעתי, אף אם נאמר, שפֶּנֶת המצבה למלך בשר-ודם, לא נוכל עוד ללמוד מזה, שהיה למצרים תאריך קבוע, שהיו מונים לו במעשה את השנים בכל הפרק האמור וכן לאחוריו. והמספר העגול „ארבע מאות“ מוליד בלב כל איש את הרעיון, שכל עקרה של מצבה זו אינה אלא מצבת זכרון, לומר המלך שֶׁת הראשון או לזכר ההיכל אשר בנה לשם אלהיו, אחר שעברו ארבע מאות שנה מיום הוסדו, וכדרך שאנו מוצאים כזאת בכל הזמנים ובכל המקומות, וכאשר רגילים אנו גם עתה לערוך חגי יובל לזכר מקרים מסוימים. מצד אחר תזכיר לנו הכתבת הזאת את המקרא בספר מלכים, שבנין הבית היה בארבע מאות ושמונים שנה לצאת בני-ישראל מארץ מצרים.

התאריכים האחרים, אף כי למראה-עינים כבירים הם לימים מחבריהם, בכל-זאת זמן יצירתם מאחר הרבה יותר. התאריך האולימפי, הנראה קדום מכל חבריו, מאחר הוא מזמנו של הירודוט ותוקידידס, שהיו במאה החמישית לפני המנין הנהוג (אידיֶלר, I 372), והסופר, שנתן את הדחיפה הראשונה ליצירתו, היה סימיוס (במאה השלישית לפני המנין הנהוג), שערך רשימה שלמה מכל שמות האנשים, אשר נצחו בשעשועים האולימפיים, איש אחרי אחיו, ובצד כל אחד מהם שם משמות ארכוני אתונא, שמות מלכי שפרתא ונשיאיהם (עפארען), ושמות הכהנות, ששמשו בהיכל הרה בארגוס; ובן דורו, הסופר ארטוסתנס, ערך את קורות דברי-הימים לפי החשבון האולימפי (גינצל, II 356). התאריך לבנין רומי, ההולך אחרי התאריך האולימפי, נולד בזמן מאחר יותר הרבה, כי לא נתבסס חשבוננו עד ימי טרגטיוס נררו, 43 לפני המנין הנהוג (אידיֶלר, ח"ב, מצד 134 ואילך; גינצל, II 194). והוא הדבר בלי-ספק גם עם התאריך הנבונסארי¹.

(1) תאריך נבונסאר נזכר בראשונה בקגון של תלמי האלכסנדרי (במאה השנייה לפני המנין הנהוג), בסדר על-פיו את זמני המלכים, מנבונסאר עד קסרי רומי שהיו בימיו. אבל יש להחליט, שהשתמשו בתאריך זה גם חכמי התכונה שהיו לפניו. בכתבי היתדות של הכלדיים נמצאה רשימה אחת, הפורטת את ראשי המחזורים של לקיות המאורות (אשר, כידוע, הן חוזרות מקץ כל שמונה-עשרה שנה בקרוב), ערוכים לפי שנות המלכים ולפי התאריך הסילוקי. הרשימה הזאת, הידועה בשם „סארַאסליסטע“, חסרה בתחלתה, ומתחלת משנת שבע קַבְנֻגִיד (קצ"ט לנבונסאר), שהיתה ראשונה למחזור; ואם נשוב ממנה למפרע, נמצא, שגם שנה ראשונה לנבונסאר היתה תחלת מחזור, ונוכל להוציא מזה, שמחבר הרשימה בתקופה הסילוקית היה חושב שנותיו לתאריך הזה שלנבונסאר. והכהן הכשדי בירוס (במאה השלישית לפני המנין הנהוג) יאמר: „על-פי (שנות) נבונסאר היו הכלדיים חוקרים ודורשים על זמני תנועת הכוכבים, ואחריהם (הלכו) התוכנים היונים“. והוא מוסיף ואומר: „כי נבונסאר קבץ את פעולות המלכים, שהיו לפניו, והעלימן מן העין למען יחלו (?) ממנו את מנין מלכי הכשדים“. גינצל חושב לדבר אפשרי, שבזמן קדום היו השנים נמנות לנבונסאר, והמנין הזה נצא אחר-כך במצרים ליסוד לכונן עליו את התאריך הנבונסארי (ח"א, צד 145). אבל מרשימת מחזורי הקיות ומדברי בירוס (אם לא נשים לב לדבריו האחרונים, שגינצל בעצמו חושבם לאגדה בלבד) נראה רק זאת, שהיה תאריך זה נהוג בימיהם אצל התוכנים. ורחוק רחוק מאד לחשב, שנתסד תאריך זה בזמן המושל, ששמו נקרא עליו, או אחריו מעט. מצד אחד אנו רואים מהמון התעודות שבאו לידינו, כי גם אחר נבונסאר היו חושבים כבראשונה לשנות המלכים שבזמנם נעשו, ומצד שני לא נצטן נבונסאר — כאשר יעיר גינצל בעצמו — במעשים כבירים, שיוכלו להיות סבה מוצאת להתחיל ממנו תקופה חדשה בחשבונות הזמנים. וגם חכמת התכונה לא הגיעה עוד בימיו למדרגה כזו, שהצטרך לתאריך קבוע. החכמה הזאת לא יצאה עוד מחתוליה, מזרועות האסטרולוגיה הורתה. הכלדיים בתקופה הקדומה הזאת הביטו על צבא המרום במרום כאלהים מתהלכים על חוג שמים, טובבים הנה והנה כפי העולה על רוחם ברגע ההוא. כל מלאכת הובריי-שמים החוזים כוכבים לא היתה אז, בלתי אם להשקיף על כל אחד מכוכבי הלכת, מקומו ומעמדו בערך חבריו ובערך צורות של כוכבים אשר באו לשכנו, ועל-פי מקומות תחנותם

על-ידיהם את קורות העתים ולחרוז אותם על פתיל אחד, והשלישי על-ידי חכמי התכונה, לסדר על-פיהו את רשימות חזיונות-השמים, שבאו לידיהם ערוכים לפי שנות המלכים, שהיו בימי קדם, ולהגביל על-ידיו את השקפותיהם המה. ב. תאריכי המקרא. ככל הדברים האלה אנו מוצאים גם בחשבון הזמנים של היהודים. לא-אחת ישתמשו במקרא במאורעות מיוחדים: שנתים לפני הרעש (עמוס, א, א), מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות, י"ב, מ"א), מקץ ארבעים שנה (ש"ב, ט"ו, ז) ויהי בשלשים שנה (יחזקאל, א, א), וסופרי מלכים ודברי-הימים מונים את הזמנים למלכי יהודה וישראל, וסופרי הגולה (חוץ מיחזקאל, החושב לגלות יהויכין) מונים למלכי בבל ופרס, ובאחרונה אנו מוצאים אצלם תאריכים שונים, יש בהם שנועדו לכך מראש,

איש על-יד רעהו, או עמדתם זה אל זה מנגד, וממבטי אהבה או איבה אשר דמו להכיר בהם אמרו לדעת מראש העתידות אשר נצפנו לגוי ואדם יחד. וכן הוא הדבר גם בלקיות המאורות, אשר ראו בהן סמן רע לעולם כלו או לאחת מן המדינות בפרט. חכמי הכלדיים היו מודיעים השקפותיהם למלך מעת לעת או לחדשים (ישעיה, מ"ו, י"ג). אבל עד-כמה חשבון בפרק הזה אך כצרך הרגע, כדברים שצדקים שעתם, נראה מזה, שברב הגדול מהן לא חששו לרשם מספר השנה שנעשו בה, ובלקיות המאורות יחסרו פרטים שונים המבדילים לקות אחת מחברתה, כי לא עלה על לבם שיצטרכו להם הדורות הבאים. (על-דבר ידיעת הכלדיים בחכמת התכונה בתקופה הקדומה הזאת צ"ן קוג'ר, שטערענדיענסט, ח"ב, מצד 10 עד 24.) אך סוף-סוף אחרי עבור מאות בשנים נוכחו חכמי הכלדיים לדעת, שתנועת המאורות והכוכבים וכל צבא השמים נובעת לא מרצון משלה וחפשי, המשתנה לרגעים, כפי העולה כפעם-בפעם על רוחם, כי אם מיסדים במשפט וסדרים, בדעת וחשבון; ולאט לאט נגלו להם תקופות ומחזורות שונים לצבא השמים, שבהם הם הוזרים חלילה ושבים ללכת. ובתקופה הסיקוקית כבר אנו מוצאים אותם מחשבים בלוחותיהם מראש מהלך המאורות והכוכבים. ובפרק הזה נתקן, כפי-הנראה, על-ידי הכלדיים תאריך נבונאסר, לסדר על-ידו את ההשקפות, שנעשו ושעוידות להעשות. הדבר, שהביאם להתחיל תאריכם מן המלך הזה, הוא שלא מצאו השקפות קדומות יותר, שהיו דרושות לחפצם, כי לא מכל השקפה אפשר להפיק תועלת (צ"ן קוג'ר, ח"ב, צד 8), ובאמת ההשקפה העתיקה ביותר היא לקות הירח משנת אחת למראדך בלאדן, כי לנבונאסר, תשכ"א לפני חמנין הנהוג, שהביאו התוכן תלמי בספרו (מ"ד, פ"ה). אבל גם לאחר שנתקן התאריך הזה — אשר כפי מה שראינו נגלו לנו עקבותיו בזמן מאהר, בתקופה הסיקוקית — לא פסקו התוכנים לצ"ן את רשימת השקפותיהם לחשבונותיהם לשנות המלכים שהיו בזמנם, כמנהגם לפנים. דבר זה מביאני לפקפק, אם בדין אנו מכנים תקן זה בשם תאריך. לבי אומר לי, שכל עקרו לא היה אלא רשימת המלכים ומספר שנותיהם מתחלת השנה הראשונה לנבונאסר וערכה בלוח מיוחד, כדמות הקנון הידוע של תלמי. וברשימה זו, שנתנה בידם היכלת לקצוב מספר השנים שעברו בין שתי השקפות — שקשה היה להם לקצבן על-ידי שנות המלכים — היו הכלדיים מסתיעים בתשוב זמני תקופות הכוכבים (אומליפס-צייטען, פערזאדען), שבהן הראו הכלדיים את כחם וגדלם, וזו היא פוגת בירוסי, כי לפי שנות נבונאסר היו הכלדיים חוקרים ודורשים על זמני תנועת הכוכבים, ולא אמר, שהיו משתמשים בהן בתקופותיהם וברשימותיהם, כי בהן היו חושבים ככל יושבי הארץ למלכים שהיו מושלים ביניהם.

גיש שיצאו מתוך החשבון למפרע, כאשר נראה במרוצת דברינו. על-דבר המנינים השונים שנמצאו במקרא כבר אמרו במכילתא (יתרו, פסוק בחדש השלישי) ובירושלמי (ריש ראש-השנה), שבתחלה היו מונים ליציאת מצרים, משנבנה הבית התחילו למנות לבנינו, לא זכו למנות להתחילו למנות לחרבנו, לא זכו למנות לעצמם התחילו מונים למלכיות. והנה עזב בעל המאמר הזה את המנינים השונים למאורעות אשר הבאנו, מפני שלא היו נוהגים אלא לשעה, וכן את המנין לגלות יהויכין, שיחזקאל מונה לו בכל ספרו, ונוצר גם בסוף ספר מלכים וירמיה, מפני שלא מנה לו העם כלל, כי אם חלק ממנו. אם נתבונן לראיות שהביא בעל המאמר לדבריו, אז נראה, שמנין יציאת מצרים, כמנהג של דורות, מיסד רק על מקרא אחד: ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני-ישראל מארץ-מצרים (מ"א, ו, א), שיש עוד מקום לפקפק בו, אם היה המנין הזה נוהג במעשה בכל הזמן שקדם לבנין-הבית, כי המקרא הזה דומה לגמרי למקרא: ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה, שאין להוכיח ממנו, שהיו מונים לפני יציאת מצרים לתאריך כזה. והוא הדבר גם בדבר המנין לבנין הבית ולחרבנו, שלא מצאנו במקרא, כי אם עוד אחד לכל-אחד מהם. אבל כאן שני מנינים אלה ידועים לנו שהיו נוהגים על-כל-פנים בבית שני, וזכרו במשנה שנביא לפנינו מיד — ואילו היה בימי בית-ראשון תאריך קבוע נהוג בישראל, כי אז, בלי-כל-ספק, לא היה בעל ספר-מלכים נמנע מלהשתמש בו בקציבת זמני מלכי יהודה וישראל, ולא היה זקוק לתלות תמיד ראשית מלכותם של מושלי בית אחד במספר שנות המלכים של חברו, דבר שהביא מבוכה בחשבון הזמנים של תקופה זו, מבוכה שלא עלה עוד ביד איש לצאת ממנה עד-היום (1).

ג. תאריכי המשנה. מלבד מנינים אלה, היוצאים מן המקרא, נודעו לנו תאריכים אחרים שהיו נהוגים בימי המשנה. לפי חקי מלכות רומי היו כותבים את הזמן בשטרות לפי שנות הקיסר או לשם הארכונים, שהיו באותה שנה, וכל מנין אחר לא היה לו כל תקף וכו', ומפני-זה אסרו חכמים לכתוב גטי נשים לתאריכים אחרים. והמשנה פורטת תאריכים אלה הפסולים ואומרת: כתב לשם מלכות שאינה הוגנת (2), לשם מלכות מדי, לשם מלכות יון, לבנין הבית ולחרבן הבית, תצא מזה ומה (גטין, פ"ח, מ"ה). והגני לפרש פה את התאריכים האלה אחד אחד.

מלכות שאינה הוגנת. לפי פרושו של הרמב"ם, ענינה, שאינה הוגנת במקום שנכתב בו הגט, ואין הפינה בה למנין מיוחד כדרך המנינים האחרים המפרטים במשנה; וכן הבין גם החכם בלוי (דיא יידישע עהעשיידונג, ח"ב,

(1) בספר, מורה נבוכי הזמן (חקר אבות, פסן ט) נמצאה סקירה קצרה ויפה על-דבר השוואת הזמנים בספרי המקרא, אבל כל דבר חדש אין בה, כי כלה כלולה ומיסדה במאמר המכילתא על-דבר המנינים השונים, שהבאתיהו בפנים.

(2) כך הוא במשנה שבבבלי ובירושלמי ובמשניות כפי קמברייג. ובמשניות שלפניהם מלכות אחרת.

צד 52), אבל בבבלי אמרו: „מאי מלכות שאינה הוגנת? זו מלכות רומי“¹). והנה אפשר היה לאמר, שאין פונתם לפרש את המשנה, אלא לאמר, שבארצם, בבבל, שהיתה תחת ממשלת הפרסיים, ושהיו כותבים בה שטרותיהם לתאריך הסילוקי, מלכות רומי היא בכלל מלכות שאינה הוגנת. אבל קרוב הדבר בעיני הרבה יותר, שבאמת אין פונת המשנה בלשון „מלכות שאינה הוגנת“ לקסרי רומי ומושליהם, כי אם להתיסדות מלכות רומי או לבנין עיר רומי (ab urbe condita). התאריך הזה, שכבר הזכרנוהו למעלה, היה נהוג אצל סופרי הרומיים, לסדר על-פיו את מאורעות דברי-הימים, או לרשימות שנות הארכונים, שנכתבו בזמן מאחר, ושתיים או שלש פעמים במטבעות וכתבות מאחרות, אבל לא נשתמשו בו בשטרות ובמעשה בית-דין (עין אידלר, 163, II), ולכן מסלוחו גם חז"ל בגטין משום שלום מלכות. ולפי-זה פרוש „מלכות שאינה הוגנת“ שוה בענינו אל „מלכות יון“ הפתובה בצדה, שאין הפגנה למלכיותו המושלים בזמן כתיבת הגט, כי אם לראשית מלכותם, לתאריך הסילוקי, או למנין שטרות.

למלכות מדי. על-אודות התאריך הזה לא דברו המפרשים דבר. והחכם בלוי בספרו הלכות גטין של היהודים (שם) אמר בפשיטות: „למלכות מדי — הוא התאריך הפרסי, כי התלמוד קורא למלכות בית-אחימן (אחימנידען), כאשר כבר נמצא כזאת במגלת אסתר, בשם מלכות מדי ופרס“. אבל לבית-אחימן לא היה עוד כל זכר בימי המשנה, כי האחרון שבהם, דריוש השלישי, נפל במלחמה לפני אלכסנדר מוקדון בשנת 332 לפני המנין הרגיל! וגם בזמן שהיתה מלכות בית-אחימן קיימת, לא היה להם תאריך מיוחד, והיו מונים השנים למלכים, כאשר יוכיחו המון המטבעות והשטרות הנושאים עליהם את שמותם, וכאשר נראה במגלת אסתר ובספרי דניאל, עזרא ונחמיה. ובעיני קרוב הדבר עד-מאד, כי גם כאן אין הפגנה לשנות מלכים שהיו מולכים במדי או בפרס בימי המשנה, כי אם לתאריך ידוע, שהיו מונים לו בזמנם, והוא התאריך הארסי, שרמזתי עליו למעלה, שהיה נהוג אצל הפרתים. מדברי ימיהם ידענו, כי הפרתים, אשר בהחלק הארץ אחרי מות אלכסנדר נפלו בחבל למלכי בית-סילוקוס, נקבעו מעליהם בימי ממשלת אנטיוכוס השני ויהיו

¹ כך הגירסא בדפוס ויניציא, ובכ"י מינכן ובערוך (השלם) ערך לשון. ובדפוסים אחרים: „מלכות הפרסיים“, והדבר פשוט, שזה תקון הצגותיה. ונמצאה דוגמא לזה בשבועות (ו, ע"ב): „וז פרס, חמורת, רומי“ (עין דקדוקי סופרים, שם). ובדפוס וילנה תקנו מדעתם: מלכות הרומיים. והרש"ר („השחר“, שנה ה, צד 590) מביא: מלכות אדום, והגהתו נכונה, אם לא כצורתה. ואני תמה על הרא"א הרכבי (דענקמאלער, צד 161), שראה את דברי הרש"ר, ובכל-זאת הוא מתאמץ לקיים את הנוסח המקלעל שלפנינו, באמרו, כי הלשון „שאין לה כתב ולא לשון“, אפשר שהוא מביט על לשון פהלוי (לשון הפרסית האמצעית), שנמצאו באותיותיה ובלשונה עקבות אותיות ומלים ארמיות. אבל באמת המאמר הזה, שהסמיכוהו על המקרא „בזוי אתה מאד“, האמור באדום, נאמר על שפת הרומיים (עין ע"י, י, ע"א).

לממלכה בפני-עצמה. הדבר הזה נעשה על-ידי האחים ארסק וטירידת, לפי-דברי הסופר יוסטינוס בשנת 256, ולפי-דברי איזביוס בשנת 248 לפני המנין הרגיל. ממלכי בית-ארסק אלה (ש אחד מהם נזכר בספר חשמונאים א, פרק י"ד) נשארו לנו מטבעות לרב, הנושאים עליהם את שמות המלכים ומספר השנים שנטבעו בהן. מקצת חכמים שער, שהמספרים האלה הם למנין התיסדות מלכות בית-ארסק, וכנגדם הוכיחו חכמים אחרים, שהם מורים על שנות התאריך הסילוקי, והסבירו להם סבת הדבר, שנעשו מטבעות אלה במקומות שישבו שם יונים, שהיו מונים לתאריך הסילוקי (עין אידלר, II, 551). אולם בשלש עשרות השנים האחרונות נגלו לנו לוחות כתובים בכתב היתדות על-ידי תוכני בבל, ומהם נודע לנו בלי כל פקפוק, שבארץ הפרתים היו משתמשים בשני תאריכים בזמן אחד, כי כתובים הם בלוחות אלה איש בצד אחיו, ומהם יוצא, שהתאריך הארסקי מתחיל 64 שנה אחרי הסילוקי, או משנת 248/7 לפני המנין הרגיל, מכון עם דברי איזביוס. (עין עפפינג, אסטראנאמישעס אויס באבילאן, 176; קוגלר, מאנדרעכנונג דער באבילאניער, צד 10; גינצל, כראנאלאגיע, I, 137). ואל התאריך הארסקי הזה, שהיו מונים לו הפרתים, פונו במשנה בשם "מלכות מדי"¹.

"למלכות יון". על התאריך הזה ידבר בארכה במרוצת דברי. וכאן אין רצוני אלא להעיר, שהתאריך הזה, שהוא התאריך הסילוקי, או מנין שטרות, לא היה פסול אלא בארץ-ישראל, שהיתה תחת ממשלת הרומיים, שהיו מקפידים שיכתבו השטרות לשמות הקסרים ולארכונים; אבל היה התאריך הסילוקי מנהג פשוט בארצות הגולה, ששם לא היו מונים אלא למלכות יון, כדברי בעל סדר-עולם (פרק 9) והתלמוד (ע"ו, דף י, א), בין בשטרות בין בגטין (לא כדעת בעלי התוספות, שחלקו בין אלה לאלה), וכאשר כתבו הרמב"ם במשנה-תורה (הלכות גרושין, פ"א, הכ"ו) ובעל העטור (כפי מה שהביאו הרב רטנר בהערותיו לסדר עולם, פרק 9, אות ס'), וכן אנו מוצאים בגטין שנמצאו בגניזת מצרים, שפרסם החכם בלוי בספרו (מצד 96 עד 102), וכך נוהגים יהודי תימן עד-היום (עין אבן-ספיר, ח"א, דף ס"ב, ע"ב). "לבנין הבית ולחרבן הבית". את שני המנינים האלה כבר פגשנו במכילתא ובירושלמי, שאמרו על מקדש ראשון: משנבנה הבית התחילו למנות לבנינו, לא זכו למנות לבנינו התחילו למנות לחרבנו. אבל כאן במשנתנו, שדברו על מנינים אלה הלכה למעשה, אי-אפשר לאמר, אלא שקונו בדבריהם

¹ בשנת 226 למנין הרגיל תפס ארדשיר, אשר יקרא בשם ארתחשטא, אבי ממלכת בית-ססאן (סאסאנידען) את המלוכה מבית ארסק, וסופר סורי אחד אומר על אחד מקדושי הנוצרים, שנהרג בשנת 117 למלכות הפרסיים, ומדבריו הוציאו מקצת חוקרים, שהיו הפרסיים החדשים מונים תאריך חדש לבית ססאן (עין אידלר, II, 553). אבל לא אלו מונה משנתנו, כי מלבד שכל התאריך הזה, שלא נמצא זכר לו במקום אחר, מוטל כלו בספק (עין גינצל, I, 386), הנה התחלתו, שהיא שנת 226 למנין הרגיל, נופלת, כידוע, לאחר חתימת המשנה.

למנינים שהיו נוהגים בזמנם. התאריך „לחרבן הבית“ ידענו מדברי סדר-עולם (פרק 5) ומובא בע"ז (דף ט, ע"א): „מכאן ואילך צא וחשוב לחרבן הבית“, שהיה המנין הזה נוהג אצל היהודים בזמן המשנה. וכאשר נראה להלן, היה נוהג בסוף האלף שעבר. אבל אף-על-פי שהיה פשוט בחיי העם, פסול היה להשתמש בו בגטין מפני שלום מלכות. התאריך לבנין הבית לא נמצא עוד במקום אחר. וקשה לאמר, שכך היו מונים בזמן שעמד הבית השני על מכונן, כי אלו היה כך, אי-אפשר להבין, איך נהיה הדבר שקצבו את זמנו לת"כ שנה, בזמן שעמד באמת קרוב לת"ר שנה. ואפשר לשער, שהיו אנשים שהיה קשה בעיניהם למנות לחרבן הבית, משום „אל תעמוד בדבר רע“, והיו מוסיפים על שנות החרבן ת"כ שנה, כדי למנות לבנינו, ויצא להם התאריך המלאכותי „לבנין הבית“⁽¹⁾. ובאמת אנו פוגשים אצל כמה סופרים מאחרים, שבין המנינים השונים, שהיו משתמשים בהם בבת-אחת, היו חושבים גם לבנין הבית, אבל כל המנינים האלה לא היו אלא כעין סלסול שנהגו הסופרים בעצמם, משום „יגדיל תורה ויאדיר“⁽²⁾.

מתוך משנתנו אנו יכולים ללמוד, כי לא היו ישראל מונים בזמן ההוא למנין בריאת עולם, כי אלו היה נהוג בימיהם, היה לחכמים לפרש מה דינו לענין גמ'. ובלי-ספק היו פוסלים גם אותו „מפני שלום מלכות“, כדרך שפסלו את המנין לחרבן הבית. כי בלי-ספק לא היתה מלכות זו, אשר שמו בפיה את המקרא „מי לי בשמים“, חוששת לסברת הר"ן בפרושו לאלפסי במקומו, שהצדיק את מנהגנו לכתוב בגט למנין בריאת עולם, באמרו, שכל מלך בשר-ודם ימחול על כבודו לכבוד שמים. ואפשר להחליט, כי לא נשלמו עדין באותו פרק החקירות והדרישות בחשבונות הזמנים של המקרא, שנתעסק בהן אז התנא של סדר-עולם, וכאשר יאמר הוא בעצמו: „מיכן ואילך צא וחשוב לחרבן הבית“, והצרכו עוד כמה מאות שנים לעבור עד שנתקבל בין היהודים, כאשר נראה במרוצת דברינו.

ד. תאריכים מדמים. בטרם אקרב לדבר בפרוטרוט על התאריכים, שהיו נוהגים בישראל במעשה, אביא פה במשפט שני תאריכים מדמים,

(1) גם כאן יש להחכם בלי שיטה אחרת. לדעתו, פונו בתאריך בנין הבית לזמן בית שני (קשי הנחה זו כבר ראינו בפנים), ובתאריך חרבן הבית, אף שאין מן הנמנע לפרשו על בית שני, מכל-מקום דעתו נוטה יותר לאמר שהפונה לבית ראשון, כי קשה בעיניו לאמר, שפסלו תאריך כזה שהוא פשוט בעם מאד. אבל אם כך הדבר, לא היה לו לתנא לסתום, אלא לפרש. כי חרבן הבית סתם נקל יותר ליחסו לבית שני מלבית ראשון. ובפרט כאן שנשנה אחר בנין הבית; וסבת הדבר שפסלו את המנין לחרבן הבית, אף-על-פי שהיה נפרץ בחיי העם, היא, כאשר אמרתי, אותה בעצמה שהביאה אותם לפסול את התאריכים האחרים מפני שלום מלכות.

(2) וז"ל בעל ספר העטור „בתחלת ספרו: „והיום אנו מונים וד"א) (תקל"ט לב"ע, שהיא למלכות יון אלף ותצ"א, שהיא לבנין הבית אלף ותתקל"א (צ"ל: תקל"א), ואלף וקי"א לחרבן שיבנה ב"ב, וליציאת מצרים שני אלפים ותצ"א“.

שהוציאו מקצת חכמים מסברא. ובאמת לא היו ולא נבראו מעולם. בספר חשמונאים (א, י"ג, מ"א) נאמר: "בשנת שבעים ומאה (למלכות יון) סר על הגוים מעל בני-ישראל, ויחל העם לכתוב בשטרות ובכתבי-אמנה בשנה הראשונה לשמעון הכהן הגדול שר הצבא ונשיא היהודים". בדברים אלה ראו הרבה חכמים תאריך חדש, שיסד שמעון במקום התאריך הסילוקי (עין שיר, 242, I; וינקלר, קיילאינשריפטען א. ד. אלטע טעסטאמענט, 14, 308, 324; אידלר, I, 135; גינצל, II, 61; מאהלר, 147), והחכם סידרסקי¹) בנה על זה בנין גדול, שבימי שמעון החשמונאי נתקן השבון עבור מיחד, מיסד על סדר הזמנים של הבבלים! סמך לתאריך זה חשבו החוקרים למצא במטבעות, אשר נמצא חרות עליהם הלשון "לגאלת ישראל", ובמטבעות אחרים אשר שם שמעון חרות עליהם, ואשר חכמים אחרים ייחסו אותם לבן-כוזיבא; אבל כבר הרגישו אידלר, וינקלר ומאהלר, שכפי-הנראה לא האריך תאריך זה ימים ועוד בחיי שמעון פנה מקום לתאריך הסילוקי. ובאמת אנו מוצאים בספר החשמונאים, שהוא מונה למלכי יון גם אחר שנת 170 עד סוף הספר. אבל באמת לא מת התאריך הזה בקצר ימים, כי גם שמש לא ראה ולא ידע. מדברי ספר חשמונאים נוכל להוציא רק זאת, שאחר שיצאו ישראל לחרות מתחת שעבוד מלכות, ומנוי הכהן הגדול לא היה תלוי עוד בדעת שלטון היונים. אז החל העם, כמנהגו מקדם, למנות לכהנים הגדולים, ולאחר שמת שמעון התחילו למנות לבנו יוחנן והיו כותבים: "בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לאל עליון" (מגלת תענית, פ"ז; ר"ה, י"ח, ע"ב), וכן לכהנים אחרים מבית חשמונאים (כי באמרם "בטילת אדכרתא מן שטריא", רצ"ל, שעזבו את המלים "לאל עליון"), וכן לכל מלכי בית חשמונאי ולמלכי בית הורדוס, שמכלם נשארו לנו מטבעות שנטבעו על שמם, אבל לא יעלה על לב איש להתחיל מכל אחד מהם תאריך חדש.

והחכם וינקלר בגדל חריפותו מצא עוד תאריך חדש, אשר יסדו על ערמות תאריך אחר, שלא הטיל בו איש ספק, אבל וינקלר אמר²) להכחידו ברוח פיו. הכל יודעים את התאריך לגלות יהויכין, הנמצא בסוף ספר מלכים וירמיה; ויחזקאל, שהיה מבני גלות זו, מונה לו בכל ספרו. שנות התאריך הזה מכונות באחת-עשרה השנים הראשונות עם שנותיו של צדקיהו, שמלך תחת יהויכין; בשנה התשיעית למנינו בחדש העשירי בעשור לחדש סמך מלך בבב על ירושלים (יחזקאל, כ"ד, א), ולפי ספר מלכים (ב, כ"ה, א) וירמיה (נ"ב, ד) היה הדבר בשנה התשיעית לצדקיהו. השמועה על-דבר חרבן הבית, שהיה בחדש אב בשנת אחת-עשר לצדקיהו, באה ליחזקאל בעשתי³)-עשרה

¹) Étude sur l'origine astronomique de la chronologie juive, Paris, 1911, p. 42.

²) עין בספרו: די קיילאינשריפטען אונד דאס אלטע טעסטאמענט, מצד 286 ואילך.

³) בנוסח שלפנינו: בשתי-עשרה. אבל בתרגום הסורי: בעשתי-עשרה, וכן הוא, כפי

אשר יעיר קיטל, בשמונה כתבי-יד ובהרבה נוסחאות כתבי-יד מן התרגום היווני.

שנה בעשירי בחמשה לחדש לגלותו (יחזקאל, ל"ג, כ"א), ובשנת עשרים וחמש לגלות זו מלאו ארבע-עשרה שנה אחר אשר הכתה העיר (שם, מ, א), אבל וינקלר יודע אל-נכון, שכל המספרים האלה נשתבשו, נשתנו או נוספו מידי סופרים מאחרים, ושמלת "לגלותנו" אין פרושה כלל לגלות יהויכין, כי אם "לשיבתנו מגלות בבל" (1). על-יסוד התאריך החדש הזה ועל-יסוד הנחותיו, שאינו חושש לסעודן אפילו בראיה כל-שהיא (2), יחליט וינקלר, שהשמועות בספרי דניאל, עזרא ונחמיה, אסתר ויחזקאל נשתנו מצורתן האמתית, וששמות המלכים נתחלפו בהן בכונה ושלל בכונה, והוא עורך את כל המעשים שבספרים אלה ברשימה ארפה ב"תקון" שמות המלכים ומספר השנים, ומרשימה זו יוצא בברור, כי טעות היא בידינו, אם אנו סוברים, על-פי המקראות שבספר חגי, זכריה ועזרא, שבית שני נוסד בשנת שתים לדריוש ונשלם בשנת שש למלכו על-ידי זרובבל בן שאלתיאל; ובאמת נבנה עוד בשנת שש לכורש ועל-ידי הנשיא ששבצר, ושיחזקאל נתנבא בזמנו של כורש וכנבוי (3) (שהוא לדעתו נבוכדנצר של יחזקאל, אחשורוש וארתחשסתא של עזרא, ודריוש המדי של דניאל). על-פי כל הדברים האלה עלה ביד וינקלר לתאר לנו את תמונת ששבצר הנשיא וקורות ימי מלכותו, אשר, כפי שיאמר בעצמו, הן דומות מאד לקורות צדקיהו, כי כמוהו נטה גם ששבצר אחרי מלך מצרים ומשך עליו חמת מלך פרס (כי כל הנבואות שביחזקאל, שהרגלנו לפרשן על צדקיהו, מיסדות לפי-דבריו על ששבצר), והוא דורש את כל הפרשיות קלן כמין חמר. כל קורא יראה, שכל התאריך החדש, שהוציא החכם הזה בפלפולו, לא רק שהוא מכלל ההשערות התלויות בשערה, כי אם דברי-חלומות שאין מעלים ולא מורידים, ורק מפני שיצאו הדברים מפי גבר מפרסם כוינקלר לא יכולתי לעבור עליהם בשתיקה.

תאריך השטרות

א. התאריך בכלל ודעות הסופרים על-אודותיו. בארצות עסיא המערבית ובארצות הרבה בצפון-אפריקה אנו פוגשים תאריך אחד נפרץ ומפרסם עד-מאד, אשר אותם המונים לו נוהגים לכתוב בצדו את המלים: "למלכות יון" (4), או, מפני שהיו משתמשים בו בכתבים ובכל מעשה בית-דין:

(1) חבל, שלא גלה לנו וינקלר את דעתו על פרוש המקראות: "לגלות יהויכין מלך יהודה" שבסוף ספר מלכים וירמיה, כי מי יודע אם גם שם אין אנו טועים בהבנתם.

(2) אפשר היה להביא סמך מעט לדבריו מדברי יוסף הכהן, המוכיר בספריו שתי פעמים את המנין לשיבת בבל (עין להלן בחשבון הזמנים של יוסיפוס). אבל השערות וינקלר בטוחות בעיניו כל-כך, עד שאין צריכות חזק מן הצד.

(3) כן יכתוב שם קמבזוס בפירוש הידוע של אלפנטינה מימי דריוש השני, שנתפרסם ע"י סכוי.

(4) גם אצל הערביים, שיכנו את התאריך הזה בשם תאריך דו-אל-קרנין, יכנה לפעמים

„לשטרות“¹), וחכמי העמים יכנוהו בשם התאריך הסילוקי (סעלעאוקידישע אָרע), מפני שהוא מתחיל מן השנה הראשונה לסילוקוס ניקטור (Seleucos Nikator), שכפי אשר יציגה דיודור הסיקילי (באמצע המאה הראשונה לפני המנין הנהוג) היתה הראשונה לאלימפיה הקי"ז, או שנת 312 לפני המנין הנהוג; וכן יאמר איזביוס (במאה הרביעית למנין הזה), שראשית ממלכת סילוקוס היתה בשתיים-עשרה שנה אחר מיתת אלכסנדר (שמת בשנת שכ"ג לפני המנין הנהוג). והסופר הערבי אבו-אל-פרג (במחצית הראשונה למאה הי"ג) יאמר: „שתיים-עשרה שנה אחר מיתת אלכסנדר מלך סילוקוס המכונה ניקטור על בבל, עיראק בלה ועל כורוסאן עד הדרו. מראשית ממלכתו יחל התאריך הנושא עליו שם אלכסנדר, ואשר הסוריים והיהודים מונים לו את שנותיהם“ (עין אידלר, I, 449). וכדברים האלה יאמר גם הסופר אולוג בָּג, שכתב ספרו על התאריכים באמצע המאה ה־טו' למנין הנהוג (אידלר, II, 511).

מסוף דברי אבו-אל-פרג אנו רואים, שאף-על-פי שמנין שטרות אינו מתחיל אלא י"ב שנה אחרי מיתת אלכסנדר, מכל-מקום היו קוראים את התאריך על שמו. ובאמת מצאנו הרבה פעמים בספרי הערביים את השם „תאריך אסכנדר“ (אלכסנדר), או, כאשר יכנוהו תמיד, „תאריך דו-אל-קרנין“, כלומר: בעל-הקרנים²). ובאחת התעודות, שהגיעה לידינו מזמן האספה הניקאנית, בשנת 325 למנין הנהוג, נאמר: „בשנת 636 לאלכסנדר“ (אצל אידלר, I, 448). מפרש ספר התכונה לאלפרגני, גליוס, יחשב, כי מלכי בית סילוקוס בעצמם קראו שם אלכסנדר על תאריכם לזכר מעשה תקפו וגבורותיו ולחת כבוד לשמו (עין אידלר, II, 511), וקרוב לזה יאמר הרשיר (ערך מלין, אלכסנדר מוקדון, אות ח'), „כי אלכסנדר היה המסבב בראשונה להתפשטות מנין זה“. אבל נראים הדברים, שבאמת היו אנשים שיחסו התחלת התאריך הזה לאלכסנדר. ככה יאמר אבו-אל-חסאן כושיאר (בסוף המאה העשירית): „תאריך אלכסנדרוס, או דו-אל-קרנין, מתחיל מן השנה השביעית למלכותו, כשיצא מארץ מוקדון לכבוש ארצות רחוקות“ (נעתק אצל אידלר, II, 628, מכ"י ברלין) וכאשר יעיר אידלר במקום אחר (II, 511) כך היא דעת מסעודי ועוד מחבר אחר בלתי נודע בשמו. וכדברים האלה, אך מפרש הרבה

בשם תאריך רומי או תאריך אל-רום (כידוע, מלת רוֹם מורה אצלם על אדום ורומי וגם יון ובנותיה).

¹ הלשון „לשטרות“ או „למנין שטרות“ נמצא לרב בספרות הגאונים. ובמדרש שיר השירים זוטא (פסוק כרמי שלי) נמצא הלשון: „שני שטרות“.

² כן יכנה אלכסנדרוס מוקדון בספר הקראן (שירה י"ח, אות פ"ה), לדעת קצת, יען חשבוהו כבן ליפיטר-אמון, והיו מצירים אותו על מטבעות בדמות בעל-קרנים; ולפי-דעת אבו-אל-פרג, יען כי נפלו לו לנחלה שתי קרני השמש של מזרח ושל מערב (אידלר, II, 510). ולדעת השיר (שם, אות ב') נוסד שם זה על המקרא בדניאל (ח, כ"א), ודבריו נראים בעיני יותר, אבל כבר הקדימו בזה הרג"ק בספר „מורה נבוכי הזמן“ (חקי אבות, סמן ט). ועין בסדר-עולם (פ"ל), וחצפיר והשפיר מלך יון, זה אלכסנדר מוקדון.

יותר, יאמר אלבירוני, שכתב ספרו בשנת ד"א תש"ס (כ"ע¹). ואם נצרף לזה הרשימה משנת 325 שהבאנו למעלה, הנה נוכל להוציא משפט, שדעה זו, המיחסת את התאריך הסילוקי לאלכסנדר, עתיקה היתה לימים. גם בספרות העברית יובא התאריך הזה בקשר עם אלכסנדרוס. דבר פשוט הוא בתלמודנו (ע"ז, ט), שמלכות פרס נמשכה בפני הבית ל"ד שנה, בסוף ימיהם עלה אלכסנדר מוקדון ונצח את דריוש, ומאז התחילה מלכות יון, שמלכה שש שנים בעולם, ואחר-כך פשטה מלכותה בכל העולם, שמאותה שנה התחיל מנין שטרות. וזה היה ארבעים שנה לאחר בנין בית שני ואף שנים ליציאת מצרים או ג"א תמ"ח לבריאת עולם. כל חשבונות אלה לקוחים מדברי סדר-עולם (המאמר שש שנים מלכו בעולם וכו' מובא בתלמוד בשם רבי יוסי, שהוא תנא דסדר-עולם), אף-על-פי שבסדר-עולם שלפנינו לא נמצא מזה דבר; ונאמר שם רק בקצרה, שפ"ך אלכסנדר י"ב שנה, ועד כאן היו הנביאים וכו'. ובסדר עולם זוטא הדברים מפורשים יותר: „ובימיו (של משולם) מלכה מלכות יון, בשנת חמישים ושתים שנה²) למדי ופרס, ומתו חגי, זכריה ומלאכי. באותו הזמן פסקה נבואה מישראל, היא שנת שלשת אלפים ותמ"ב לבריאת עולם, כלומר, לאחר שעברו ג"א תמ"ב שנה לחשבון אנשי מזרח. ונמצאה נפילת מלכות פרס והפסק נבואה שש שנים לפני מנין שטרות, והן הן שש השנים שמלכו בעולם ולא חשבינן להו. ואם נניח, שחשבו גם הם נצחון אלכסנדר על דריוש בשנת שש למלכו, נמצא מנין שטרות מתחיל ממיתת אלכסנדר.

ב. דעות חכמי-ישראל והשבושים שעלו ונשתרבבו בדבריהם. בעקבות שיטה זו הלכו כל חכמי צרפת ואיטליה: רש"י, רבנו-תם

(¹) בן-בר אלבירוני על תאריך אלכסנדר, אשר יכנהו מקצת אנשים בשם תאריך בעל-הקרנים, שהוא נהוג אצל רב האמות, יאמר: „כאשר יצא אלכסנדר מארץ יון, והוא בן עשרים ושש שנה, מתעתד להלחם עם דריוש מלך פרס, ומגמת פניו אל בירת ממלכתו, סר ירושלימה, והיהודים אז יושבים בה, ויצו יצניהם, כי יעזבו את חשבון משה ודוד, וימירו אותו בחשבונם, וכי יעשו את השנה ההיא לראשיתו (של החשבון החדש), היא שנת השבע ועשרים לימי חייו. ויאותו לו היהודים לשמוע אל מצותו זאת, כי התירו להם החכמים את הדבר, לאחר אשר עברו אלף שנים מימי משה, ופסקו קרבנותיהם וזבחייהם, כאשר הזכירו זאת. ויהיו עושים (על-פיו) בכל אשר הצרכו אליו, בעשית החדש והימים, כאשר עשו בשנת הכ"ו לימי חייו, היא שנת צאתו (למלחמה)“. והוא מוסיף לאמר, כי אחרי אשר עברו אלף שנים למנין הזה, ולא קרה כל-דבר, אשר יביאם לשנות את חשבונם זה, הוסיפו להחזיק בו עד היום (בגוף הערבי צד 28 ובתרגום האנגלי צד 92).

אבל דבר אחד נמצא בדברי אלבירוני המתמיה מאד, והוא זה שאמר, שבאותו פרק פסקו הקרבנות; וכנגד זה לא הזכיר כלל על-דבר הפסק הנבואה. והדבר קרוב, שנתחלפו להסופר הערבי הזה שני משגים אלה זה בזה, אם אמנם קשה לדעת איך נהיתה כזאת.

(²) פגנתו לשנות מלכות פרס בכללה, שהתחילה י"ח שנה קדם בנין הבית ונמשכה ל"ד שנה בפני הבית.

(בספר הישר) ורבנו ברוך (בספר התרומה), רבנו אלחנן בתוספותיו לע"ז והרא"ש בפרושו, שידעו מנין שטרות רק מדברי רבותינו. וכן יתאר גם בעל הערוך (בחרוזיו שבסוף ספרו) את מנין שטרות בלשון: „ימי פשיטת סררות (שררות, כלומר—מלכות) חוקקי גדף בקרן מושכי קרוך“ (עגלה, כלומר, קרן השור. עין בראשית רבה, פ"ב, י"ז, מ"ד ובמ"א). ובדעה זו החזיק גם בעל מאור-עינים (פכ"ג).

אבל חכמי-ישראל, שהיו בארצות הערביים, הרכיבו עם שיטת התלמוד אגדות שונות, שנתפשטו בעם. וגם הביאו מנין שטרות בקשר עם מאורע אחר בדברי ימי היהודים, עם „הפסק הנבואה“. ומתוך-כך קבלו הדברים אצלם פנים אחרות; מלבד השם „תאריך אלפסנדר“, הנהוג לפנינו, כנו תאריך זה גם בשם „הפסק נבואה“. רב סעדיה, אשר בספר ההכרה יזכיר מנין שטרות בשם „למלכות אלפסנדר“ (ספר העבור להנשיא, מ"ג, שער ז), יאמר בהקדמתו לספר האגרון: „שכתבו בשנת ארבע-עשרה (צ"ל: ועשרים) ומאתים ואילך מיום נחתום חזון ונבואה“ (זכרון לראשונים, ח"ה), וכונתו למנין שטרות. ובכפר הגלילי יאמר: „ויהי כי מלאו למתנה (למתן תורה) אלף שנים, מימי משה איש האלהים, לתום יתר הנביאים במלכות מדי, ונחתם חזון בשנת הארבעים לבנות הבירה שנית במעט עם, בראות הורינו את ההמון כי נפץ בכל הארץ, ויגורו על ההגה (תורה שבעל-פה) לבלתי תשכח ויאספו כל מלה, אשר העתיקו מני קדם למצוה ולחקק“ (Saadyana, p. 5). ובמקום אחר יקרא למנין שטרות בשם „לממשלת חכמים“ (מהלכת רס"ג, צד 72), כלומר, תקופת אנשי כנסת הגדולה וחכמי המשנה. והדברים בנויים בלי-ספק על דברי בעל סדר-עולם, שאמר: „עד כאן (עד אלפסנדר) היו גביאים מתנבאים ברוח הקדש, מכאן ואילך הט אונך ושמע דברי חכמים“ (שם). מסתימת דברי רס"ג נראה רק זאת, שהוא מאחר את זמן הפסק הנבואה (כנגד דברי בעל ס"ע וזטא) עד שנה ראשונה לשטרות, היא שנת ג"א תמ"ח, אבל שנת מיתת דריוש אפשר שהיתה גם לפי-דעתו שש שנים לפני מנין שטרות, בשנת ג"א תמ"ב, ומנין שטרות מתחיל גם לדעתו ממות אלפסנדרוס. ובכתב-יד אחד של מקרא, הנכתב במצרים ונמצא באוצר-הספרים אשר בפטרבורג, כתוב: „שנת ואילך ושלוש מאות ותשע-עשרה שנה למלכות יונים, שהיא למנין (שטרות) ולהפסקת הנבואה“ (רשימת הרכבי, צד 265), ובעל-מדרש לקח-טוב (פרשת שלח) יציין גם-הוא מנין שטרות בלשון „הפסקת נבואה למימי אלפסנדרוס“. אבל עוד יותר מזה תגדל הערבוביה בדברי רבי אברהם ב"ר חייא הנשיא, האומר בספר העבור (מ"ג, ש"ח) על מנין שטרות: „הוא תחלת מלכות אלפסנדרוס מוקדון, וקראו לתחלת מלכותו מנין שטרות, מפני שהוא הכריח כל האמות והממלכות להיות מונים למלכותו... מנין שטרות, אשר הוא תחלת מלכות אלפסנדרוס מוקדון, הוא חתימת חזון, אשר נחתם בימי חגי, זכריה ומלאכי, אחר ארבעים שנה לבנין בית שני, והוא ראשית ימי אנשי כנסת-הגדולה. ויהיו השנים השלמות בין בריאת-עולם וחתימת החזון לחשבוננו ג"א תמ"ט שנה, ולאנשי מזרח, אשר מונים לבריאת-עולם מן וי"ד, ג"א תמ"ח... ובינו (בין מנין

יציאת מצרים) ובין חמימת חזון אלף שנים שלמות¹. הנה התלכדו גם אצל הגושיא מנין שטרות והפסק הנבואה בשנה אחת, שנת ג"א תמ"ה, כדרך שפך הדבר אצל רס"ג. אבל בזמן דברי רס"ג מניחים עוד מקום לחשב, שאירעו הדברים בסוף מלכותו של אלכסנדרוס, יאמר הנשיא בפרוש פעמים ושלש, שהיו כל אלה בתחלת מלכותו. דברי הנשיא נתקבלו מהבאים אחריו: מבעל ספר הקבלה, ספר יוחסין והר"י אברבנאל בפרושו לאבות משנת שמעון הצדיק ואחרים, שהוסיפו עליהם אגדה אחת, לקוחה מספר יוסיפון (פ"ה), ונמצא גם בספר קדמות היהודים כנגד אפיון (שאינה במקור היונים, וגם לא בהעתקת הר"א זכות ביוחסין השלם, הוצאת פליפובסקי, מפני שהמעתיק רבי שמואל שולם קצר את הספר, וגם הוסיף בו דברים ככל העולה על רוחו), שהכהן הגדול, אשר היה בימים ההם (חנניה, עדוא או שמעון הצדיק), הבטיח את אלכסנדרוס, שכל הבנים אשר יולדו לכהנים באותה שנה יקראו בשם אלכסנדר, דברים שאין להם זכר בספרות הקדומה¹. ובאמת גם עלית אלכסנדר לירושלים, המספרת בדברי יוסף הכהן, נחשבת בעיני חוקרי-הימים רק לאגדה בלבד. (עין גרץ, ח"ב, צד 221). הנה כי כן, בזמן שלשית חכמי צרפת נמצא בה אך קשי אחד, שאינה מכוננת יפה עם קורות דברי-הימים, הנה בשיטת חכמי ספרד רבה מאד המבוכה, ודבריהם — לא זו בלבד שאינם מסכימים עם האמת, אלא שהם סותרים זה את זה. כל זה בא להם, מפני שנמשכו אחרי סופרי הערביים ולא הרגישו, שאי-אפשר לכוֹנֵם עם דעת ס"ע והתלמוד.

באיזה דרך נולדו דעות מוטעות כאלה בתאריך, שלא פסק מעולם במעשה? על השאלה הזאת אי-אפשר להשיב תשובה מחלטת. האמת והנכחה הולכות למישרים אך בדרך אחד, אבל הכזב והטעות מתגנבים בדרכים שבעים ושבעה. ובכל-זאת ננסה לבקש פתרון לקשי הזה על-כל-פנים בדרך-השערה. התאריך הסילוקי, כאשר נראה מיד, נתפשט עד-מהרה בחיי העם ובחשבונות התוכנים בארץ בבל וסוריה, שהיו תחת ממשלת מלכי בית-סילוקוס, אבל לא מצא לו מדרך כף-רגל בארץ מצרים, שהיתה תחת ממשלת מלכי בית-תלמי, ששם מנו תמיד למלכים: בתחלה למלכי בית-תלמי, וכאשר נפלה הארץ בשנת 30 לפני המנין הרגיל בידי הרומיים — לקסרי רומי. שני התאריכים הידועים לנו בדברי ימי ארץ מצרים מוצאם מוזמן מאַחר מאד: התאריך האלכסנדרני או תאריך אוגוסטוס, המתחיל משנת 30 לפני המנין הנהוג, הוא זמן כבוש הארץ על-ידי אוגוסטוס, שנשארו ממנו רק רשמים מעטים, ותאריך דיוקלוטניוס, המתחיל משנת 284 אחר המנין הנהוג ונמשך עד ימי הערביים. אך התוכנים, שהמנין למלכים לא היה מסכים לחפצם, מנו, כאשר ראינו למעלה, לתאריך נבונאסר. אבל בספר אֶלְמָנְסְטִי לתלמי אנו מוצאים עוד תאריך, שנשתמש בו התוכן הפרכוס, אשר יכתוב תמיד בצדו את המלים: „אחרי מיתת אלכסנדר“. בתאריך הזה, אשר נפגשוהו לפרקים גם אצל התוכנים הערביים, ואשר סופרים אחרים יקראו לו

1) בתלמוד (יומא, ס"ט, ע"א) נזכרה פגישת שמעון הצדיק עם אלכסנדרוס, לא בירושלים,

כי אם באנטטיפטריס, ובתנאים אחרים לגמרי.

בשם „תאריך פיליפוס“, מתחיל משנת 323 לפני המנין הנהוג, שתיים-עשרה שנה קדם מנין שטרות. ולא רחוק לשער, כי יושבי ארצות-הקדם, שהיו יודעים היטב את התאריך הסילוקי שנתפשט בעם במעשה וכנגדו שמעו אך כשמועה רחוקה את שם התאריך „למיתת אלכסנדרוס“, אשר גם בארץ מכורותיו לא היה נפרץ בעם, ואשר קדם באמת לראשון י"ב שנה, חשבו, ששניהם דבר אחד הם. ולכן קבע בעל סדר-עולם מנין שטרות בשנה שביעית אחר מפלת דריוש, בשנה ראשונה למיתת אלכסנדר, וסופרים אחרים כנוהו בשם תאריך אלכסנדר, כלומר — למיתת אלכסנדר.

ואל תהי השערה זו רחוקה בעיני הקורא. כי יש בידי להראות, שכבר נכשלו בטעות זו חכמים מציינים, העוסקים במקצוע זה של חשבונות הזמנים, שהחליפו מבלי-משים את התאריך הסילוקי בתאריך הפיליפי, שהוא למיתת אלכסנדרוס.

ר' אברהם בר-חייא, בדברו על מדת החדש, כ"ט י"ב תשצ"ג, שהוא מכון בדיוק לאותו של הפרכוס, מוסיף ואומר: „וזה החכם אברכאס, אשר שבחו בטלמיוס וכתב עליו, שהיה בשנת [מאה ו] שמונים למיתת אלכסנדר“ וכו' (מ"ב, סוף שער ב). פונת הנשיא לתאריך פיליפוס, המתחיל ממיתת אלכסנדר, שכפי מה שאמרנו — לפיהו היה הפרכוס מצין השקפותיו; אבל האדומי, שהקדיש כמחצית ספרו לחקירות חשבונות הזמנים, מערב תאריך השטרות בתאריך פיליפוס, ומביא מדברי הנשיא אלה ראיה לדבריו, שמנין שטרות מתחיל ממיתת אלכסנדר, ואומר: „הרי מדברי בטלמיוס, שהמנין (לשטרות) התחיל ממיתת אלכסנדר“ (מ"ע, פכ"ג), וכן טעה גם החכם סמוטיאו, שהביא האדומי (שם י). אבל בנוהג שבעולם — טעות גוררת טעות. וגם כאן מקריאת שם אלכסנדר על מנין שטרות, שבתחלה הוציאו ממנו, שהתחיל המנין ממיתת אלכסנדר, נולדה אחר-כך טעות אחרת. במרוצת הימים נתפשטו בעם שמועות שונות על-

(1) וז"ל בעל מ"ע שם: „הלא תראה מה שכתב סאמוטיאו בלוחותיו, כי ראשית מלכות אלכסנדר לחשבון האצטגנינים היה בשנה ראשונה לאלימפיאה קי"ד, שהיתה ת"ל שנים לבנין רומי, שכ"ג קודם חשבון הנוצרים, ובשנת שש למלכו לכד את דריוש, באופן כי ממלכותו הכללי הוה עד תחלת חשבון הנוצרים כנראה משם נמשך שי"ח שנים“. כל עין תראה, כי נתחלפה לו לסמוטיאו שנת מותו של אלכסנדר, שהיתה באמת בשנת שכ"ג לפני המנין הנהוג, בשנת ראשית מלכותו על יון, ויצא לו מזה, שכבש את דריוש בשנת שי"ח, שהיתה שנת שש למלכו, ונמצאה תחלת מנין שטרות בשנת שי"א, שהיא לדעתו שנת מותו. וכן הבין האדומי את דבריו. אבל הרב שי"ר (ערך מלין, שם, אות י"ב) קצר את הדברים וכתב, „כי ראשית מלכות אלכסנדר לחשבון האצטגנינים היתה שכ"ג שנים קודם חשבון הנוצרים ולא יותר“; ונתעה לחשוב, שהפונה בלשון „ראשית מלכות אלכסנדר“ היא לנחלתו על דריוש, ולכן הוסיף: „ומסך שכ"ג ינוכה י"ב שנים, היינו, שש שנים שמלך אלכסנדר (אחר דריוש). ושש שנים אחר מותו, ותעלה לפי"ו התחלת מספר שטרות שי"א קודם מספר הנוצרים“, והדעה החדשה והמזוהה הזאת, שחשבון שטרות התחיל שש שנים אחר מות אלכסנדר, אשר ראינו הורתה ולדתה על האבנים, שנויה ומשלשת אצל המחבר (אות ח וט).

דבר אלכסנדר הגבור הנערץ והתיחסותו ליהודים, על אותות הכבוד שחלק לו הכהן הגדול, ועל הבטחתו למנות מהיום את השנים למלכותו. ושמועות אלה הביאו את הערביים ואת היהודים לחשב, שבאותו פרק, בזמן ביאת אלכסנדר ליירושלים, אחר שכבש את דריוש, בשנה השביעית למלכו, או בתחלת מלכותו הכללית, נתקן מנין שטרות, ולא הרגישו, שבעל סדר-עולם והתלמוד חושבים התחלת המנין מסוף מלכותו של אלכסנדרוס¹).

וכאלו לא היה לעולם די בטעיות אלה, עמד בדורות האחרונים אחד מחכמי ישראל המבהקים, הגאון שי"ר, וחדש מדעתו שבוש אחר. ומבלי התחקות על שרשי הדבר על-פי המקורים הקדמונים, ומבלי שום לב אל ספרי דברי-הימים הכלליים, הוציא משפט על-פי דברי סמוטיא, שמצא במאור-עינים, שמנין שטרות התחיל שש שנים אחרי מות אלכסנדר (עין למעלה בהערה).

¹ בעל צמח-דוד מוסיף עוד טעות אחרת ומסדר את המאורעות בסדר זה: בשנת ג"א תמ"ב מתו חגי, זכריה ומלאכי. ובה בשנה מלך אלכסנדר בארץ מוקדון. בשנת ג"א תמ"ח עלה על דריוש ולקח ארצו מידו, ומאותו זמן מתחיל מנין שטרות, ובשנת ג"א תנ"ד (שש שנים אחרי מנין שטרות!) מת בן ל"ב שנה בשנת י"ב למלכותו. ונראה, שהוציא כל זה מדברי בעל ס"ע זוטא, שאמר: ובימיו מלכה מלכות יון וכו' ומתו חגי, זכריה ומלאכי וכו', הוא שנת ג"א תמ"ב לבי"ע—וחשב, שהפונה שמלכה מלכות יון בארצה במוקדון, אבל כבוש דריוש לא היה אלא בשנת ג"א תמ"ח בראשית מנין שטרות, ולא הרגיש, שלפי שיטת בעלי התלמוד התחיל מנין שטרות שש שנים אחר דריוש. ולא עוד, אלא שלפי דבריו היתה מלכות פרס בפני הבית, לא ליד שנה, כי אם ארבעים.

והנה לפנינו עוד שני חכמים מצינים, שלא נמלטו משגיאות בדבר הזה. הרמב"ם, במקום שהזכרתי זה פעמים, מיטיב לצין מנין שטרות בכל סמניו, ואומר עליו, שהתחיל מתקופת תשרי שנת מלך סילוקוס על בבל, ש"פ שנים קודם חרבן בית שני, שנת שי"ב קודם לספירת הנוצרים, י"א שנה אחר מיתת אלכסנדר²; ובכל-זאת יאמר אחר-כך, "שהיתה יציאת מצרים בשנת ג"א תמ"ח, והחל תאריך השטרות ג"א תמ"ח, ונחרב הבית בשנת ג"א תתכ"ח, ולא הרגיש, שתשרי של שנת 312 אינו מכון אלא עם שנת ג"א ת"ן, ושכך חשבו באמת בעלי התלמוד, כאשר לפנינו, והחכם ר"ד קאסל (בספרו "געשיכטע דער יודישען ליטעראטור", צד 26) מגביל יפה את מנין שטרות, שהתחיל ממלחמת עזה, בתשרי של שנת 312, ובכל-זאת יאמר גם הוא, שהתחלת התאריכים היא משנת ג"א תמ"ח ליצירה (שהוא חושב מבהר"ד, עין בספרו צד 186), ומוסיף עוד שבוש על שבוש, בהחליפו מנין שטרות במנין היצירה, שהוא אומר להוסיף על המנין הראשון ג"א תמ"ו, בזמן שאפילו לחשבון בעל "סדר-עולם" ההבדל עולה לג"א תמ"ח! (וכן הוא טועה בחלוקה מנין שטרות במנין הנהוג—בתשעת חודשי השנה הראשונים, כאשר יעיר בפרוש—שהוא מלמדנו להוסיף על אחד המנינים או לגרוע ממנו מספר 312 שנה, בזמן שבמקרה זה אין ההבדל אלא 311). בהערותי אלה לא היה עם לכבי להקטין את ערך החכמים והחוקרים, שסוף-סוף כבודם במקומם עומד, כי אם ללמד זכות על הסופרים הקדמונים, שמלאכת החשבון לא היתה אוטומטית, שנשתבשו לא-אחת בדברים אלה. כי אם לויתן בחכה הועלת, מה יעשו וכו'?

אבל כל חלופי-דעות אלה אינם נוגעים אפילו כמלוא נימא בעקר שאלתנו, בהתחלת מנין-שטרות, שהכל צריכים להודות, שהוא מתחיל אצל היהודים מתשרי של שנת ג"א ת"ן לפי חשבוננו, או מחרף שנת 312 לפני המנין הנהוג; וכי מחלקת הסופרים אינה אלא בענין תולדותיו של אלכסנדר, ששמעו את שמעו, אבל לא היו בקיאים בדברי ימיו, ולכן חשבו אלה, שמת בראשית חשבון השטרות, ואלה—שתחלת מלכותו מכוננת עם תחלת המנין, זה מצא, שמת שש שנים אחר התחלת המנין, וזה—שמת שש שנים קדם שהתחיל. ג. התחלת תאריך-שטרות, התאריך הכללי. התאריך הזה הנח מיד בראשית יצירתו לשם תאריך מיוחד, למנות ממנו והלאה את כל השנים הבאות. אם לא היתה כזאת בדעת מיסדו הראשון, המלך סילוקוס, שאפשר שלא רצה אלא למנות למלכותו בחייו, הנה עשה כן בלי כל-ספק אנטיוכוס סוטר המולך אחריו, שלא התחיל למנות לעצמו מנין חדש, כי אם המשיך את החשבון הקודם הלאה (אלא שאפשר שצרף את שמו עמו¹), וכמוהו עשו המלכים שאחריו, עד שנעשה תאריך זה לשלשלת שאינה פוסקת עד היום הזה. חוליות השלשלת הזאת אנו מוצאים מפזרות בכל המקומות ובכל העתים בכתבי היתדות ובמטבעות שונים פרתיים, יוניים ורומיים², ובספרות העמים השונים, וביניהם גם ספרות היהודים, מספרי החשמונאים עד תשובות הגאונים וכתבי יהודי תימן המונים לו עד היום הזה. ומתוך שהיה נהוג תמיד במעשה, אי-אפשר היתה לטעות כל-שהיא להתגנב אליו; ובצדק יאמר עליו אידלר, כי בכל חשבונות הזמנים ובכל תאריכיהם אין עוד אחד, אשר תחלת מנינו תהיה איתן כמוהו (ח"א, צד 450), ורבי עזריה מן האדומים יאמר: „פה אחד עליו לכל החכמים, אם מישראל, אם מאומות העולם, ואין ביניהם הפרדה אשר נער יכתבנה“ (מאור-עינים, פכ"ד). מקורות דברי ימי העמים אנו יודעים, כי סילוקוס (Seleukos) היה אחד משרי הצבא אשר לאלכסנדר מוקדון, וכי אחרי מותו, בהחלק מלכותו בין שריו, נעשה סילוקוס, בשנת 321 לפני המנין הרגיל, לשליט על ארץ בבל, ובשנת 317 באה גם מדינת עילם תחת ידו. אך לרגלי הריב אשר נפל בינו ובין אנטיגנוס, אחד מנסיכי יון ושרי הצבא אשר לאלכסנדר, ברח סילוקוס מצרימה ויכרות ברית עם תלמי לגי, אשר יצא לעזור לו במלחמה, ואחרי המכה הרבה אשר הכה חיל אנטיגנוס על-יד העיר עזה,

¹ בהשקפות אחד התוכנים, שנעשו בימי אנטיוכוס סוטר ונדפסו במאסף „צייטשריפט פיר אסטיראלאגיה“, ח"ו, צד 234 ונעתקו ונתפרשו על-ידי החכם אפפינוג (ח"ו, צד 226), כתוב בתחלתו: „בשנת ל"ח לאנטיוכוס וסילוקוס המלכים, וסילוקוס מת בשנת ל"ב למלכי יון.

² במאסף הנזכר למעלה (ח"ו, צד 236, וח"ו, צד 236) נמצאו השקפות, שנעשו „בשנת ע"ט לסילוקוס המלך“, ובספרו של קוגלר (שטערענקונדע אונד שטערענדיענסט), נמצאו לוחות כאלה, שאזכיר רק את העתיקים ביותר, משנות ג'ו ס"א ס"ה פ צ"ג צ"ד ק"ד ק"כ קכ"ט קל"ב קמ קע"ח וקצ"ח. בספרי החשמונאים נזכרת שנת קל"ו ושנים שונות שבין שנת קמ"ה וקע"ה, ומזמנים מאחרים יותר נמצאו המון כתבות ומטבעות, שקשה לפרטם.

בקיץ שנת 312, שב סילווקוס אל ארץ ממשלתו בבבלה, ויכבש גם את ארץ עילם ומדי, ובשנת 305 נתן כתר מלכות בראשו. אולם גם הימים, אשר משל אך בתור נציב הארץ, נחשבו לו לשנות מלכותו, ולכן יחל התאריך משנת נצחונו על-יד עזה. אבל מפני שאין מתחילים למנות את הזמנים מאמצע השנה, לכן המתינו בהתחלת התאריך עד הפרק שבו היו רגילים למנות תחלת השנה. המוקדונים אדוני הארץ החדשים, שהיו מונים שנותיהם מזמן החרף, התחילו את השנה הראשונה לסילווקוס מיד מתשרי של שנת 312 לפני המנין הרגיל, ג"א ת"ן לבריאת עולם; וכנגדם הבבליים יושבי הארץ מעולם, שהיו מונים שנותיהם מפרק האביב¹), לא התחילו למנות את השנה הראשונה לסילווקוס, אלא מניסן שלאחרי 311 לפני המנין הזה, ג"א ת"ן ליצירה.

חכמי החוקרים שהיו לפנינו יודעים רק את התחלת התאריך מתשרי, שמצאוהו אצל יושבי סוריה ומצרים ובכל הארצות שהיו תחת יד הערביים, אבל חשבון הזמנים של הכלדיים, שכבר נשתקע בימיהם, לא ידעו מה טיבו. אולם על-פי כתבי היתדות, שנתגלו בשנים האחרונות, נודע לנו עתה אל-נכון, שהיו שוררים בין הבבליים והפרתים שני מנהגים: לפי האחד—היתה התחלת התאריך מתשרי, ולפי השני—מניסן שלאחרי, כאשר אמרנו.

לתאריך המונה מתשרי נמצאו אצל הקדמונים, עד-כמה שידיעתי מגעת, רק שני רשמים. בכתבת אחת, שנעשתה בזמנו של דמטריוס השני, נמצאה רשימת מעמד המאורות ליום ששי באדר שנת ק"ע לתאריך הסילווקי, שהיא מכוננת ליום כ"ח לפברואר שנת 142 לפני המנין הרגיל, ומפני שאחר-כך נזכר עוד יום י"ד באיר, ולא נאמר בו שהוא בשנת קע"א, נמצא שהשנה מתחלת מתשרי, והתאריך מתשרי של שנת ג"א ת"ן (עין אפפינג, אסטראנאמישעס אויס באביליאן, צד 177). גם מן המטבעות היוניים, שנטבעו תחת ממשלת הארסקיים, שדברתי עליהם במקום אחר, יוצא שבעליהם חשבו את שנות התאריך הסילווקי, החרותות עליהם, מתשרי של שנת ג"א ת"ן²).

¹ בכתבת אחת, הכוללת בתוכה מעמד שבעת הכוכבים בשנת שבע, שמונה ותשע לכנבוזי, שנתפרסמה על-ידי שטרסמיר וקוגלר (עין שטרסננקונדע אונד שטרסננדיענסט, מצד 61 והלאה) כל השנים נמנות מניסן, וגם אחר שבאה בכל תחת יד המוקדונים, שהחלו את השנה מתשרי, לא חדלו התוכנים לחשבה מניסן, כאשר יוכיחו לוחותיהם השונים, שנתחברו בימי מלכי סילווקוס (ועין קוגלר, מאנדרעכנונג, צד 10, בהערה).

² במאסף הצרפתי Rev. d. Etud. Juif (חלק י"ח, מצד 92 והלאה) ידבר החכם Salomon Rainach על שלשה מטבעות שכתבותיהם יוניות, שנעשו בשנות 317, 319, 287 לתאריך הסילווקי, והסמן em או emb, שהוא מקצר ממלת embolikos (עבור), החרות עליהם, מורה על שלש השנים שהיו מעברות. החכם רינגר מוצא, שאם נניח ששנת 201 היתה תחלת מחזור של י"ט, אז תהיה השנה שבמטבע ראשון שנת שש, שבשלישי—שנת י"ד, ושבשני—שנת י"ז למחזור, ומוציא מזה תולדה, שהמחזור שלנו, שסמן שנותיו המעברות הוא ג'ו"ח אדז"ט, שאול הוא בידי היהודים מן הבבליים. הסכמת מספרים אלה תוכל אולי למשך אחריה לב אנשים הרגילים לראות

לעצמת זה הגיעו לדינו על-ידי החוכנים אפפינג, קוגלר וחבריהם לוחות רבים מעשה ידי תוכני בבל משלש המאות הראשונות של התאריך, שבכלם השנים נמנות מניסן כמנהג הבבליים. עקבות השיטה הזאת, שהתחלת התאריך אצל הבבליים היתה מניסן שנת ג"א ת"ן, נשארו לנו גם בספרו של תלמי, שמתוך שלא עלה על לב החוקרים, שבבבל היו מונים השנים מניסן, גלו בהם פנים שלא כהלכה.

תלמי מביא בספרו שלש השקפות של הכלדיים על מעמדם של כוכב וצדק. האחת נעשתה ביום ה' לחדש אפליאוס שנת ס"ז למנין הכלדיים, השנית ביום י"ב לדיוס שנת ע"ה, והשלישית ביום ה' לקסנטיקוס שנת פ"ב למנין הזה. מן הזמן המצרי, שתלמי נותן בצדם, יוצא, שהימים האלה מכונים ליום י"ג לנובמבר 245, ליום שלשים לאוקטובר 237 וליום א' למרס שנת 229 לפני המנין הרגיל. איך, שלא ידע, שהכלדיים היו מונים את השנים ואת התאריך הסילוקי מפרק האביב, לא מצא דרך אחרת לכוון את הזמנים, כי אם בהנחה, שתאריך הכשדים מתחיל מוזמן החרף של שנת 311, ושהיה תאריכם מאחר בשנה שלמה מן התאריך הסילוקי (ח"א, צד 223). אבל באמת, כאשר ידענו עתה, היו הכלדיים חושבים תחלת התאריך מניסן, וימי החדשים, שהגיעו לתלמי ממקור יוני בשמותיהם המוקדוניים, מכונים בחשבון הבבליים ליום ה' במרחשון ס"ז, י"ד בתשרי ע"ה ואחד באדר פ"ב למנין הכלדיים, שהוא הוא התאריך הסילוקי הנמנה מניסן של שנת ג"א ת"ן¹).

לענינים. אבל התולדה, שהוציא מהם רינג, רחוקה מהיות מכוננת אל האמת. שלש השנים שבמטבעות מכוננות, במנין היצירה שלהן, לשנות ג"א תשל"ו תשס"ו ותתל"ט, שכלן פשוטות בחשבונן. אבל שלשה מטבעות אלה נכבדים לנו מצד אחר, כי נותנים הם לנו את סדר העבור של המוקדונים יושבי בבל, ואת התחלת השנה אצלם בכלל, והתחלת התאריך הסילוקי בפרט. מן החמר הרב, שנקבץ בידינו, נודע לנו כיום אל-נכון, שהיו הבבליים משתמשים בתקופה הסילוקית במחזור קבוע של י"ט שנה, ששנות העבור היו מסדרות בו, אם נמנה את השנים משנות התאריך הסילוקי (ניסן ג"א ת"ן), לפי הסמן אדו"ס בה"ח (עין קוגלר, באביליאנישע מאגדרעכנונג, צד 210; שטערענקונדע, ח"א, צד 212). אבל אם נחלק את שלשת המספרים שבמטבעות שלהן על המספר י"ט, יצאו לנו שנות המחזור 13, 10, 2, שלשתן מאחרות בשנה אחת משנות העבור של הבבליים. אפשר היה לחשב, כי באמת היה חשבון העבור של המוקדונים משנה מאותו של הבבליים. אבל אם נשים אל לב, שהמוקדונים הסוריים היו מקדימים את המנין הסילוקי מתשרי של ג"א ת"ן, אז תפטר לנו השאלה בדרך פשוטה יותר, כי שנות ב, י, י"ג של המוקדונים במחציתן הראשונה, מתשרי עד ניסן, מכוננות באמת לשנות א, ט, י"ב של הבבליים, שהן שנות עבור לפי חשבונם. ובדברי על "מה מחזורים" הוכחתי, שגם מחזור היוני של מיטון היה מכון לאותו של הבבליים. וכפי השערתי בא לבבליים מידי היונים. וכן אנו מוצאים כמה לוחות של הכלדיים, שבאחד מהם השנה היא פשוטה ובשני אותה השנה היא מעברת, וסבת הדבר גם שם מיסדת בחלוף התחלת התאריך.

¹ החדש המוקדוני קסנטיקוס מכון לחדש ניסן הסורי (על-כפנים בזמן שהנהגה שנת

ד. תאריך שטרות בספרי החשמונאים. שגיאתו זו של אידלר הביאה אותו וגם חוקרים אחרים שיצאו בעקבותיו לטעויות אחרות, למצא גם בספרות ישראל הקדומה תאריך המתחיל מחרף של שנת 311, והיא היא שגרמה גם לאחד מגדולי חכמי ישראל, הגאון שי"ר, להוסיף טעות על טעות, לחפש ולמצא גם בספרות העברית המאוחרת, כמעט עד הזמן האחרון, שני מנינים שונים, ששניהם מתחילים מתשרי ונבדלים זה מזה בשנה אחת. וזה הדבר: שני ספרי החשמונאים מסדרים את מאורעות הזמנים לפי מנין שנות "מלכי יון", כמנהג כל הארצות שהיו תחת ממשלת הסילוקים. אבל כאשר באו המבקרים להשוות זמני המאורעות, מצאו סתירות בין שני ספרים אלה. בספר

החמה), וכן יכנה יוסף הכהן בכל מקום את חדש ניסן העברי בשם קסנטיקוס, ואם כך היה הדבר גם אצל הבבלים, הנה על-כרחנו התחיל תאריך הכלדיים בשנת 311 קדם ניסן, וכיון דאפיקתיה מניסן אוקמיה אתשרי. זו היתה הסבה הראשה, שהביאה את אידלר להחליט, שאין למנין הזה כל ענין עם התאריך הסילוקי, והוא תאריך בפני-עצמו. אבל אם בשביל זה בלבד, לא היה לו עוד צורך את הדין: ראוי היה לו לתת לב, שמקום החדש קסנטיקוס בסדר החדשים היה שונה מאד אצל עמים שונים, לאחר שקבלו במאות הראשונות למנין הנהוג את שנת החמה, והוא מתנועע בגבולים שבין חדש פברואר ומאי, ואצל הצידונים היה מִכְּנָן לחדש יוני (עין אידלר, I, 419). ומי זה יוכל להגיד מראש, בלי כל ראיה, איה היה מקומו של קסנטיקוס אצל הבבלים? אולם אם בימי אידלר אפשר היה עוד לדמות, שחדש קסנטיקוס המוקדוני מִכְּנָן לחדש ניסן הבבלי, הנה בימינו עתה הנהגה כזאת בטלה ומבטלת מעקרא. מלוחות תוכני בבל, שהגיעו אלינו מן המאות האחרונות שקדמו למנין הנהוג, אנו יודעים, שראש חדש ניסן היה מתנועע בגבול שבין כ"ה מרס וכ"ה אפריל; ואחר שיום חמישי מחדש קסנטיקוס מִכְּנָן ליום אחד במרס, אם כן הוא מקביל לא לניסן, כי אם לאדר. והוא הדבר גם עם חדש קסנטיקוס זה הנזכר אצל תלמי במקום אחר, שראש חדש שלו חל ביום כ"ד למרס 196 לפני המנין הנהוג, שגם הוא היה מִכְּנָן, לא לניסן, כי אם לאדר. והנני לברר את החלטתי בפרוטרוט יותר ובמופתים חותכים, שלא ישאירו אחריהם כל ספק. הננו יודעים כיום אל-נכון דרך קביעת הבבלים את שנותיהם וחדשיהם בתקופה הסילוקית, ושחשבונותיהם היו מיסדים על מחזור העבור של י"ט שנה. מלבד זה הגיעו לידינו מן התקופה הזאת לוחות הרבה שנעשו בידי התוכנים על מעמד שבעת הכוכבים, שעל-ידיהם נקצבה בדיוק קביעת השנים והחדשים שנעשתה בהם. ואין עוד כל מעצור לנו לחשב ולדעת קביעת כל חדש ושנה שנרצה בקרוב יום או יומים. ככה יצא לנו מתוך לוחות המולדות וקביעת החדשים לשנות ר"ח ור"ט ור"י לתאריך הסילוקי, שהוציא לאור החכם קוגלר, שראש חדש אדר שני שנת ר"י לתאריך זה היה ביום כ"א למרס (באביליאנישע מאנדרעכנונג, צד 33). ואם נשוב מזה חמשה מחזורי לבנה אחרנית, נמצא, שגם בשנת קט"ו, המכוננת לשנת 196 לפני המנין הנהוג, כך היה דינו של אדר שני לחול בקרוב, ועל-פי חשבונות התכונה ידענו, שראית הירח היתה אפשרית בערב יום כ"ב למרס, אלא שנתאחרה קביעת החדש בשני ימים (עין אידלר, I, 393); פליטה מני קדם, צד 18), ונמצא שקסנטיקוס המוקדוני, שהזכיר תלמי, מִכְּנָן לאדר שני של הבבלים, וכענין הזה הוא גם עם חדש קסנטיקוס של שנת פ"ב. מרשימת השקפות, שעשה אחד מתוכני בבל על נעמד הכוכבים במחצית השנית של שנת ע"ט לתאריך הסילוקי (שיצאה לאור במאסף צייטשריפט

הראשון (פ"ו) נאמר, שאנטיכוס אפיפנס מת בשנת קמ"ט למלכות יון¹, ובספר השני (י"א) אנו מוצאים את אאופטר בנו עושה שלום עם היהודים בשנת קמ"ח אהרי אשר נגף לזיואש שר-צבאו במלחמה. לפי דברי הספר הראשון (פ"ו) יצא לזיואש בפעם השנית למלחמה על היהודים בשנת ק"ן², ולפי דברי הספר השני (י"ג) היה המעשה הזה בשנת קמ"ט. החכמים פטיוס ונוריס (במאה ה"ז והי"ח) אמרו לישב את הקשי הזה בהנחה, שהספר השני מונה את התאריך הסילוקי, כמנהג כל ארצות סוריה, מתשרי ג"א ת"ן, והראשון מקדימו בחצי

פיר אסיריא-לעגניע, חלק ז, מצד 236 והלאה), יוצא, שראש חדש אדר היה מכון אז ליום כ"ח פברואר; ומרשימה אחרת על מצב הכוכב שבתי (קלג'ר, שטערענקונדע, 86/7) ידענו, ששנת שמונים היתה מעברת, ונוכל לשפוט מזה, שראש חדש אדר בשנת פ"ב יפול ביום כ"ו לפברואר בקרוב, וכן יוצא מפרש מרשימה זו האחרונה, שיום ט"ז בשבט שנת פ"א היה מכון לכ"ב פברואר, ונמצא ראש חדש אדר שנת פ"ב נופל בכ"ו לחדש זה, ויום חמישי באדר חל כאחד במרס. אם ימעטו בעיני הקורא שני עדים אלה, אוסיף אליהם עוד שלשי. הסופר הקדמון Alexander Polihistor (כארבעים שנה לפני המנין הנהוג) יאמר, כי לפי אגדת הבבליים התחיל המבול בחדש דיסיוס המוקדוני (הובא אצל דילמאן בפרושו לבראשית, ליפציג 1892, צד 130), חדש דיסיוס המוקדוני מכון אצל הסוריים לחדש חזיראן, הוא סיון של היהודים, ולפיזה ירד המבול בחדש השלישי, וכן חשב דילמאן שם ונתקשה הרבה בזה. אבל הדבר פשוט, שחדש דיסיוס מכון לחדש השני של הבבליים, והוא איר, מספים עם ספור התורה. וכבר העירותי במאמרי „מחלקת רס"ג" (צד 242), שאגדת הבבליים, החושבת ירידת המבול באיר והמכונת לדברי הסופר הסורי בר עבראה, מאשרת דברי חז"ל, שאמות העולם מונות אף למבול מניסן.

לדברי שלשה העדים שהבאנו יש לצרף עוד עדות שני סופרים קדמונים, זינביוס וטואינס, אשר יגידו לנו על המוקדונים, שחדש היפרברייטיוס לא היה אצלם הראשון, כי אם האחרון לחדשי השנה (צין אינדקס, I, 394). וגראה, שהשנוי בהתחלת השנה נעשה אצל המוקדונים הסוריים בעת שעברו משנת הלכנה לשנת החמה. המעבר הזה היה, כפי מה שקרוב לשער, במוצאי עבור, שחדש היפרברייטיוס היה הולך ונמשך אז כשני שלשים בחדש אוקטובר, שנעשה, בקבלת שנת החמה של יוליוס קיסר, לראש חדשים, ולכן קראו זה האחרון בשם היפרברייטיוס, מפני שרבו של חדש זה נפל בו.

ובכן נפלה ההנחה, שקסנטיקוס המוקדוני היה מקביל לניסן הבבלי, ונהרס כל הבנין, שבנה עליה אינדקס, שהתאריך הכלדי היה מאחר שנה שלמה מן הסילוקי.

¹ מעתיק ספר החשמונאים לעברית שנה את המספר תשעה לשמונה, ולא ידעתי אם בכונה או שלא בכונה.

² לזיואש יצא במלחמתו זו לעזור לבני-בריתו יושבי המצודה שבירושלים, אשר הציקו להם היהודים „ויקבצו כאיש אחד ויחנו עליהם בשנת מאה וחמשים, ויקימו עליהם מגדלים (סוללות) ומכונות להלחם בהם". בסורית: „ואתכנשא אכחדא ויתבו עליהן בשנת מאה וחמשין ועבדו לקבלהון מגדלא ומאכינוס למתכנשא עמהון". וכן הוא בתרגום היווני והרומי ובכל התרגומים האחרים. אבל בתרגום פקנקל נשמטו המלים „בשנת מאה וחמשים". ולא אדע, אם מבלי שום לב, או מחפצו להעלים את הסתירה, שבין שני הספרים.

שנה, ומונה אותו מניסן ג"א תמ"ט. והתוכן איך מעיר על זה, שהבדל של חצי שנה אינו מספיק להסיר את הסתירות, שהרי השלום נכרת בט"ו לקסנטיקוס הוא ניסן, ודברי המשא והמתן על-אודותיו היו עוד קדם לכן; ונמצא, שאפילו אם נאמר, שהספר הראשון מקדים למנות את השנים מניסן, גם אז תפול מיתת אפיפנס במחצית השנית של שנת קמ"ח, ולא בשנת קמ"ט. אולם הוא מתקן את דברי החכמים שקדמוהו ואומר, שהספר הראשון מונה את התאריך מניסן ג"א תמ"ט כדבריהם, אלא שהשני מונה אותו מתשרי של שנת גתנ"א, כדרך מנין הכלדיים לפי דעתו (ח"א, צד 553). אבל כל עקרון של הנחות אלה שוברן בצדן, ויש בידינו ראיה ברורה, שהחלטת איך, שהספר השני מאחר מנינו בשנה ומחצה, היא טעות מעקרה. כי הנה במאורע אחר, בדבר תחלת מלכותו של דמטריוס ורדיפתו את היהודים, שני הספרים שונים, שהיה הדבר בשנת קנ"א (חשמונאים, א, ז; חשמונאים, ב, ט"ו), הרי שאין ביניהם במנין התאריך הבדל כל-שהוא! גם מן המקום אשר דמה איך להביא ראיה לדבריו נראה ההפך, ונוכל להביא משם ראיה לסתור. מלחמת ליויאש הראשונה—אשר לרגליה בא ברית השלום המספר בספר השני—היתה גם לפי דברי הספר הראשון בשנה הקבועה לה בספר השני, בשנת קמ"ח. שהרי ממרוצת המעשים המספרים בספר הראשון (פ"ד) יוצא, שחנכת הבית שהיתה לאחר מפלתו של ליויאש נעשתה בכ"ה בכסלו שנת קמ"ח, ונמצא שאין הספרים חלוקים כלל במספר השנה, ששנה הוא אצל שניהם, כי אם—כאשר כבר עמד על זה שירר (געשיכטע דעס יודישען פאלקס, ח"א, מהדורא רביעית, מצד 39 והלאה)—בסדור המאורעות, ובימיו של מי ממלכי הסילוקים היתה המלחמה, שלפי דברי הספר הראשון היתה עוד בחיי אנטיוכס אפיפנס ולדברי השני לאחר מותו, בימי ממשלת בנו. ונמצא, שאין לדברים אלה כל ענין עם זמן התחלת התאריך, אלא עם שנות מלכותו של אנטיוכס וזמן מיתתו¹). וכל עקר השאלה אינה אלא על מי יש לסמוך יותר בדבר הזה.

¹ מתוך תעודה אחת, שזמנה הוא: איר שנת 111 לתאריך הארסקי 174 לסילוקי, שההכרז אינו עולה בה כי אם לס"ב שנה, יאמר מאהרר להוכיח, שהיו מקומות בכבל, שהיו מונים בהם את התאריך הסילוקי מן החרף של שנת 311, ולחזק בזה את דעת האומרים, שהספר השני של חשמונאים מאחר את התאריך הסילוקי בשנה שלמה (מצד 139 והלאה). אבל ראיתו זו נפלאה במינה. החכם הזה תלי הניא בדלא-תניא, ולומד מן הסתום על המפרש, לסתרו ולשנות פניו. מן התאריך הארסקי, שעקרו היה מוטל לפניו במהלקת של שמונה שנים, ורק על-ידי לוחות הכלדיים נקצב בקרוב של שנה אחת, הוא דן על ראשית התאריך הסילוקי, שיצאה על-ידי המון לוחות אלה בעצמם בדיוק גמור! בדרך כזו אפשר לאחר את המנין הסילוקי—או להקדימו—לא רק בשנה אחת, כי אם בכל שעה, אשר יעלה על רוחנו. אם נתפוס לדוגמא בדעת יוסטינוס, שמלכות הפרתיים נקרעה בשנת 256 לפני המנין הנהוג, אז תמצא תחלת המנין הסילוקי בשנת 319 או 320. ההבדל שבין התאריכים יעלה לס"ג או לס"ד שנה, אבל התחלת התאריך הסילוקי תהיה מוטעית מעקרה, כדרך שבהנחת מאהרר הוא נוטה מן האמת בשנה אחת. החלטת מאהרר

ה. בקור ספרי החשמונאים. והנה הרגלו המבקרים לתת היתרון לספר הראשון, שנכתב לפי־דעתם קדם הספר השני, וחזותו מוכיחה עליו, שיצא מתחת יד סופר דברי־הימים מהיר במלאכתו, המקפיד על קציבת הזמנים, ועורך את כל המעשים בסדר יפה ומתקן; לא כן הספר השני, שאינו מצטנן בסגלות אלה, וכנגדן לא יחסרו בו אגדות העם ומעשי נסים ונפלאות. כנגד הדעה המקבלת הזאת יצא בימים האחרונים החכם ניוה (קריטיק דער ביידען מאקאבעער־ביכער, בערלין 1909) והוא מתאמץ להחליט את ההפך, שהספר הראשון הוא מאחר, ושנשתמש בדברי השני, אלא ששנה אותו לפעמים לשם פגנות מיוחדות. ותחת אשר החכמים שקדמוהו מבטלים דברי הספר השני במקום שהם סותרים את הראשון, הוא מבטל תמיד את דברי הראשון מפני השני. והנה יתאמץ ניוה להוכיח על־פי מקורים שונים, שאנטיוכס אפיפנס מת בשנת קמ"ח ליון, כדברי הספר השני, ולא בשנת קמ"ט, כדברי הספר הראשון. מן הפרט הוא דן על הכלל, ובכל מקום שהוא מוצא דברי האחד מכחישים דברי השני הוא תולה את הקלקלה במקלקל, וסומך על זה שהחזק בעיניו לדיקן.

אמנם אם נביא את דברי החכם ניוה בכור הבקרת, אז נראה, כי לא הועיל כלל וכלל להביא את השאלה לידי ברור, והיא מחכה עוד גם עתה לפתרון נכון כבתחלה. חשבונות הזמנים של המושלים הסילוקים מיסדים רק על רשימת המלכים של הסופר והפילוסוף פורפיריוס (במאה השלישית למנין הנהוג), הנותנת בצד כל אחד ממלכי בית סילוקוס את מספר השנים שמלך, ואת השנה הראשונה והאחרונה למלכותו על־פי שנות המנין האלימפי. הרשימה הזאת נעתקה בספר דברי־הימים לאיזביוס, אבל הוא בעצמו קובע במקום אחר את שנות המלכים האלה בחלופים שונים, ובחלק גדול מהם הוא מקדים את הזמן בשנה אחת מאותו של פורפיריוס. השנה הראשונה לאפיפנס כתובה אצל פורפיריוס 151,3 (שנה שלישית לאלימפיה הקנ"א), והיא מכונת לזמן שמן תמוז קל"ח עד תמוז קל"ט לתאריך הסילוקי, ואצל איזביוס 151,2 (תמוז קל"ז עד תמוז קל"ח), ושנתו האחרונה היא אצל הראשון 154,1 (תמוז קמ"ח עד תמוז קמ"ט), ואצל השני 153,4 (תמוז קמ"ז עד תמוז קמ"ח). רב החוקרים נתנו היתרון לרשימתו של פורפיריוס. וכנגדם יחליט ניוה, שהדבר להפך, ועל יסוד דברי סופרי הרומיים ומטבעות המלכים ידמה להוכיח, שבארבעה מקומות

תוכל להחשב רק כנסיון, לפרש את סבת ההבדל שבין שני התאריכים המשנה בתעודות מועטות, אבל לא להוציא משפט חרוץ, שהיו מקומות, שהתאריך הסילוקי היה מאחר בשנה או בשנה וחצי מאותו שיצא לגו מתוך הלוחות. מובן מעצמו, ששערי השערות לא נועלו, וגם אם נלך בעקבות מאהרר, נוכל להניח, שהשנה הראשונה למנין הסילוקי היתה בחרך 312, אלא שהתחלה התאריך הארסקי היתה במקצת מקומות, לא בחרך של שנת 247, כי אם שנת 248. — מאהרר מוסיף להחליט, שהיתה לתאריך הסילוקי עוד התחלה אחרת, ובמקצת מקומות היו מונים אותו מגיסן 312, ב"א תמ"ט (כאשר יחשב בעל ספר הראשון של חשמונאים לדעת אידלר). וגם החלטה זו אינה טובה מן הראשונה, ואין לה כל יסוד ישר כחשבונות הכלדיים.

(עין בהערה) דברי איזביוס נכונים יותר, וכי גם הספר הראשון של חשמונאים מכֹּנן עם רשימתו בשנת עלית אפיפנס ודמיטריוס הראשון על כסאם ובשנת מותו של אלכסנדר בלס, ורק בענין מיתת אפיפנס הוא נוטה ממנו, וקובע אותה בשנת קמ"ט לתאריך הסילוקי. ומפני שנתאשרו לו דברי איזביוס בארבעה מקומות, הוא קובע גם כאן הלכה כמותו, ופוסל דברי הספר הראשון של חשמונאים. אבל באמת אין הוכחות גיוה מספיקות כלל לפסול את רשימתו של פורפיריוס¹, וכנגדן מצאנו שני עדים מסייעים לספר הראשון של חשמונאים ולרשימת איזביוס בדבר מותו של אפיפנס, שהיתה בשנת קמ"ט. מדברי הסופר Granius Licinianus (שחי במאה השנית, כמאתים שנה לפני פורפיריוס) יוצא מפוש, שמיתת אפיפנס היתה בשנת 163 למנין הנהוג, וסופר אחר קדמון לימים עוד יותר ושמּו Appian (חי במחצית הראשונה למאה השנית) יאמר על סילוקוס הרביעי, שמלך י"ב שנה, ועל אפיפנס אחיו, שמלך י"ב שנה בלתי-שלמות (כלומר מקטעות), ולכן פורפיריוס ואיזביוס המונים רק לשנים שלמות בותנים לאפיפנס רק י"א שנה, ומאחר שמלך אפיפנס בשנת קל"ז, הנה תפול מיתתו

1) נפלא הדבר, כי בכל הראיות שהביא גיוה, אין גם אחת שיהיה בכחה להכריע את הכף אפילו כחוט השערה, והמאזנים עדין שקולים ומעינים כשהיו. הנה אלה ראיותיו: שנתו האחרונה של סילוקוס השלישי, שהיא אחת עם עליתו של אנטיוכס השלישי על כסאו, נופלת, לפי-רשימת איזביוס, בשנה האלימפית 148,1, ומכֹּננת לזמן שבין 188 ובין 187 לפני המנין הנהוג; וזה מכֹּנן עם ספרי הזכרונות של הרומיים, שהיה הדבר בשנה הארכונית של שנת 187, ועם תעודות הבבליים, שגם מהן יוצא, שחלפת הכסא היתה בשנת קכ"ה למנין הסילוקי (צד 80). אולם נשימה-נא עין, איך יפול דבר, אם נקבל רשימת פורפיריוס, שמיתת סילוקוס היתה בשנת 148,2 השנה הזאת מכֹּננת לזמן שבין תמוז 187 עד תמוז 186 לפני המנין הנהוג, או בין תמוז קכ"ה וקכ"ו לתאריך הסילוקי; ואין כל מעצור לנו להניח, שמת סילוקוס בפרק שבין תמוז ותשרי, ברבע הראשון של 148,2, ברבע האחרון של שנת קכ"ה למנין הסילוקי או ברבע השלישי של שנת 187 לפני המנין הרגיל. וכן הדבר ממש עם שנת מות סילוקוס הרביעי, שבה עלה אפיפנס על כסאו, שהיא לפי-רשימת איזביוס 151,1, המכֹּננות לשנות 176/5 לפני המנין הנהוג, ולשנת 136/7 למנין הסילוקי; וזה מסכים עם דברי גיוס, הקובע את המאורע הזה בשנה הארכונית של 175 לפני המנין הנהוג, ועם דברי ספר החשמונאים (א, א) האומר, שאפיפנס מלך בשנת קל"ז למלכות יון. וגיוה מוצא, שבעל הספר הראשון סותר את עצמו, שאם מלך בשנת קל"ז ומת בשנת קמ"ט, אם-כן הגיעו שנות מלכותו לי"ב שנה שלמות. אבל הנה שנת 151,2 שברשימת פורפיריוס (151,1 היא ט"ס, כאשר תוכיח השנה הראשונה של אפיפנס, שהיא אצלו 151,3) מכֹּננת לזמן שבין תמוז 175 ובין תמוז 174 לפני המנין הרגיל, או קל"ז וקל"ח של המנין הסילוקי, ואין כל-דבר מונע אותנו להניח מיתתו של סילוקוס בפרק שבין תמוז ותשרי, ברבע הראשון לשנת שתיים לאלימפיה הקנ"א, ברבע השלישי של 175 למנין הנהוג וברבע האחרון לשנת קל"ז ליון. בדרך כזה יאמר גיוה להוכיח, כי צדקה רשימת איזביוס גם בשנות מותם של דמיטריוס ואלכסנדר בלס, שהראשונה היתה לפיהו בשנת 157,2 (או 151/5 לפני המנין הרגיל), המכֹּננת לשנת 162 למנין יון, והשנית היתה בשנת 158,3 למנין הרגיל, המכֹּננת לשנת 167 ליון, והוא חושב גם כאן דעת איזביוס לעקר, מפני

בשנת קמ"ט. את דברי הסופר הראשון מבטל גיזה כל־אחר־יד, ואומר, שטעות בידו, ובדברי השני הוא מתאמץ להכניס פְּנוּה אחרת, ואומר, שרצונו לאמר, כי בזמן שסילוקוס מלך י"ב שנה לא מלך אפיפנס אחיו י"ב שנה שלמות כמוהו, כי אם י"א כדברי איזביוס¹, וכל החק הזה בא לו מהשתדלותו לקיים רשימת איזביוס, הבדוקה והמנסה בעיניו לכל פרטיה. אבל מלבד שאיזביוס מאחר כמאתים שנה משני הסופרים שהזכרנו, הנה צריכים אנו לשוט לב אל טיבן של רשימות כאלה בכלל, שתועלתן גדולה בסדור דברי־הימים והולכות בכללן ושומרות אותנו מטעיות גסות, אבל אינן מסגלות מטבען לקצוב על־פיהן ימי המלכים בפרטם בדיוק ובצמצום: מצד אחד הן חושבות רק שנים שלמות, ואינן מקפידות על חלקי השנה ושבריה, שהן נותנות אותם למלך המת או לעומד תחתיו, לפי ההנחה שלקחו להן ליסוד², ואפשר לפעמים למלך שנכנס

שמטבעות שהגיעו לידינו יוצא, שהליפות כסא המלוכה היו קס"ב וקס"ז למנין היונים. אבל גם כאן אין כל סתירה לרשימתו של פורפיריוס, הקובע שני מאורעות אלה בשנת 157,3, 158,4. הראשונה מן השנים האלה מכונת לזמן שבין תמוז קס"ב ותשרי קס"ג, והשניית־לזמן שבין תמוז קס"ז ותשרי קס"ח למנין היונים. ואפשר מאד, שאירעו הדברים בשלש חודשי הקיץ האחרונים. הקורא המבין יכיר מיד לרש דבר החלופים בחשבונות אלה. השנים הסוריות (הסילוקיות השוות לעבריות), היוניות (האלימפיות) והרומיות (הנוצריות) אין התחלפותיהן שוות, ואינן חופפות זו את זו מראשיתן עד סופן. השנה הסורית ברבעה הראשון (תשרי—טבת) נופלת בסוף השנה הרומית, ובשלש רבעיה (טבת—תשרי) — בשנה הרומית שאחריה; ובמנין האלימפי השנה הסורית נופלת בשלש רבעיה הראשונים (תשרי—תמוז) בסוף השנה האלימפית, וברבע האחרון ממנה (תמוז—ותשרי) — בשנה השנית. גיזה בחשבונותיו משה שנת שני המנינים, הסילוקי והאלימפי, לפי־החלק הגדול המשתף להן; ולכן היתה לו שנת קס"ב הסילוקית (תשרי 151 עד תשרי 150 לפני המנין הרגיל) מכונת לשנה האלימפית 157,2 (מתמוז 151 עד תמוז 150), מפני שיש להן חלק משתף בשעור תשעה חדשים (מתשרי עד תמוז), ואחר שיצא לו החשבון מכֵּן לרשימת איזביוס, לא חשש לבקר יותר, ולא השיב אל לבו, ששלש החדשים האחרונים (תמוז, אב, אלול) נכנסים לתוך השנה האלימפית 157,3, ואז יהיו הדברים מכֵּנים עם רשימת פורפיריוס, וכן הדבר בשנת קס"ו.

יצאתי מן ההנחה, ששנות קס"ב וקס"ז שעל המטבעות נחשבות מתשרי ג"א ת"ן, כמנהג הסוריים, וכדרך שכך הוא במטבעות האסרקיים (וכמו שהוכחתי הדבר במקומו). אבל אם נאמר, ששנות המטבעות נחשבות לפי־חשבון התוכנים הכלדיים מניסן של השנה הנזכרת, אז תתחיל שנת קס"ב בניסן של שנת 150, ותגמור באדר של שנת 149 לפני המנין הנהוג וחלקה המשתף עם השנה האלימפית 157,3 (תמוז 150 עד תמוז 149) יפול בפרק הזמן שבין תמוז 150 וניסן 149 למנין הנהוג. ובשנת קס"ז יהיה חלק השנה הסילוקית המשתף עם השנה האלימפית — הפרק שבין תמוז 145 וניסן 144 לפני המנין הנהוג.

¹ עין בספרו של גיזה מצד 78 עד 84.

² פורפיריוס ואיזביוס, כפי אשר הוכיחו החוקרים, חושבים שנת עלית המלך על כסאו

לשנת מלכותו האחרונה רק ביום או יומים, שיתנו לו שנה שלמה, וכנגדה יגרעו שנה שלמה חסר קמעא משנות חברו; מצד אחר רשימות כאלה מורקות מכלי אל כלי ומעטקות ממנין אחד אל מנין אחר. שנות מלכי הסיילוקים היו נמנות בבבל מגיטן עד ניסן, ובסוריה מתשרי עד תשרי. וברשימות שלפנינו נעתיקו למנין האלימפי, החושב את השנים מתמוז עד תמוז, והדבר מובן מאליו, שבזמן שתחלת מלכותו של אחד המלכים נופלת במוצאי השנה האלימפית או בתחלתה, ספק של יום אחד או שנים יכול למשך אחריו הבדל של שנה שלמה. רשימות מן המין הזה שאנו עוסקים בהן יכולות לשמש כמאזני-משקל לבדוק ולבחון על-פיהן, אם לא נפלה טעות בדברי הסופרים הקדמונים, אבל לא לפסול ולבטל על-פיהן עדיות מפורשות, שאין בהן ספק מצד אחר, כדרך שכך הוא הדבר בנדון שלפנינו, בדבר מיתת אפיפנס, אשר מלבד רשימת פורפיריוס, יש לנו עוד שלש עדיות מפורשות, שהיתה בשנת קמ"ט, ורק רשימת איזביוס עומדת כנגדה, ואפשר שלא דקדקה היטב בפעם הזאת, נתנה את מחצית השנה של אפיפנס לאאופטר בנו וחושבת לו שתי שנים, אף-על-פי שלא מלך אלא שנה ומחצה. ובמרוצת דברינו עוד נשוב נראה, מאין יצאה לבעל הספר השני של חשמונאים הטעות, שאפיפנס מת בשנת קמ"ח.

מכל זה נראה, שמצד סופרי דברי-הימים אין כל סבה לפסול דברי הספר הראשון. הדבר האחד העומד לשטן הן שלש תעודות המובאות בספר השני של חשמונאים, שמהן יוצא, שבמחצה הראשונה של שנת קמ"ח לא היה עוד אפיפנס בחיים. החכמים המחזיקים במעוז הספר הראשון ראו את עצמם זקוקים לפסול את התעודות האלה לגמרי, או ליחסן, למרות הזמן הכתוב בהן, לשלום שנכרת בין שני הצדדים לאחר מלחמתו השנית של ליויאש בשנת ק"ן. וניזה יוכל למצא בהן (אבל רק בהן לבדן) ראיה, שדברי הספר הראשון אינם מכונים אל האמת ואין לסמוך עליהם. אבל לפי-דעתי אך לחנם נתקשו החוקרים בתעודות אלה, כי גם אם נקימן כמות שהן, גם אז לא יסתרו את דברי הספר הראשון, ולהפך, עוד ישרימו את דבריו בסדור המאורעות. נתבוננא לתעודות אלה. הראשונה מהן (לפי מה שסדרן בעל הספר השני) היא אגרת ליויאש אל היהודים, בראשית המשא והמתן על-דבר השלום, וזמנה ביום כ"ד לחדש דיוסקורינתיוס (1) שנת קמ"ח. השנית כתובה בידי המלך הצעיר אאופטר אל ליויאש, אשר בה יביע חפצו לתת לכל העמים, ובתוכם גם ליהודים, ללכת

(1) בתרגום היווני: Dioskorinthios. אבל מפני שלא נמצא עוד שם חדש כזה במקום אחר, הלכו הרבה מן החוקרים את המלה לשתיים: Dios Korinthios, כלומר, חדש דיוס של הקורינתיים. ואולם מדוע ישתמש מושל סורי בחדש קורינתיו? השאלה הזאת הביאה כמה חוקרים לתפוס בנוסח התרגום הרומי, הקורא את החדש בשם Dioskori, שם חדש הנמצא אצל יושבי אי קריטא, המתחיל אצלם מיום כ"א לפברואר וגומר בכ"ד למרס (ע"ן אינדקס, 426). וחכמים אלה משערים, שחדש דיוסקורי או דיוסקורינתיוס הוא חדש העבור של הסוריים, אלא שנחלקו על-אודות מקומו בסדר החדשים: יש מהם שאמרו, שמקומו בסוף השנה בין אלול לתשרי, ויש

בחקי אלהיהם באין מפריע. בתעודה זו לא נמצא כל זמן. השלישית היא מכתב המלך אל היהודים, כתוב ביום ט"ו לחדש קסנטיקוס שנת קמ"ת, אשר בו הוא נותן את בריתו שלום ליהודים, מרשה להם ללכת בחקי דתם וסולח לכל אשר עברו על מצותו. התעודה הרביעית והאחרונה היא אגרת שלוחי רומי, אשר

שנתנו לו מקום בין אדר לניסן, אף-על-פי שהוא באמצע השנה (עין אינדקס, 399, I). בדעה הזאת תפס אינדקס, שאילו דקדק בדבר, היה יכול למצא סמך להשערתו, כי אצל בני ביתיניא, שחשבונם מניין לגמרי לחשבון יושבי קריטא ואינו נבדל ממנו אלא בשמות החדשים, נקרא החדש שבין כ"א לפברואר עד כ"ד מרס בשם דיוס (ע"ש, צד 431). וניזוה דוחה שתי השערות אלה: את השנית—מפני שלא מצאנו לשום עם, שיתן לחדש העבור שם מיוחד, אך יקראוהו תמיד בשם החדש שקדם לו, ועל הראשונה יאמר סתם, שהיא רחוקה עוד יותר מן השנית, והוא משער שהחדש דיוס קוריהניוס היה משמש רק זמן קצר בימי אנטיוכס אפיפנס, שהנהניו לכבוד הקוריהנייים, וכדרך שנשתמש פעם אחת בחדש האתניי Hekatombaion תמורת החדש המוקדוני Lous (עין קדמוניות היהודים, ספר י"ב, ספ"ב) כדי לחלוק כבוד ליושבי אתונא (עין דבריו צד 70). וכדי לתת להקורא ידים להתבונן ולדון בעצמו על הענין הזה, אשים לפני את סדר החדשים לשמותם, כפי שהיו נוהגים בפרק ההוא בסוריה ובארצות עסיא הקטנה. שמות החדשים האלה בתקופת מלכות פרס לא באו לדינו, וקרוב בעיני לשער, שהיו אותם בעצמם, שהעלו היהודים עמם מבבל, ושנשאר לנו עוד הרב הגדול שבחם אצל הסוריים (ניסן, איר, תמוז, אב, אלול, תשרי, שבט, אדר), ובשבושים שונים בקריאה ובכתיבה אצל הקפוטקיים: ניסן, אינר, תמיזא, אב, אילול, תורין במקום תשרי, שובט, אדר במקום אדר (עין אינדקס, I, 440, ושם נמצא עוד שני חדשים גלון וקנו, שקשה להחליט עליהם דבר ברור). אבל מעת שנפלו ארצות אלה ביד אלכסנדרוס מוקדון הנהגו שם שמות החדשים המקודונים ואלה הם: דיוס, אפליוס, אודיניוס, פריטיוס, דקטרוס, קסנטיקוס, ארטמיסיוס, דיסיוס, פנמוס, לאוס, גרפניוס, הפרברטיוס. חדשים אלה היו חדשי לבנה, אבל משבאו הארצות תחת ממשלת רומי ונתפשטה שם שנת החמה של יוליוס קיסר, בת סס"ה ימים ורביע, בשנויים מעטים. אם נוציא מן הכלל את בני דמשק ואת יושבי סלע (פעטרא) וסביבותיהן, שהיו חושבים שנותיהם מן האביב (מכ"ב מרס), היו כל העמים האחרים מונים אותה מזמן החרף, אלא שנבדלו בהם עמים שונים בחדש אחד ויותר, והיו מכונים בקרוב עם חדשי הבבלים, שתשרי שלהם היה מתנועע בקרוב בגבול שבין כ לספטמבר עד יום כ לאוקטובר. אנשי אפסוס וקפוטקיה היו מתחילים את השנה מכ"ג או מכ"ד בספטמבר (ובמנהג הזה אחזו גם בני ביתיניא ויושבי אי קריטא וקפריסין, אף שלא נתקבלו אצלם חדשי המוקדונים), הסוריים והצידונים היו מתחילים את ראש השנה מאחד באוקטובר, הצוריים חשבו תחלת השנה מ"ט באוקטובר, והעותים והאשקלונים מכ"ח בו (עין אינדקס, ח"א, מצד 413 ואילך). גם בשם החדש שהשנה מתחלת עמו היו יושבי הארצות מחלקים: לאפסוסיים ולעותים היה דיוס הראשון לחדשים; לסוריים, לצוריים ולאשקלונים החדש הפרברטיוס (וכן יחשב גם יוסף הכהן חדשי תשרי ומרחשון שלנו לדיוס ולהפרברטיוס של המוקדונים). הצידונים חשבו את לאוס ראש לחדשים, וכן חשבו הקפוטקיים לראש השנה את חדש אב, המניין ללאוס המוקדוני. כל השנויים בהתחלת השנה, בין ביחוסם לשנה היוליאנית, בין ביחוסם לחדש המוקדוני, נובעים מהלוק שנת הלבנה בשנת החמה, שלא נהיה אצל כל העמים בבת-אחת, אלא קבלו את שנת החמה בזמן שחדש דיוס של לבנה נפל בתחלת תקופת

נמצאו אז במסעם לאנטיוכיה בקרבת ארץ-ישראל, כתובה גם היא אל היהודים בט"ו לקסנטיקוס שנת קמ"ח¹). בהביעם נחת רוחם על-דבר ההנחות אשר עשה להם ליוזאש וידרשו מהם להציע לפניהם משאלותיהם, למען יוכלו להיות להם לפה לפני המלך באנטיוכיה. התעודה הראשונה, השלישית והרביעית אינן מזיקות אותנו כלל לאמר עליהן, שנכתבו לאחר מותו של אנטיוכוס אפיפנס. וקרוב מאד בעיני, שאירעו דברים אלה בהיות אפיפנס בארץ פרס, וכל עניני המלוכה היו נחתכים על-פי ליוזאש, שהיה נציב הארץ, אבל עשה כל מעשיו

החרף, ואלה בזמן שהיה חדש הפרברטיוס מכון לתחלת שנת החמה שלהם, ולכן קשה לדעת איוה מחדשי המוקדונים היה ראשון לחדשים, בזמן שהיו חושבים עוד לשנת הלכנה. אבל קרוב בעיני לשער, שהתחילה אז השנה מחדש דיוס, הנושא עליו (בבטית השם) את שם אלהי האלהים אשר ליננים — צאוס. שם החדש דיוס אנו פוגשים גם אצל יושבי בתיניא — ששמות יתר החדשים אינם מוקדונים — ושם הוא נופל בפרק שבין כ"א פברואר ובין כ"ד מרס, בשנת החמה, ובזמן שהיו מונים ללכנה היה מתאחר בשנה מעברת בחדש אחד, ונופל בחדש האביב, שהיה גם הוא ראש לשנים אצל עמים רבים. ולמעלה הגה מצאנו את חדש דיוס המוקדוני מכון לתשרי של הבבלים ושגם אצל המוקדונים היה דיוס ראש לחדשים. העולה לנו מזה, שאם נתפוס בדעת האומרים, שדיוס קורינתיוס שוה לדיוס סתם, כי אז החל המשא והמתן בין ליוזאש ובין היהודים בתשרי או מרחשון שלנו. ואם נניח, שהוא דיוסקורי של הקריטאים, אז יהיה מכון לאדר שלנו. אחרי שהעברתי לעיני הקוראים את דעות החוקרים, שכפי אשר יראה כל-איש לא הועילו הרבה להפיץ אור על השאלה שלפנינו, ארשה לגפשי להוסיף עליהם נפך משלי — השערה חדשה, אשר אם לא תמצא חן בעיני המבקרים, יוכלו לאמר לי במליצת התלמוד רק זאת: „תבן אתה מכנים לעפרים“.

זמן התעודה, שאנו עסוקים בה, כתוב בתרגום הסורי: „בארבעא ועשרין בתשרי אחרי“. חדש תשרי שני של הסורים, או מרחשון של היהודים, מכון לחדש דיוס המוקדוני (צין אינדלר, 430), ומלת אחרי, שאין האלף נקראת בה בסורית, יש לה עוד תמונות אחרות: חרי, חורי, חרינא, חורינא, חורינתא. ולכן אולי לא זרה תהיה השערת, כי מלת דיוסקורי בתרגום הרומי נולדה מזווג שתי המלים דיוס חורי. המתרגם ידע, שחדש תשרי בסורית ובעברית מכון לחדש דיוס, אך הבין בחפזו מלת חורי כחלק מן השם דיוס שלפניה, ובכן יצא לו השם דיוסקורי. ואולי כך הדבר גם בשם דיוס קורינתיוס, שנוצח משתי המלים דיוס חרינתא. דוגמא לזה מצאנו בתרגום השבעים, שהרכיב בפסוק „ואולם שם העיר“ את שתי המלים יחד, ועשה מהן שם מקום Ulam-Ius. החמוגות המשנות דיוס קורינתיוס ודיוסקורי, שלא מצאנון מלבד במקום הזה, מוכיחות בעצמן שנוצרו על-ידי שבוש.

¹) הזמן הזה, המכון לזמן פקדת המלך, נתן מקום למבקרים לפקפק בתעודה זו. וניזה (צד 71) חושב את הזמן שבתעודה למוטעה, ומתאמץ לתקנו. ואני לא אבין מה כל הקשי הזה? המכתב הזה נכתב בעת היות השלוחים בדרך, בטרם באה פקדת המלך אל היהודים ואיש לא ידע איך נפל דבר במועצת הממשלה; ובראות היהודים, כי תשובת המלך מאחרת לבוא, פנו אל השלוחים לדבר עליהם טוב באוזני המלך. והתפוגות הזמנים בשתי תעודות אלו אינה אלא מקרה בלבד. המתרגם עברית השמיט את הזמן בתעודה האחרונה, ובוזע נעשה הכל למישר.

בשם אאופטר בן המלך הרך בשנים, אשר היה לו לאב ולאפיטרופוס (ששמהו אביו לממלא מקומו לפי-שעה). וכל סדרי המאורעות עולים יפה: מלחמת ליויאש הראשונה ומפלתו היו בראשית שנת קמ"ח, ביום כ"ד לחדש תשרי או מרחשון שלנו החל לדבר שלום אל היהודים, בכ"ה לחדש כסלו נעשתה חנכת הבית באין מפריע, ובט"ו לחדש קסנטיקוס (הוא אדר) נחתם ספר הברית על-ידי המלך הצעיר. בעל הספר הראשון, שלא היו לפניו, כפי-הנראה, תעודות אלה, לא ידבר כלל על-אודות דברי שלום, שעברו בין הנלחמים אחרי מגפת ליויאש הראשונה, והוא אומר בקצרה, כי שב ליויאש לאנטיוכיה לאסוף חיל חדש גדול מן הראשון (א, ה). אבל מסדר המאורעות המספרים שם, שלא שב ליויאש להלחם שנית כי אם לאחר עבור שנתים ויותר, וכי עשה זאת לרגלי מלשינות יושבי המצודה אשר בירושלים, אשר לחצם יהודה — נראה, שהיה ביניהם שלום לפי-שעה. אמנם אם בדבר הזה צדקו דברי בעל הספר השני, שיחס שלש תעודות אלה להתנגשות הראשונה של ליויאש עם היהודים, הנה משגה הוא אתו, בחשבו שנכתבו לאחר מותו של אפיפנס. שלש תעודות אלה אינן נותנות מקום, כאשר אמרתי, להנחה זו, וקרוב לחשב, שלמד זאת ממכתב המלך הצעיר אל ליויאש, שנאמר בו מפרש, שנכתב „אחרי האסף אביו אל אבותיו“. אבל בתעודה זו, השנית לפי סדורו של בעל הספר (שאפשר להטיל בה ספק מצד אחר, ולשאול מאין באו ליד היהודים דברים שבין המלך ובין נציביו), לא נמצא כל זמן, ואין לנו כל מעצור לאמר עליה, שנכתבה בזמן אחר, אחרי אשר ישב אאופטר על כסא אביו לאחר מותו, לאשר ולקיים את דבריו הראשונים, ושנכתבו אחרי מלחמת ליויאש השנית. ובעל הספר השני הרכיב את ארבע התעודות יחד, וקבע גם שלש האחרות בטעות לאחר מותו של אפיפנס, ועל-ידי-כך ערבב את סדרי המאורעות, עד שקשה מאד לכוונם עם הזמנים, כאשר נראה מיד.

נשימה-נא עין על סדר המאורעות בשני הספרים. בעל הספר הראשון יספר בקצרה את מעשי יהודה הראשונים, כי עבר בערי יהודה ויעש שפטים במרשיעי ברית, וכי נאספו אליו כל עשוק ורצוף וכל מר-נפש (וכדברי הספר השני סבב חרש בערים ובכפרים ויאסוף צבא, וכי הערים להתנפל בפתע-פתאם על הערים, אשר מצא בהן צוררי ישראל, ויצת אותן באש — הסמנים הראשונים להתקוממות עם). ואחרי אשר יספר לנו את התנגשותו עם אפולוניוס וסירון ונצחונותיו עליהם, יאמר, כי בהגיע השמועה אל אזני אנטיוכס, מהר לאסוף חיל כבד, ויתן את מחציתו ביד נציב הארץ, ביד ליויאש, והוא עם יתר צבאותיו שם פניו אל ארץ פרס, למלא כסף את אוצרו הריק. הדברים האלה היו בשנת קמ"ז ליון. הקורות, אשר התגלגלו ובאו אחרי-כן, לפי סדר הספר הראשון, אלה הן: (א) החיל, אשר שלח ליויאש לארץ יהודה תחת יד שריו, תלמי ונקנור וגורגיאש, נגף לפני יהודה; (ב) לשנה האחרת (קמ"ח) יצא ליויאש בעצמו עם חיל כבד על יהודה, אך גם הוא נגף לפני היהודים, וישב לאנטיוכיה לאסוף המון גדול מן הראשון; (ג) יהודה בא ירושלימה ויטהר את בית-המקדש, ויעש חג חנפת-הבית שמונה ימים בחמשה ועשרים לחדש כסלו, ויבצר את המקדש ואת מצודת בית-צור; (ד) יהודה שם פניו אל שכני ארץ-ישראל הרעים,

אשר לא חדלו מלחץ את היהודים, וילחם מלחמות רבות את אדום, את עמון ואת פקידים צבאות ארם, ויושע את יושבי הגלעד וארץ-הגליל מיד הקמים עליהם; ה) בימים ההם מת אפיפנס בארץ עילם וימלך ליוזיאש את בנו אאופטר תחתיו; ו) יושבי המצודה אשר בירושלים צעקו חמס באזני המלך הצעיר על יהודה, כי התגרה בהם מלחמה, ויצא ליוזיאש שנית למלחמה על יהודה לעשות בו נקמות, ויצר על בית-צור ועל המקדש, אך השמועות, אשר בהלוהו, על-דבר פיליפוס, כי אמר להסב אליו את המלוכה, המריצוהו להשלים את יהודה ולשוב לארצו. כל הדברים האלה יספרו גם בספר השני, אלא ששם הם מסדרים בסדר אחר, וזה הוא: א) מגפת גורגיאש; ב) מיתת אנטיוכס; ג) חנקת הבית ד) מלחמות עם שכני ארץ-ישראל; ה) מלחמת ליוזיאש הראשונה; ו) מלחמתו השנית. מהשנאות סדרי המעשים בשני הספרים נראה, כאשר כבר העיר ניזה, ששני המאורעות, מיתת אנטיוכס ומלחמת ליוזיאש, החליפו בהם את מקומם. וניזה אינו מפקפק כלל, שהדין עם השני, והספר הראשון מאחר בכונה את המקרה האחד, מיתת אפיפנס, בשנה שלמה, ומקדים את המקרה האחר, מלחמת ליוזיאש, בשעור הזה בעצמו (צד 61). דברים אלה אינם מדקדקים: כי אם במיתת אפיפנס באמת יש הבדל בין שני הספרים, הנה לא כן הדבר בשנת מלחמתו של ליוזיאש. לפי דברי הספר הראשון, יצא גורגיאש למלחמה בשנת קמ"ז, בפרק שנסע אפיפנס לפרס, ולשנה האחרת, בשנת קמ"ח בחדשים מועטים לפני חנקת הבית, בסוף כסלו, יצא ליוזיאש בעצמו להלחם ביהודים וינגף לפניהם (חשמונאים א, ד). ודברים אלה מקנים היטב עם דברי הספר השני, שנגמר השלום בין הנלחמים במחצית הראשונה של שנת קמ"ח (פ"ט). אמנם, כאשר כבר אמרנו ושנינו, אין שני הספרים חלוקים באיזו שנה היתה מלחמתו הראשונה של ליוזיאש, כי אם בחיי איזה מן המלכים היתה, ובדבר הזה ברור בעיני, כי צדקו דברי הספר הראשון, ודברי הספר השני (שיצאו לו, כפי שאמרתי, מתוך הבנתו המוטעית, שכל ארבע התעודות נכתבו בזמן אחד) מספקים הם עד-מאד, ובטולם יוצא מדברי בעל הספר בעצמו, אם נדקדק בהם היטב. אחרי אשר יספר בעל הספר את מיתת אנטיוכס וטהרת המקדש, יציע בקצרה את הקורות את ישראל בימי אאופטר, ויאמר, כי אאופטר שם את ליוזיאש לנציב הארץ, ואת גורגיאש לשר-הצבא, וכי גורגיאש לחץ אותם בחזקה, ושכר חיל גדול מבני הנכר להלחם בישראל, וגם יושבי אדום וגוים אחרים אשר סביבותם התגרו מלחמה ביהודים, אך יהודה נצח את כל אויביו. אחרי-כן יצא נגדו טימוטיוס עם חיל גדול וברכב ובפרשים, וגם הוא הפה במלחמה. בהודע הדבר לליוזיאש, יצא הוא בעצמו למלחמה על יהודה, בחיל כבד וביד חזקה, אך גם הוא נגף לפניהם, עד כי מצא לטוב לו לדבר שלום אל היהודים במכתב אשר ערך אליהם בכ"ד לחדש דיוס קורינתיוס. אם נכונה החלטתי על-דבר החדש הזה, כי אז אין צריך לאמר, שאין לדברים אלה כל שחר. אבל גם אם נקבל דברי ניזה, שהוא שם חדש בלתי-ידוע לנו בפרק שבין תשרי ובין קסנטיוקוס (ניסן, לדעתו, ובאמת אינו אלא אדר, כאשר הוכחתי), אז יולד לנו קשי אחר, כי נהיה זקוקים לצמצם את כל המאורעות האלה בשנים או שלשה חדשים (או גם בחדש אחד, אם החדש

הנזכר בתחלה מכון לטבת). וכל המלחמות הגדולות והנצחונות האלה נהיו בזמן קצר, בין חדשי כסלו ואדר, בימות הגשמים, שאינם מכשרים כלל למעשים כאלה. אבל הראיה המכריעה לגמרי את הכף כנגד בעל הספר השני, הן שנות מלכותו של אאופטר, שכבר ישב על כסאו בראשית שנת קמ"ח (ואולי עלה עליו עוד בסוף שנת קמ"ז) ועמד במלכותו, גם לפי דבריו, עד שמלך תחתיו דמיטריוס בשנת קנ"א (פ"ד), ונמצא שמלך שלש או ארבע שנים. ורשימת פורפיריוס אומרת מפרש, שלא מלך אלא שנה אחת ומחצה, ואפילו רשימת איזביוס, המונה לו את השנים המקטעות לשלמות, אינה נותנת לו אלא שתי שנים; ודבריהם מכונים רק לבעל הספר הראשון, הקובע שנת מיתתו של אפיפנס בשנת קמ"ט, ומלך לפי-זה חלק משנת קמ"ט, שנת ק"ן ואולי חלק משנת קנ"א. ואעיר עוד על סתירה אחרת שבין שני הספרים, ואשר גם בה הדין בלי-ספק עם הספר הראשון. לפי הספר הראשון, העמד הצלם בהיכל והוסר התמיד בכסלו שנת קמ"ה (כ"א, א) וטהרת הבית וחנקתו היתה מקץ שלש שנים, בשנת קמ"ח (שם, ד), ובספר השני נאמר, שהיתה זאת מקץ שנתים ימים (פ"ו). קשה לדעת, אם יצא לו המספר הזה על-ידי שהקדים מיתת אפיפנס לשנת קמ"ז, או על-ידי שאחר את בטול התמיד לשנת קמ"ו, כי זמני מאורעות אלה לא נקבעו אצלו במספר שנים. אבל בין כך ובין כך דבריו הולכים מנגד לחזון דניאל, שקצבו לחצי השבוע, ואפילו הקצר שבקצים, "ערב בקר אלפים שלש מאות", עודף על שלש שנים. וגם פה דברי הספר הראשון עולים יפה עם חזון דניאל.

ובכן יצא לנו מחקירותינו, ששני ספרי החשמונאים מונים את המנין למלכי יון מזמן אחד, ואינם חולקים אלא בסדר המאורעות ושבענין הזה היתרון לבעל הספר הראשון. אך מאיזה זמן הם מתחילים למנות את התאריך? ידענו, כי הסורים היו מתחילים למנות מתשרי שנת ג"א ת"ן לב"ע, 312 לפני המנין הנהוג, וכנגדם היו הבבליים מונים את התאריך הזה כחצי שנה אחרי-כן, מניסן שנת ג"א ת"ן, 311 לפני המנין הנהוג. והדעה נותנת מיד בסקירה ראשונה, שבארץ-ישראל, שהיתה אך חלק מארץ סוריה, היו חושבים למלכי יון מתשרי ג"א ת"ן. אולם משני מקומות בספר החשמונאים הראשון אמרו חכמי העמים להוכיח, שהסופר הזה מונה תחלת השנים בכלל מחדש ניסן, וכי לפי ההנחה שהשנים נמנות מתשרי אין סדר המאורעות מתישב לדעתם אלא בקשי. אבל מאיזה ניסן מתחיל התאריך? בדבר הזה עדין הדעות חלוקות: אונגר, ההולך בעקבות החכם הצרפתי Gibert (באמצע המאה הי"ח), מחליט, שהוא מתחיל מניסן של ג"א ת"ן, ואפשר למצא סמך לזה, שגם הכלדיים חשבו כן את התאריך הזה. אבל דעה זו מכחשת מצד אחר, מצד חשבונות השמטות. שנות השמטה שעשו ישראל בימי הבית השני מאשרות את הכלל שנתנו חכמים למנין שמטות על-פי חשבון שטרות, המתחיל מתשרי ג"א ת"ן, והוא, "נבצר תרתין שנין ואפקינהו בשביעי" (ע"ז, ט, ב, לפי גרסת הגאונים והר"ח ורבנו תם). כן מצאו לדוגמא, שהשנה שמת בה שמעון החשמונאי, שבט קע"ז (חשמונאים, ספר א, בסופו), היתה שנת שמטה, וכאשר יספר לנו יוסף הכהן. ואם נאמר, שהתאריך בספר

חשמונאים מתחיל מניסן ג"א ת"ן, אז היתה השנה מוצאי שביעית, ולכן יניה
זהכם שיקר עם חוקרים אחרים, שהמנין מתחיל מניסן ג"א תמ"ט (געשיכטע דעס
פאלקעס ישראל, ח"א, § 3).

אבל גם דעה זו — מלבד שלא מצאנו לה סיוע בחשוב הזמנים אצל
עמים אחרים — היא מכחשת מצד המציאות. לפי המספר בספר חשמונאים (א,
י"ח) מת אלכסנדר בלס בשנת קס"ז למלכות יון, ומספר ימים אחריו — איש-
מלחמתו תלמי פילומטר. הדבר הזה מתאשר גם על-ידי מטבעות מלכי סוריה
מאותה שנה, שעל מקצתם חרות שם בלס ועל מקצתם שם דמיטריוס. ולפי-זה
מת אלכסנדר זמן מסים לפני תם שנת קס"ז. והנה שנה זו, אם נחשבנה מתשרי,
מכונת היא לשנת ג"א תרט"ז לב"ע, ואם נחשבנה מניסן הקודם, הנה תחל
מניסן ג"א תרט"ז ותגמור ג"א תרט"ז. והנה מצאתי תעודה אחת כתובה במצרים,
שזמנה הוא יום כ"ג לחדש פאני שנת ל"ו לתלמי, והזמן הזה מכון ליום ט"ו
יולי 145 לפני המנין הנהוג, או לחדש תמוז ג"א תרע"ז לב"ע (עין A. Bouché-
Leclercq, Histoire des Lagides, T. IV, p. 321), ואיך יתכן שבתמוז ג"א תרט"ז
לא ידעו עוד דבר ממיתת מלכם שקדמה לכל-הפחות חמשה חדשים או יותר
לפני ניסן ג"א תרט"ז? הנה כן גפלו שתי ההנחות שאמרו למנות את מנין מלכי
יון מניסן (בין בשנת תמ"ט ובין בשנת ת"ן), ולמרות כל מה שפקפקו חכמי
העמים בדבר, וקוקים אנו להחליט, כי היהודים, ככל עמי סוריה, היו מונים
תחלת התאריך מתשרי ג"א ת"ן. ובאמת מצאנו בנחמיה, כי כשנעשה לפחה
בארץ-יהודה, החזיק במנהג שהיה שורר אז בארצות אשר סביבותיה, והתחיל
מנין השנים מתשרי, כפי היוצא מן המקראות שבתחלת ספרו, שהוא אומר על
חדש כסלו בשנת עשרים לארתחשסתא וכן על חדש ניסן שאחריו, וכמו שכבר
העירו על זה בבבלי (ר"ה, ב) ובירושלמי (ראש השנה, פ"א), וכבר בררתי כל
הענין באריכות במקום אחר.

ו. מנין שטרות בספרות המאחרת וחלוף שבין בני
מזרח ובני מערב. מכל ארצות-הקדם שבאו בזמנו של אלכסנדר תחת
ממשלת המוקדונים היתה רק ארץ מצרים, שנפלה בחבל לתלמי לגי, הממלכה
האחת שהיתה חושבת את השנים למלכים, כאשר העירותי וכאשר נראה מהמון
פפירונות שבאו לידינו, ואחרי שנכבשה הארץ על-ידי הרומיים חזרו להיות
מונים לקסרי רומי, וגם יסדו להם תאריך מיוחד הנקרא על שם אוגוסטוס, והוא
התאריך האלכסנדרני. בלי-ספק עשו כך גם היהודים, והיו מונים למלכי בית-
תלמי ולקסרי רומי, כדרך שהיו מונים בתחלה למלכי פרס, כאשר ידענו
משטרות מצרים (עין "פליטה מני קדם"), וכן גם לתאריך האלכסנדרני. על זה
האחרון יש לנו הוכחה ברורה מכתבת ביריניקי, אשר בקיריני (שם, צד 15).
בכל הארצות האחרות, שהיו בידי מלכי בית-סילוקוס, התחילו למנות מיד,
כאשר אמרתי, לתאריך הנקרא על שם אבי המשפחה הזאת, ובני-ישראל לא
יצאו מן הכלל. וכאשר ראינו, שני ספרי החשמונאים מונים למלכי יון, וגם
אחרי אשר התחילו למנות לכהניהם הגדולים ולמלכיהם לא פסקו לגמרי למנות
גם לתאריך הסילוקי, עד שפשטה מלכות רומי על ישראל, שאז התחילו לכתוב

שם מושליהם בגט. אבל לעמת-זה היה התאריך הסילוקי נוהג גם אחרי-כן אצל היהודים היושבים בבבל, וכמו שאמרו מפרשי: ובגולה אין מונין אלא למלכי יון (ס"ע, פ"ד; ע"ז, י, ע"א). וגם לאחר שנפלה ארץ בבל בידי הערביים, שהיו חושבים למנין הישמעאלים, לא חדלו היהודים אשר בבבל למנות לשטרות, וכאשר נראה מתוך תשובות הגאונים, שאינם יודעים מנין אחר חוץ ממנו. וגם בארץ מצרים, לאחר שנכבשה בידי הערביים, הנהיגו היהודים את המנין לשטרות, שהיה נוהג אצל אחיהם בכל ארצות המזרח. ומנין זה היה נוהג במצרים עד המאה הרביעית לא"ף הששי, שאז הנהיג הרדב"ז, לפי עדות ר"י סמפרי (עין קורות הימים וכו' לר"א נייב'ר, חלק א, צד 158) ובעל "שם הגדולים" (ערך דוד בן זמרא), גם שם את מנין הבריאה, שנתפשט כבר בכל תפוצות ישראל. ואפילו בארץ-ישראל, שהיו מונים שם לחרבן, היו משתמשים לפעמים גם במנין שטרות, ונראה שנהיה זה על-ידי בני בבל, שגברה ידם על יושבי הארץ, והנהיגו שם את המנהג השורר בארצם. ובארץ תימן משתמשים בתאריך הזה עד-היום. (עין אבן ספיר, ח"א, פכ"ט). ובכן היה מנין שטרות מנהג פשוט בכל ארצות המזרח.

גם בארצות המערב, ששם לא נתפשט המנין לשטרות, היו חכמי ישראל יודעים אותו, אם מדברי התלמוד, שהוא מזכירו פעם אחת, וכן מדברי הגאונים, שהיו נאותים לאורם, או מספרי הערביים, שהיו משתמשים בו לרב, ובפרט בספרי חכמת-התכונה. ולכן אנו מוצאים פעמים הרבה לחכמי ישראל שבמערב, שהם כותבים בצד תאריך-הבריאה, שהיה נוהג אצלם, גם את מנין שטרות לשם מטרת ידועות. מהשנאת שני תאריכים אלה, הכתובים זה בצד זה, יוצא לנו דבר מתמיה בסקירה ראשונה, שיש ממחברים אלה שהם מתחילים את המנין לשטרות משנת ג"א ת"ן, ויש שמקדימים אותו בשנה אחת ומונים אותו משנת ג"א תמ"ט לב"ע.

ז. דעת הגאון שי"ר ובטולת. הראשון והיחיד שהכניס עצמו בחקירה זו הוא הגאון רשי"ר, שכתב על הענין הזה מאמר ארך בספרו ערך מלין (מצד 73 עד 95). והנה הוא עורך מערכה מול מערכה חבל מחברים, החושבים את התאריך משנת ג"א תמ"ט, וחבל חכמים אחרים כנגדם, המונים אותו מג"א ת"ן (על אלה ועל אלה יש להוסיף כהמה וכהמה). אל המחלקה הראשונה נחשבו: בעל סדר תנאים ואמוראים, רבנו סעדיה גאון, רב שרירא גאון ורב האי גאון, בעל הערוך¹ ובעל העטור, רבנו תם, בעל ספר התרומה

(1) וזה לשון רבנו נתן: "חשקי השלם בשלישי בט"ו לירח כוזה וגבוה דרוך, שנת ד"א תתס"א ליצירה, ל"ב וא"ף לחרבן בית קדש החרוב, ית"ג וא"ף לשטרות, לעם ככבש לפני גוזווי סרוך". כך הוא הנוסח בדפוס ראשון (עין מאנאשטריפט לפראנקעל, ח"ד, צד 359) ובכ"י לידן ובכ"י וינה (נעתיק אצל גינר, וויסענשאפטליכע צייטשריפט, III, 280), "בשלישי בחמשה עשר". בעל שש שש קבלה, שלא הבין את המליצה כוזה וגבוה דרוך, חשב שבמלת בשלישי הפגנה לחדש סיון, אבל כבר היטיב לראות הרשד"ף, שפגנתו לחדש אדר, שבו דרך מרדכי, הנכוה

ומעתיק פרוש המשניות להרמב"ם¹, ומן האחרונים בעל כללי-שמואל, מאור-עינים, צמח-דוד וסדר-הדורות. אל השנית יחשבו: בעל מדרש לקח טוב, רבי אברהם בן חייא, ספר הקבלה, הרמב"ם ורבי אברהם בנו ורבי יצחק הישראלי. מלבד-זה מוצא עוד הרשי"ר כמה חכמים (כבעל כפתור ופרח ויוחסין), שהם מראים פנים לכאן ולכאן.

והנה אפשר היה למצא טעם פשוט להבדל זה ולתלותו בחלוף שיש בין אנשי מזרח ובין אנשי מערב במנין שנות הבריאה, שהאחרונים (המונים ממו"ד בהר"ד) מוסיפים על הראשונים (המונים מן וי"ד) שנה אחת, כאשר נראה עוד לפנינו, ונמצא שאלה ואלה מתפונים לקבוע תחלת מנין שטרות בשנה אחת, בתשרי של שנת 312 לפני המנין הרגיל, אלא שלפי חשבון אלה היא שנת ג"א תמ"ט, ולא של שנת ג"א ת"ן לב"ע, וכך חשב באמת החכם ר"ב שטרן שהביאו שם²; אבל הרשי"ר מוצא, שאין טעם זה מספיק, שהרי בעל הערוך והעטור, רבנו תם וחכמים אחרים מונים מבהר"ד, ובכל-זאת הם חושבים מנין שטרות מג"א תמ"ט. ולא עוד, אלא שמשני ספרי החשמונאים יוצא, שהיו באמת שני מנינים שונים בתאריך הזה, ואותה שנה בעצמה, שהסופר השני קורא אותה שנת קמ"ח, נקראה אצל הסופר הראשון בשם קמ"ט. ולכן יחשב הרשי"ר למצא את הפתרון האמתי לשאלה זו בהחלטתו של אידלר (שלקח אותה מספר קורות הפרתים לריכטר).

בעיני המן, על במתי בזהו. אבל מפני שאין יום השבוע מכנן עם קביעתנו, הוקק להגיה "בששי" והסכים עמו השי"ר (עין ערך מלין, צד 84), והחכם קאהוט הכניס הגהה זו בפנים בחרוזים שבסוף הערך השלם והדפיס "בששי בחמשה עשר" (ולא העיר, שבדפוס הראשון כתוב בט"ו). אולם באמת לא יום השבוע משבש, כי אם מספר ימי החדש. בכ"י שזח"ה (הגיון לב, צד 21) הגירסא: "בט"ו לירח". אותיות אלה נתחלפו בדפוס הראשון למספר ט"ו, ובכ"י וינה ולידן לחמשה עשר, בעוד שהפונה לתשעה עשר, שחל באמת בשלישי בשבת. — כתיבת המספרים בדרך כזו, האחרים לפני העשרת או ט"י (תשעה-עשר) תמורת י"ט, מצויה אצל הקדמונים. בן עזאן (הגרן, ח"ה, צד 78/9) — ז"י תמורת י"ז, ד"י תמורת י"ד וט"ע תמורת ע"ט; רב יוסי הנהרואני (כרם חמד, ח"ט, צד 42) — הדי' תמורת הי"ד; ורבנו חננאל (בפרושו לר"ה, כ, ע"ב) יאמר: בה"י תקפ"ט — במקום בט"ו תקפ"ט; ובכ"י ברלין, קמן ר"א, רשימת רמ"ש, ח"ב, צד 5/a: ד"כ בחדש מרחשון שנת הת"ג, במקום כ"ד; ובברייתא של שמואל (פי"ב): א"ך ב"י-תמורת כ"א י"ב (עין בהערתי לפרק "היום" במאמרי "סדרי זמנים והתפתחותם בישראל", סמן ז).

¹ מעתיק פרוש המשניות להרמב"ם, סדר נשים, אומר: "שנת ג"א ונ"ה לבריאת עולם היא שנת אלף ור"ל לחרבן ושנת אלף ותר"י למנין שטרות, כמו שנתבאר חשבון זה בכוון בגמרת ע"ז פ"ק. הדברים האחרונים מוכיחים, שכל החשבון הזה לקוח מדברי התלמוד בע"ז שם.

² וכן יאמר הנשיא מפרש: "מנין שטרות, אשר היא תחלת מלכות אלכסנדרוס, והוא חתימת חזון... הוא שנת ג"א ת"ן שנה לבריאת עולם למנין אשר אנו חושבים עליו מבהר"ד. והיו השנים השלמות מן בריאת עולם וחתימת חזון להשבונינו ג' תמ"ט שנה והוא לאנשי מזרח אשר מונים לבריאת עולם מן וי"ד ג' תמ"ח" (ספר העבור, מ"ג, ש"ח).

שהיו באמת שני מנינים שונים לתאריך זה: יושבי סוריה היו חושבים אותו מתשרי של 312, והיונים היושבים בארץ הפרתים היו מאחרים אותו בשנה אחת ומתחילים למנותו מתשרי של שנת 311 לפני המנין הרגיל (והוא הוא תאריך הכלדיים), ושני מנינים אלה השאירו עקבותיהם בשני ספרי החשמונאים וגם בספרות ישראל המאחרת כמעט עד היום הזה. זו היא תמצית דבריו.

אולם מרב שמחתו של הגאון על המציאה שמצא, לא הרגיש, כי לא זו היא האבדה אשר הוא מבקש, וכי במחילת-כבודו איוב באויב נתחלף לו. מבקש הוא להוכיח, כי מלבד אותם, המונים מנין שטרות מג"א ת"ן, יש עוד אחרים, המקדימים אותו שנה אחת ומונים אותו מג"א תמ"ט — והנה מצא, כי מלבד אותם החושבים מתשרי של שנת 312 לפני המנין הרגיל או משנת ג"א ת"ן, נמצא עוד מנין אחר מאחר בשנה אחת, המתחיל מתשרי של שנת 311, אבל שנה זו מכוננת לשנת ג"א תנ"א ולא לשנת ג"א תמ"ט, שהוא מחזור אחריו! קשה להבין, איך טעה הרב בדבר פשוט כזה.

ח. הסבה האמתית לחלוק. אמנם יפה יאמרו המושלים: רצונך לעמוד על אפיו של מליך, סורה אליו ובקרהו בארצו. וגם אנו, אם יש את נפשנו להכיר התאריך שאנו דנים עליו, אנו צריכים לחקור עליו לא על-ידי אמצעי, על-פי השוואתו עם תאריך אחר, שאפשר שהסופר לא היה בקי בחשבונות כאלה או טעה בהם, כי אם לבדקו במקומו, במקום שהוא נוהג שם במעשה. ובאמת — מהמון שטרות ותעודות, שהגיעו לידינו מבבל, מצרים וארץ-ישראל, שנזכרו בהם יום השבוע ויום החדש, או סמנים אחרים (שנת עזר או המנין לתאריכים אחרים), אנו רואים, שבכלם מנין השטרות מתחיל מג"א ת"ן לבריאה (עין ברשימה שבסוף הפרק).

אם נעבור על-פני רשימת המחברים שהבאתי למעלה בשם הרשי"ר (ושכפי שאמרתי אפשר להוסיף עליהם) ונוציא מכללה את בעל כפתור ופרח וספר היוחסין (ובעל מאור-עינים), שהם מונים לשני המנינים כאחד, ואת האחרונים שבאחרונים, בעל צמח-דוד וסדר-הדורות, שאינם אלא שונים דברי הקודמים להם, הנה נוכל לחלקם לשלש מחלקות: לחכמי בבל (רש"ג, רה"ג ובעל סדר תנאים ואמוראים), החושבים את המנין לשטרות משנת ג"א תמ"ט, אבל שנת תמ"ט שלהם (שמנו מן וי"ד) מכוננת לשנת ת"ן שלנו (המקדימים למנות מבהר"ד); לחכמי ספרד (הנשיא, ספר-הקבלה והישראל), שהיו מונים לבריאה כמנהגנו, אבל היו יודעים, שאנשי מזרח פוחתים מחשבוננו שנה אחת, וגם ידעו את התאריך מספרי הערביים, שהיו משתמשים בו לרב, ולכן חשבוהו כהוגן משנת ג"א ת"ן; ולחכמי איטליה וצרפת (הערוך, העטור, רבנו תם ובעל ספר התרומה), שגם הם מונים לבריאה ממולד בהר"ד כמונו, אבל מקדימים למנות למנין שטרות משנת ג"א תמ"ט שלפי חשבוננו. המחלקה האחרונה הזאת — ורק היא לבדה — נותנת מקום לחשב, שהיו באמת שני מנינים לתאריך הזה, כדעת הרשי"ר, שהיו מחלקים תמיד במנין שנות-השטרות בשנה אחת, שהיו חכמי צרפת מונים יותר מחכמי ספרד. אבל באמת אין מהם הוכחה כל-עקר. חכמי ישראל אשר בארצות הנוצרים, שהתאריך הסילוקי לא היה ידוע

שם כלל, ידעו מנין שטרות רק מתוך דברי התלמוד, שהוא מזכירו רק במקום אחד לענין חשבון שמטות (ע"ו, ט, ב); ומלבד מחברים מועטים, המוסיפים במקרים מיוחדים בצד מנין-הבריאה, שהיו חושבים לו, גם את תאריך השטרות, כמנהג של סלסול בלבד (כדרך שעשה בעל הערוך בחרויו, בעל ספר העטור ובעל מאור-עינים בהקדמות ספריהם). כל יתר חכמי צרפת, המובאים למעלה, משתמשים בו רק לענין אחד, לבאר על-ידו דברי התלמוד בחשבון שמטה. מן הסמן „ארבעים ושמונה עיר“, שנתנו בעלי התלמוד למנין שטרות, למדו מחברים אלה, ששנות העולם עודפות על שנות שטרות ג"א תמ"ח שנה, ושהשנה הראשונה למנין זה היתה שנת ג"א תמ"ט. אבל רבם לא ידעו, שיש הבדל בחשבון הבריאה בינם לבין חשבון התלמוד בשנה אחת, ואותם שידעו לא העלו על לבם לפי-שעה, שיש להבדל זה קשר עם קביעת שנת השמטה שהיו עסקים בה. ובכן יצאה להם השנה היתרה בתאריך השטרות.

והנה בלי-ספק לא יעלה על לב איש לקחת לו למופת ולראיה את בעל סדר-הדורות, החושב מנין שטרות משנת ג"א תמ"ט, ובכל מקום שהוא מוצא שני מנינים, לבריאה ולשטרות, שאינם מסכימים עם זה, הוא ממחר לשבש המספרים, כדי שיעלה ההבדל שביניהם לג"א תמ"ח — שפלו יודעים, כי בארץ פולין, שישב בה הרב לכסא הרבנות, לא היו מונים לשטרות, ונקל להוציא משפט, שעשה חשבונותיו על-פי דברי התלמוד, שהיה בו רב עסקו, ולא השיב אל לבו, שיש בזה הבדל בין המונים ממולד וי"ד לבין אנשי המערב המונים לבריאה ממולד בהר"ד. וכן לא נוכל להביא לעד — כאשר יעשה כזאת הרשי"ר — את בעל צמח-דוד, הכותב באותיות גדולות: „שנת ה"א שנ"ב היא אלף ותתק"ד לשטרות“ (ח"א, שנת ג"א תמ"ח), אחר אשר נמצאהו במקום אחר (ח"ב שנת ד"א שנ"ג) אומר: „תחלת מנין הישמעאלים היא משנת ד"א שנ"ג, ושנתנו זו, שהיא ה"א שנ"ב, היא שנת תתקצ"ט לישמעאלים“, בזמן שבאמת תאריכם מתחיל מחדש אב שנת ד"א שפ"ב, ובשנת ה"א שנ"ב, כמעט בראשיתה, מחדש מרחשון, כבר התחילה שנת אלף לישמעאלים. במקרה האחרון נולדה לו טעותו, מתוך שלא הבדיל בין שנות הישמעאלים, שהן שנות לבנה, לבין חשבון בני-אירופה, המונים לחמה, ובמנין שטרות — מפני שנמשך, כפי-הנראה, אחרי בעל מאור-עינים, שהוא מזכירו במרוצת דבריו, וכמוהו לא הרגיש שדברי הרמב"ם והראב"ד בספר קבלתו, שהוא מסתיע מהם, הם ראייה לסתור!

מראה דומה לזה אנו מוצאים אצל בעל כפתר ופרח (פנ"א), שכפי מה שהעיר כבר הרשי"ר הוא „סותר עצמו תוך כדי דבור“, ומונה מנין שטרות משנת ג"א תמ"ט ות"ן בנשימה אחת. אבל יותר מזה יש לתמוה על שני גדולי הדור, בקיאים בחשבונות ימות-עולם, שאף הם לא נמלטו משגיאות בענין זה. התוכן ר"א זכות, בעל ספר היוחסין, שאף-על-פי שבזמנו כבר היתה ארץ ספרד תחת ממשלת הנוצרים, שלא היו בקיאים בחשבון שטרות, מכל-מקום ידע אותו אל-נכון מתוך ספרי חכמי-ישראל שקדמוהו, ובכל-מקום שהוא מחליף שני שטרות בשני בריאה הוא מוסיף על המנין הראשון ג"א תמ"ח, ובכל-זאת יאמר במקום אחד (דפוס קרקוי, דף ט"ו, ב), שבשנת ג"א תמ"ח בא

אלכסנדרוס לירושלים, ואז התחיל מנין שטרות מתשרי שלאחריו! — ובטעות זו נכשל גם אבי המבקרים בישראל, בעל מאור-עינים, שהקדיש מחצית ספרו לחקירות בדברי ימי-עולם, שגם הוא מזכה שטרא לבי תרי. כי בבטחונו הגמור, שבמנין שטרות „לא ימצא בכל חכמי הגויים והיהודים גם איש אחד, אשר יאמר להוסיף עליו או לגרוע ממנו“ (פכ"ד), הלך, כפי-הנראה, מבלי-משים אחר לוח-השנה שהיה לפניו, שמצא כתוב בו: שנת ה"א של"א לבריאת-עולם, אלף ותקע"א לנוצרים, היא שנת אלף ותתפ"ג לשטרות (שם ובהקדמתו לספרו), ומבלי חשד את הלוח הקדוש, פן משגה אתו, חשב, שמנין זה מקון עם דברי הרמב"ם בהלכות קה"ח ובהלכות שמטה ויובל, ולא הבחין, שבעל הלוח חושב את השנה הראשונה מג"א תמ"ט והרמב"ם מג"א ת"ן, ושהוא עצמו אומר במקום אחר (פ' כ"ה) על שנת ד"א ר"ס, שהיתה שנת תתי"א לשטרות⁽¹⁾.

דוגמאות אלה יוכיחו למדי, שבמקום שמנין השנים אינו נלקח מן החיים, והמחשב מוציאו מדיוק ומסברא, הטעות מצויה עד-מאד. ובעל אבן-ספיר (ח"א, פכ"ט) יספר לנו על יהודי תימן, המונים עד היום לשטרות, „שאינם יודעים מנין שנות העולם, רק החכמים והסופרים, וכשהם רואים על הספרים הנדפסים את שנות בריאה לא ידעו לחשבם“. ונקל לשפוט מראש, כי אותם שיודעים את ההבדל שבין שני המנינים מתוך דברי התלמוד מוסיפים על מנינם ג"א תמ"ח, ואותם שלמדו מדברי הרמב"ם (שדרכם להגות בו הרבה) מוסיפים ג"א תמ"ט, ונמצאו חלוקים זה מזה בשעור שנה. וכדבר הזה קרה גם את חכמי צרפת, שידעו את ההבדל מדברי התלמוד בע"ז (ט, ב), ופחתו משנות הבריאה רק ג"א תמ"ח, ולכן יצאה להם שנה עודפת במנין שטרות. ודברים אלה שאמרתי אינם סברא בלבד, אבל יש לנו עליהם ראיות מוכיחות מדברי חכמי-צרפת בעצמם. רבנו תם בספר הישר (ס' תצ"ב) מוציא מתוך דברי התלמוד (לפי גירסת ר"ח), ועל יסוד חשבון שטרות שלמד מהם, ששנת ד"א תתק"ט לבריאה (שהוא מונה כמנהגנו מבהר"ד), שהוא אלף תס"א לשטרות ואלף ופ"א לחרבן, היא שנה שלישית בשבוע. מתוך הדברים האלה הוציא הגאון רשי"ר בצדק, ששנה ראשונה למנין שטרות מתחלת אצלם בשנת ג"א תמ"ט לחשבוננו. אבל לא הרגיש, שרבנו תם בעצמו הכיר, שדברים אלה טעות הם בידו, וחזר ותקן אותם באמרו, שכל חשבון זה אינו אלא לפי שיטת הראשונים, החושבים מנין הבריאה, ואת מספר שנות הבריאה הקודמות למנין שטרות, ממולד וי"ד, אבל לפי-חשבוננו, שאנו מונים מבהר"ד, תהיה שנת ד"א תתק"ט שניה בשבוע⁽²⁾ והשנה המכוננת לשנה זו במנין שטרות תהיה אלף

⁽¹⁾ וכן הוא טועה גם בחשבוננו (פכ"ד) ומקבץ את שיי"ב שנה שמחשבון שטרות עד תחלת מנין הנוצרים ואלף תקע"א שנה שאחריו ומוציא את קבוצתם מכוננת לאלף ותתפ"ג לשטרות ושוכח שכחשבונות כאלה עלינו לפתות מן היוצא שנה אחת שהיא משתפת לשנים שלפני המנין ושלאחריו.

⁽²⁾ וז"ל ספר הישר בסוף סמן תצ"ב: „והגיה ר' (כלומר רבנו) ושנת ט' למרט שקבעתי שנת

ות"ס, שאם נגרע ממנה שנתיים, לפי הכלל, "נבצר תרתין שנין", ונוציא את השארית בשבועים, יצא לנו המספר שנים לשנת השבוע. הדבר שהביא את רבנו תם לחזור מדבריו, כאשר אנו שומעים מדברי רבנו אלחנן (בתוספותיו לע"ז, דפוס הוסיאטין, דף ט) ומדברי בעל ספר-התרומה (הלכות עבודה זרה, סמן קל"ה), הוא, שמצא בסוף סדר עולם דרבנן סבוראי, ששנת ד"א תקס"ד לבריאת עולם (לחשבון בהר"ד) היתה שמטה וכו', והיה אומר הטעם, לפי שבניסן נברא העולם ומתשרי דבתריה מונין שמטין, ואם-כן מתאחרת שמטה שנה אחת. הטעם הזה הוא באמת פשוט מאד, כי מאחר שבעלי התלמוד מונים שנות הבריאה לא מתשרי שלפני ניסן של יצירה, כמנהגנו, כי אם מתשרי שלאחריו, ומאחרים את תאריך הבריאה בשנה אחת, נמצאו כל המנינים האחרים, הקשורים אל מנין הבריאה, מתאחרים גם הם בשנה אחת: שנה ראשונה של שטרות, שהיא לחשבון בעלי התלמוד ג"א תמ"ט, מכוננת לשנת ג"א ת"ן לחשבוננו, ושנה ראשונה לחרבן, שהיא אצלם ג"א

ג' לשמיטה, לפי-שיטת הראשונים שמנו של תשרי של עיקר (צ"פ: שמנין של תשרי של ישוב עקר) ששנת ט' פרט (כלומר, לפי-חשבוננו מתשרי של תהו, שהיא בהר"ד) הוי שנת ב' לשמיטה. ואף-על-גב שלתשרי של בזהו אנו מונים לשטרות (כלומר, שאנו מונים בשטרותינו את מנין הבריאה ממועד תהו ואין הפננה כאן במלת לשטרות למנין יונים), שאפילו יום אחד בשנה חשוב שנה, מכל-מקום מניסן דבתריה מונים תחלת השנה. ותשרי ראש-השנה לשמיטין והוא תשרי שלאחר ניסן של יצירה וכן עיקר. הלשון תשרי של ישוב לתשרי של וי"ד לקחתי מתוספות (ר"ה, ה, ע"א, ד"ה לתקופות), אבל אפשר גם-כן לתקן: "שמנו לתשרי של עיקר ועיקר הוא כניגוד לבהו". המאמר שהוספתי בחצאי מרבע כתוב בספר-הישר למעלה מזה במקום שאין לו שם כל ענין כלל ובסדר מסרס ומוטעה ("ואף-על-גב שלתשרי של בזהו אנו מונים לשטרות, מכל-מקום מניסן דבתריה מונים תחלת השבוע שאפילו יום אחד בשנה חשוב שנה"). ונראה שכל הגהה זו נכתבה ביד ר"ת בגליון ספרו קטעים קטעים, והמעתיק שלא הבין את הדברים הכניסם שלא במקומם, סרסם ושכשם (בדבריו מניסן דבתריה תחלת השנה קולע הוא אל מה שאמר למעלה בפנים הספר למלכי ישראל וכן לחרבן הכיות מונים מניסן ומקון עם שיטתו במקום אחר, כמובא בתוספות ר"ה, דף כ"ז, א, ד"ה כמאן, שבניסן נברא העולם).

בדברי ר"ת להלכה זו נפלו טעיות רבות (כמו שכל ספר-הישר מלא ט"ס כרמון). אבל נקל מאד לתקן, ולכן לא אתקן, כי-אם שבוש אחד, המוכיח עד-כמה ערבכו המעתיקים את דברי הספר. רבנו תם מביא דברי התלמוד, ערכין, י"ב, ב, ומפרשם וז"ל: "מכדי בית שני כמה קמו (תף) [תכ]", לבד שנת החרבן, כדמוכח כולא שמעתתא, הרי ד' מאות תמניא יובלי הוי, ארבע עשרי (דהיינו, מכל מאה תרתי) [תרי] שבוע, פשו להו שיתא... ומשני, "הא מני ר' יהודה היא דאמר שנת חמשים עולה לכאן ולכאן, אחיא [תמניא] מתמניא יובלא [דהיינו, מפל מאה תרתי] והני שיתא הוי להו ארביסר". צינתי את דברי התלמוד בסמנים של "קרני חגבים" להבדילם מדברי ספר-הישר. וכל איש יראה בסקירה אחת, שהמעתיקים הכניסו את המלים, "דהיינו מכל מאה תרתי" (שכפי-הנראה, כתבם ר"ת בגליון ספרו כבאור לדברי הגמרא) שלא במימיו הראוי, על-כן השמיטו מלת תרי, שנראתה להם כמו תרתי.

תתכ"ט, מקננת בחשבוננו לשנת ג"א תת"ל. ונמצאה שנת השמטה הנקבעת על-פי אחד מתאריכים אלה מתאחרת גם היא בשנה אחת. אבל עד-כמה היו ענינים כאלה מוזרים גם לגדולי התורה בימים ההם, יוכיחו לנו דברי רבנו אלחנן, האומר על דברי ר"ת: „ולא הבין ר' מאי קאמר, דמאי לנו כאן לבריאת העולם? והלא אין אנו מתחילין חשבון שמיסין לבי"ע, כי-אם מבית שני". גם בעל ספר התרומה חושב את דברי ר"ת לדברי תימה (והמשוה דבריו עם דברי רבנו אלחנן יראה מיד כי ממנו לקחם) ומניח אותם ב„צריך עיון". ולא העלו על לבם, שכל חשבונות אלה קשורים ואחוזים זה בזה, וכי שנת החרבן, שממנה מתחיל מנין השמטות, משתנה בהשתנות ראשית המנין לבריאה, ונמצאה שנה ראשונה לשמטה, שהיתה בשנת החרבן, מקננת אצלנו לא לשנת ג"א תתכ"ט, אלא לשנת ג"א תת"ל⁽¹⁾. ואם חכם גדול כר"ת לא שם בראשונה את לבו להבדל הזה, ואם הבאים אחריו, ששמעו את טעמו לא הבינו דבריו לאשורם, ואם לאחרונה הגאון והמבקר שי"ר, שידע את החלוקה שבין אנשי מזרח ואנשי מערב, גם ראה את דברי ר"ת בספר-הישר (שצוה לעין בהם) ואת דברי ספר התרומה, הלך בחשבונות אלה בארוחות עקלקלות, למה זה נתפלא על אנשי צרפת ואיטליה בכלל, שלא היו בקיאים בהם!

מלבד ההבדל הזה שבארנו, שמקורו בחלוקה המנהגים בין בני-מזרח ובני-מערב בחשבון שנת הבריאה, אנו פוגשים לפעמים גם חלופים אחרים, שמוצאם בהנחה אחרת משבשת או בטעות בחשבון.

את בעל מדרש לקח-טוב חשב הגאון רשי"ר בין אותם החושבים מנין השטרות מג"א ת"ן, וראיתו ממה שכתב בפרשת של-ח-לך: „שנת ד"ף, ס"ו⁽²⁾ לבריאת עולם, שהיא אלול ל"ז (שי"ר מתקן: אלף ל"ז) לחרבן בית-שני, שהיא את"ז להפסקת נבואה... שהיא משקתה העיר בימי צדקיהו המלך אתתקכ"ז⁽³⁾. אבל נוסח זה, המסכים בדיוק אל האמת, כבר גשתנה ונתקן על-ידי המעתיקים או המדפיסים, ולא יצא מתחת יד בעל מדרש לקח-טוב, שהיתה לו שיטה משנה לגמרי. במדרש זה לספר בראשית ושמות, שהוציא לאור הר"ש בקר על-פי כתב-יד שונים, נמצאה בכתב-יד אחד, שנוסד על העתקה אחת, שנעשתה בשנת ד"א תתנ"ז (והיא השנה שכתב בה

(1) וביותר יש לתמוה על רבנו אלחנן, שהוא מביא בעצמו לפני-כן את הנוסחה: „מאן דלא ידע וכו' לחשוב כולו שני משנברא העולם ונטפי חדא שתא" וכו', שממנה יוצא ברור, שיש חכמים, שהיו חושבים חשבון שמטות לפי תאריך הבריאה; ובחכמה שיש הפרש בשנה אחת בין המונים שנות העולם מתשרי, שקדם לבריאה, או מתשרי שאחרית.

(2) כלומר, ד"א תתס"ו, כי פא פתוחה מורה על ת"ת, וזה יוצא מתוך אלף-בית של אי"ך בכ"ר, שאותיות ח'פ"ף מורות בו על שמונה, שמונים ושמונה מאות.

(3) האדומי (מאור-עינים, פ"ז) מביא בשם ספר פסיקתא זוטרתי, „הנמצאת אצלנו בדפוס, שכתב בפרשת של-ח-לך על דבר שהיה בשנת אלף תקכ"ז (צ"ל: תתקכ"ז) משקתה העיר בימי צדקיהו שהוא אלף תתקכ"ז להפסקת נבואה, אלף כ"ז (צ"ל: ל"ז) לחרבן שני, ד"א תתס"ו

המחבר את ספרו) ¹, הלשון הזו: „וזה לנו עתה אכ"ט (לחרבן), שהוא דתתנ"ז לבריאת עולם, ולא עוד, שאנו מונים למלכי יונים אתנ"ז (פרשת יתרו, י"ט, א), ובכתב-יד אחר, שנכתב מתוך העתקת אחד התלמידים עשר שנים אחרי-כן, הנוסח: „וזה לנו עתה אל"ט, שהיא דתתס"ז לבריאת עולם... למלכי יונים אתנ"ז", ובכתב-יד שלישי, הנכתב מתוך העתקה שזמנה מאחר עוד בשנה אחת, הנוסח: „תתר"ם שהיא דתתס"א (צ"ל: דתתס"ח) לבריאת עולם... למלכי יונים אתנ"א (צ"ל: אתנ"ח)". כל המספרים האלה מכונים היטב, ואותם שבשני כתבי-יד האחרונים יוצאים מעצמם מאותם שבכתב-יד הראשון על-ידי הוספת השנים שעברו מזמן כתיבת הספר עד זמן העתקתו (עשר או י"א שנה) וכלם נשנו כצורתם בשלשת כתבי-יד (בכל-אחד לפי זמנו) עוד במקום אחר מן הספר (אלא ששם נמצאו רק תאריך הבריאה והחרבן זה בצד זה) והם נותנים לנו ערבה נאמנה, שלא עלה בהם שבוש. וקרוב בעיני, שגם המדרש לספר במדבר שבדפוס נכתב מתוך ההעתקה שנעשתה בשנת תתס"ז, כאשר יעיד עליו המנין לשטרות, אלא שנפלו במאמר שהבאנו מקצת טעויות על-ידי מעתיקים מאחרים, שחשבו לתקן וקלקלו, וצ"ל: ד"ף ס"ז לבריאת עולם, שהיא אלף ול"ט לחרבן בית שני, אתנ"ז להפסקת נבואה וכו'. מכל הדברים האלה יוצא ברור, כי בעל-המדרש הזה, המונה שנות הבריאה כבני מערב מבהר"ד, חושב את השנה הראשונה לחרבן ג"א תתכ"ט, ולשטרות ג"א תנ"א. המספר הראשון, שכבר מצאנוהו אצל יושבי איטליה וצרפת, כבר ראינו, שהורתו ולדתו בטעות, מתוך שחשבו שמנין בעל-יד התלמוד לבריאת עולם מכון לחשבוננו. המספר השני, שלא מצאנו לו עוד חבר, יכול לתת מקום לראות בו עקבות התאריך הכלדי הקדמון, אשר בדרך-נס שב לתחיה בארץ נכריה, אחר אשר אבד עליו כלח בארצו, ואשר כפי דעת

ליצירה, וכן נתו למאמר שהבאנו בפנים, אלא שכדרכו לפעמים לא הקפיד להעתיק לשונו כצורתה. את לשון האדומי העתקתי לפי הוצאת בן-י עקב (וילנה, תר"ג), שנדפסה על-פי דפוס מנוכח, ובהוצאות אחרות כתוב פרשת לך, ולכן חשב השי"ר (ערך מלין, צד 77) שפגנת האדומי לפסיקתא לספר בראשית, שלא נדפסה עוד בזמנו. אבל בעל מאור-עינים אומר בפרוש: „הנמצאת אצלנו בדפוס", ובאמת בפסיקתא לספר בראשית, שהוציא לאור הר"ש בבר, לא נמצא כל זכר למאמר כזה. ¹ מדרש לקח טוב נתחבר בשנת ד"א תתנ"ז לב"ע, אלף כ"ט לחרבן. בדבר זה שוים כל שלשת כתבי-יד בשמות ג' ב', ומפני שבכ"י פלורנץ יזכר תמיד המחבר בלשון מדבר בעדו: „אני טוביה בינתי בספר אלוהינו ואתנה את לבבי וכו', וכן במקומות אחרים, שאסף רש"ב במבואו (ס' ד), תחת אשר בכ"י פטרבורג וירושלים ידבר עליו תמיד בלשון נסתר ובתוספות תארי-כבוד, הנה קרוב להחליט, שכתב-היד הראשון נכתב מתוך העתקה, אמצעית או בלתי-אמצעית, שיצאה מידי המחבר בעצמו, והשנים האחרים נעשו מתוך העתקת אחד מהתלמידים, לא כאשר יחשב רבי שלמה בבר, ששני כתבי-יד האחרונים נעשו על-פי מהדורה חדשה שתקן המחבר בעצמו מפני שנמצאו בה בקצת מקומות דברים מעטים שהם חסרים בראשון (סמן י"ד) ובאמת הדברים החסרים האלה אינם אלא השמטות שנשמטו בטעות וכאשר יאמר רבי שלמה בבר בעצמו (סמן י"ג), שכתב-יד זה מלא טעויות והשמטות, שנעשו בשגגת המעתיק.

ממציאיו, התחיל מחרף של שנת 311 לפני המנין הנהוג, או מתשרי של שנת ג"א תנ"א. אבל כבר הוכחנו, שכל התאריך הזה נולד רק בדמיון. וכשאני לעצמי איני מפקפק בדבר, שגם המספר ג"א תנ"א נולד לבעליו על-ידי טעות. בעל-המדרש הזה, שהיה תחת ממשלת ביזנטיה (עין במבוא לרבי שלמה בבר, סמן ה), מונה כבני ארצו את תאריך החרבן משנת ג"א תתכ"ט, ותאריך השטרות מג"א ת"ן (עין להלן בתאריך החרבן). אלא שבמקום שהיה לו לחשב את השנים שעברו בין שני המנינים עד ולא עד בכלל, חשב אותן עד ועד בכלל, וגרע משנות העולם ג"א ת"ן תחת ג"א תמ"ט שנה. טעויות כאלה מצויות לרב אצל בני-אדם שאינם רגילים בחשבונות, וכאשר חשב כזאת באמת גם המו"ל ר"ש בבר, ואומר: „זה החשבון עולה כהוגן... והשנה הא' למנין השטרות היא ג"א ת"ן, צא וחשב למספר הזה עוד אלף ותי"ו, יעלה ד"א תתס"ז" (מבוא, צד 24).

יכול הייתי לגבב ולהביא דוגמאות רבות לטעויות כאלה, שטעו המחשבים בחשבונם. אבל די יהיה לי להביא אך דוגמא אחת מצינת ביותר. בכתב-יד של מקרא הנמצא בגנזי הספרים בפטרבורג, שנכתב במצרים, נמצא בסופו: „ונשלם בחדש סיון של שנת ארבעת אלפים ושבע מאות ושבעים שנה לבריאת עולם, והיא שנת אלף וארבע מאות וארבעים וארבעה לגלות המלך יהויכין, והיא שנת (אלף) ושלוש מאות ותשע-עשרה שנה למלכות יננים, שהיא למנין ושטרות) ולהפסקת הנבואה, והיא שנת תשע מאות וארבעים לחרבן בית שני, והיא שנת שלוש מאות ותשעים ותשע למלכות קרן זעירה" (קטלוג של הרכבי ושטראק, צד 265). כל המספרים האלה מכחישים זה את-זה, עד שקשה להחליט בברור איזה מהם הוא נכון ואיזה משבש. הרכבי ושטראק חושבים, שיש לקחת ליסוד את המנין לקרן זעירה, ששנת שצ"ט התחילה מתשרי של שנת ד"א תשס"ט לבריאת-עולם. ולפי-זה נכתב הספר בשנת ד"א תשס"ט לב"ע, אלף וש"כ לשטרות, תתק"ם לחרבן בית שני ואלף ותמ"א לגלות יהויכין. טעויות כאלה — אשר לא ידע איש דרך לדתן, כאשר לא ידע את דרך הרוח — דין להראות עד-כמה צריכים אנו להזהר בחפצנו להוציא משפט על אחד מן המנינים מתוך השנאתו עם חבריו. רב בני-אדם עלולים לטעויות במעשה החשבון. וכאשר ראינו למעלה למדי חכמים הרבה, שנכנסו לפרדס זה ולא יצאו ממנו בשלום. ואם בחכמים יודעי-העתים כך, סופרים פשוטים על אחת כמה וכמה.

תאריך חרבן-הבית

א. תאריך החרבן בספרות ישראל והמקומות שהיה נוהג שם. התאריך הזה, אשר כפי מה שראינו כבר מדברי המשנה וסדר עולם, היה מנהג פשוט בארץ-ישראל, אף-על-פי שלא היו כותבים אותו בגטין — לא הרבה להתפשט כמנין שני שטרות, כי לא מצאנוהו נהוג כי אם בארץ-ישראל ובאיטליה,

שהיתה נמשכת תמיד אחריה, וגם לא האריך ימים כראשון. ולכן לא יפלא בעינינו, כי מעטו מאד הספרים והכתבים, אשר יוכר בהם המנין הזה כתאריך עומד בפני עצמו, ולא כטפף לתאריכים אחרים. בספרות התלמודית נזכר מנין זה רק שתי פעמים: פעם אחת בבבלי (ע"ז, ט, ע"ב): אמר רבי חנינא (מאמוראי ארץ-ישראל) לאחר ארבע מאות שנה לחרבן הבית וכו', ופעם אחת בירושלמי (תענית, פ"ה, ה"ו, ומובא במדרש איכה, ב, ב): חמשים ושתים שנה עשתה ביתר לאחר חרבן-הבית. בעל סדר עולם זוטא, המשתמש בספרו במנינים שונים (את ימי הבית הראשון הוא מונה לבריאת עולם, ימי הבית השני לשטרות וגם למלכי בית חשמונאי והורדוס), חושב את הזמן שאחרי הבית לפני מנין החרבן, שהוא מזכיר בספרו חמש פעמים. בעל פסיקתא רבתי אומר בתחלת ספרו: „מזמן שחרב הבית הרי שבע מאות ושבעים ושבע שנה“ (והוסיף שם אחד מן המעתיקים המאחרים: „ועתה הוא כבר אלף ומאה וחמשים ואחת“). ובעל תנא דבי אליהו אומר: „ומשחרב (הבית) עד עכשיו הרי תשע מאות“ (סדר אליהו רבה, קרוב לסופו, בהוצאת איש-שלום, צד 163)⁽¹⁾; ורבי אליעזר הקליר משתמש בתאריך זה ואומר: „אאנין תשע מאות ועוד“ (קרובות לת"ב)⁽²⁾. וכן היו משתמשים במנין הזה בשטרות ובכתבות שונות. בספר קובץ על יד (מקיצי נרדמים, שנת ט) פרסם הר"א ברלינר נוסח „כתבה ירושלמית“, שמצא, וכתוב בה: „בכך בשבת, בכך ימים לחודש פלוני, בכך וכך שנים לבריאת עולם, ובשנת כך וכך לחרבן בית המקדש הקדוש, שיבנה במהרה בימינו לעיני כל ישראל אמן“. וברשימת כתב-יד של בריטיש מוזיאום (Vol. IV, p. 520a) נדפס

⁽¹⁾ הזמן הזה מכון לשנת ד"א תשכ"ט ליצירה, והוא יוצא עוד ממקום אחר מן הספר אליהו רבה, פ"ב (הוצאת איש-שלום, צד 7), שאמר: „ויצאו מהן (משני אלפים של ימות המשיח) יותר משבע מאות שנה“; אבל כל המספרים האלה כבר נשתנו על-ידי הסופרים המאחרים. ובילקוט מכירי לזכריה (י"ד, ז) הנוסח: „ויצאו מהן שש מאות ששים וארבע שנים“, והרש"א פוזננסקי יחשב, שזו היא שנת חבור הספר (צ"ן צייטשריפט דער העבראישען ביבליאגראפיע לשנת 1909, צד 132), אבל אפשר מאד, שגם המספר הזה יצא מידי מעתיק מאחר, שכתב במקום המספר הקדמון את מספר השנה שבה כתבו. ומפי הגאון רב האיי שמענו („תשובת הגאונים“ להרכבי, סמן מ"ה), שהיה דרכם להזכיר בבריתות ממין זה בשעת למודם את מספר השנה שהיו עומדים בה.

⁽²⁾ השי"ר בתולדות הקליר מוכיח מלשון זו, שהיה ר"א הקליר בימי רב שרירא גאון, בערך שנת ד"א תש"ל ליצירה. אבל עתה אנו יודעים, שקדם לרב סעדיה גאון, כי זה האחרון בפרושו לספרי-יצירה (הוצאת למברט, בגוף הערבי, צד 23, ובתרגום הצרפתי, צד 43) מזכירו בשמו ומעתיק מפיוטיו את החרוז לסוכי לסוכי וכו'. והר"א ווייס („דור דור ודורשיו“, ח"ד, פ"ב) מצא בתשובות הגאונים (חמדה גנוזה, סמן נ), שרב נטרונאי מזכיר פיוטים, שכפי הנראה הם להקליר, ורב נטרונאי מת בערך אלף קפ"ה לשטרות או בתחלת המאה התשיעית לחרבן הבית. ולכן זקוקים אנו לאמר, שהקליר תפס מנין אחר, אלא שנתקן על-ידי אחד המעתיקים המאחרים, וכדרך שמצאנו להראב"ן (צ"ן תולדות הקליר, הערה ד), ששנה את המספר תשע מאות לאלף, מפני שבימיו כבר עברו יותר מאלף שנים לחרבן.

טופס גט קראי מתוך סדור שנכתב בשנת תרל"ה למלכות קרן זעירה (ד"א תחקצ"ו ליצירה): „ביום פלוני לשבוע, בכך וכך לחודש פלוני, שנת כך וכך לחרבן בית שני בעיר ירושת"ו (ירושלים תבנה ותכונן) או בעיר פלונית" (י). ובמקרא כתב-יד, הנמצא עד-היום במצרים, נאמר: „אני משה בן אשר כתבתי זה המחזור של מקרא... במדינת מעזיה (טבריה) העיר ההוללה נכתב לקץ שמונה מאות ועשרים ושבע שנים לחרבן הבית השני" (אבן ספיר, ח"א, דף י"ד, ע"ב; זקדוקי הטעמים, צד X, ובמאסף האנגלי J. Q. R. לשנת 1908, צד 639). בתאריך הזה ישתמש גם בן-מאיר, ואחד ממשיגיו, שהיה יושב באחת הארצות אשר סביבות ארץ-ישראל, שהמנין לחרבן היה נהוג שם (עין „מחלקת רב סעדיה גאון", צד 54 ומצד 78 ואילך). אך לא נקל היה למנין החרבן להחזיק מעמד נגד מנין שטרות, שהיה מנהג פשוט בכל הארצות האחרות. והנה לפנינו כמה תעודות שנכתבו בירושלים לפי מנין שטרות: כתב-יד של נביאים ראשונים הנמצא ב„סלע היהודים" (קבץ מ"ג), נכתב בירושלים עיר-הקדש בשנת א' ש' למלכות יונים (חבולסון בספר Corpus Inscriptionum Hebraicarum מהדורה אשכנזית, עמוד 217, בער ושטראק—הקדמה לזקדוקי הטעמים, צד XXXVII, אלא ששם נשמט הזמן בטעות); כתבת אשה (קראית), נכתבה בירושלים בחדש שבט שנת אלף של"ט למספר יונים („ירושלים", ח"ו, צד 227); גט אשה שנכתב שם בחדש תשרי שנת א' שס"ט לשטרות (בלוי, ידישע עהעשיידונג, צד 107); גט שחרור שנכתב שם בחדש מרחשון של אותה שנה א' שס"ט

(¹) אם אפשר לסמוך על הכתובים, שהויעו לנו על-ידי אבן רש"ף, אפשר להוכיח, שכך היו חושבים גם הראשונים. בכתב-יד אחד הנמצא ב„סלע היהודים" כתוב הזמן: „ביום הראשון ערב הפסח שנת תשכ"א לחרבן בית קדשינו", ובכתב-יד שני: „ביום ד' ט"ו לחדש זיו, כ"ה לספירה שנת תשע"ח לחרבן שני" (זקדוקי הטעמים, צד XXXIV). שני זמנים אלה מכונים לפי קביעת הקראים עם שנת ד"א תק"ן וד"א תר"ו ליצירה.

בכתב-יד בריטיש מוזיאום, שהזכרנו בפנים, נאמר עוד: „וברמלה כותבים בשנת כן וכן שנים לגלות יהויכין המלך". וקרוב בעיני, שאת התאריך הזה (שלא נזכר עוד במקום אחר כתאריך בפני-עצמו) הנהיגו מקצת הקראים במקום חרבן בית שני, שהנהג על-ידי חכמי הרבנים, ובחרו במקומו במנין גלות יהויכין, הנמצא במקרא במלכים, ירמיה ויחזקאל, אם אמנם למען הגיע אליו היו זקוקים לסמוך על דעת בעלי-הקבלה, שעמד בית שני ת"כ שנה.

(²) וברשימת בריטיש מוזיאום, שם, הובאו עוד שני טופסי גטין קראים, שבאחד נאמר: „שנת כן וכן למספר יונים בירושלים עיר הקדש תבנה ותכונן במהרה אמן", ובשני: „שנת פלונית לגריאת העולם, או שנת כך למספר יונים בעיר פלונית או בעיר אלקאהירה". ובספר About Hebrew Manuscripts by Elkan Adler, London 1905, p. 29 הובא נוסח גט קראי כזה: „ביום כן וכן בשבוע שהוא יום כן וכן לחדש פלוני משנת אלף ושלש מאות ושבעה וארבעים שנים למס' יונים", וראוי להעיר על דברי בעל אדרת אליהו (סדר נשים, פ"י, י"ב), שכתב שבגטין כותבים השנים לחרבן הבית, כדי לחבר חרבן לחרבן, ומטופסי גטין שהבאנו למעלה ראינו, שהיו כותבים גם למנין שטרות ולכריאת עול.

(שכטר, Saadyanah, צד 114). שתי התעודות האחרונות נכתבו בבית-דינו של דניאל הנשיא, שעלה מבבל לארץ-ישראל והשיג גבול גאוני ארץ-ישראל, ואפשר לתלות מנינו לשטרות במנהג המקום שיצא משם. אבל אנו מוצאים גם את רבי אביתר, אחד מגאוני ארץ-ישראל, החושב במגלתו (Saadyanah, מצד 86 ואילך) את כל העתים (משנת אשע"ג עד את"ה) רק למנין שטרות בלבד. אבל בכל-זאת לא פסק מנין החרבן לגמרי והיו משתמשים בו עוד בסוף האלף שעבר. בראש פיוט אחד, שחבר אחד מגאוני ארץ-ישראל, רבי אברהם הכהן, שפרסם מארמורשטין במאסף J. Q. R. לשנת תרע"ד (צד 626) מאוצר הספרים אשר בקמברידג', נרשם: "שנת תתקנ"ד לחרבן הבית", ובכתב-יד אחר בבריטיש מוזיאום (סמן 8829), שנדפס במאסף של החברה לדברי ימי-קדם (שנת 1913, צד 640), נמצא הזמן "י"ג תמוז תתקפ"ו לחרבן הבית". ואם נקח את דברי הנשיא (מ"ג, ש"ח) במשמעותם המדיקת, שכתב: "ויש מקומות שמונים לחרבן בית שני" (בזמן בינוני), נראה, שגם בימיו לא פסק עוד המנין הזה לגמרי¹, ואולי היו מונים כך בדמשק וארם צובה, שכפי אשר יספר לנו רבי בנימין בספר מסעיו, היו ראשי ישיבה של ארץ-ישראל יושבים שם. כי קשה לחשב, שבארץ-ישראל עצמה היו יהודים בזמן ההוא, בימי מסעי-הצלב.

גם בארץ איטליה, כפי מה שנדע עתה בברור, היו מונים לתאריך החרבן. החכם אסכולי כתב בשנת 1880 מאמר אך על המצבות העתיקות אשר נמצאו בארץ הזאת, מהן בלשון יון או רומי ומהן בלשון הקדש²; ובהן עשר מצבות שהזמן החרות עליהן נמנה לחרבן-הבית, משנת תש"ן עד תש"ע, או משנת ד"א תקע"ט עד ד"א תקצ"ט ליצירה, אך באיטליה לא האריך התאריך הזה ימים כבארץ-ישראל, וכמאה שנים אחר-יכן אנו מוצאים את רבי שבתי דונולו בהידמת ספר החכמוני מזכיר שנת ד"א תרפ"ה לבריאת עולם.

ב. חלופי דעות בהתחלת התאריך. מדברי התלמוד (ע"ו, ט, ע"א) אנו למדים, שמנין-שטרות קדם למנין-חרבן ש"פ שנה שלמות, או ארבע מאות חסר עשרים, שנתנו בהן סמן יפה: "זה לי עשרים שנה בביתך". ונמצא, ששנה ראשונה לחרבן היא שנת שפ"א לשטרות. ודרך חשבון זה היה ככלל פשוט גם אצל חכמי ישראל שאחר חתימת התלמוד, ואנו מוצאים אותו בלי כל מחלוקת וחלוף גם אצל חכמי ספרד ואפריקה, שהיו תחת ממשלת הערביים, גם אצל חכמי צרפת ואיטליה, שהיו יושבים בארצות ממשלת הנוצרים, ודי יהיה לנו להביא דוגמאות אחדות מספרי אלה ואלה רבנו נסים גאון בהקדמתו לספרו "המפתח למעוללי ההלמוד" אומר, שסתימת המשנה היתה בשנת תק"ל לשטרות, היא שנת ק"ן לחרבן הבית. וכן יאמר רבי יהודה

¹ מדברי הרמב"ם (הלכות שמטה ויוכל, פ"י) נראה, שגם בימיו עוד היו משתמשים

במנין חרבן לקצוב על-ידו שנת השמטה.

² Atti del IV Congresso internazionale degli orientalisti. Firenze, 1880, page 239—383.

הלוי בספר הכוזרי (מ"ג, סמן כ"ג), שרבי חבר את המשנה בשנת תק"ל לשטרות, היא שנת ק"ן לחרבן בית שני; ואצל הרמב"ם שנת אלף תפ"ז לשטרות שוה לשנת אלף וק"ז לחרבן (הלכות שמטה ויובל, פ"י), ושנת אלף תפ"ט לשטרות היא אלף וק"ט לחרבן (הלכות קדוש החדש, פ"א, ה"ז). וכן אנו יודעים מדברי בעל ספר הערוך, שהבאנו למעלה, ששנת אלף ת"ג לשטרות שוה אצלו לאלף ל"ג לחרבן, ומדברי רבנו תם בספר הישר, ששנת אלף ותס"א לשטרות שוה לאלף פ"א לחרבן. ולדברי בעל ספר העטור בהקדמתו, שנת אלף ותצ"א לשטרות שוה לאלף וקי"א לחרבן. הרי שלדעת כלם ההבדל שבין שני המנינים האלה עולה לש"פ שנים מכוונות.

אבל אם השוו כל החכמים האלה בהשנאת מנין החרבן עם מנין השטרות — ששניהם לא היו נהוגים ביניהם, ומלבד הרמב"ם, שבמקומו היו מונים עוד לשטרות, וגם מנין החרבן לא נשתקע עוד לגמרי, וכמו שהעירותי, לא היו החכמים האחרים יודעים את המנינים האלה כי אם מפי ספרים ולקחום משם כצורתם — הנה נפל ביניהם חלוקה בהשנאת מנין שנות החרבן עם מנין שנות העולם, שהיה נוהג אצלם במעשה, וחכמי ספרד ואפריקה מצד זה וחכמי צרפת ואיטליה מצד זה היו נחלקים בענין הזה לשני מחנות. אצל הרמב"ם (שם) שנת אלף וק"ז לחרבו מכוונת עם שנת ד"א תתקל"ז ליצירה, ושנת אלף וק"ט לחרבן עם ד"א תתקל"ח ליצירה, ונמצאה שנה ראשונה לחרבן אצלו שנת ג"א תת"ל, אבל אצל בעל הערוך שנת אלף ול"ג לחרבן מכוונת לשנת ד"א תתס"א לבריאה, אצל רבנו תם (קדם שעמד על עקרו של דבר) שנת אלף ופ"א לחרבן שוה לשנת ד"א תתק"ט לבריאה, ואצל בעל העטור שנת אלף וקי"א לחרבן שוה לשנת ד"א תתקל"ט לבריאה, ונמצאה שנה ראשונה לחרבן לפי חשבונם מכוונת לשנת ג"א תתכ"ט. סבת החלוקה הזו בהתחלת מנין החרבן היא אותה בעצמה, שהביאה בין חכמי הארצות האלה את החלוקה במנין השטרות, שכבר דברתי עליו למעלה. שנה ראשונה לחרבן, כפי היוצא ברור מדברי התלמוד בע"ז, היא שנת ג"א תתכ"ט, לאנשי מזרח המונים ממולד וי"ד. חכמי ישראל, יושבי ארצות הערביים, שהיו עוסקים הרבה גם בחכמת התכונה ובחשבוניות הזמנים, ידעו את ההבדל שבינם לבין חכמי התלמוד במנין שנות הבריאה, ושנת ג"א תתכ"ט שלבעלי התלמוד מכוונת לשנת ג"א תת"ל שלהם, ולכן כשהיו מחליפים שנות העולם בשנות החרבן, היו גורעים מן המנין הראשון ג"א תתכ"ט. אבל חכמי צרפת ואיטליה, שכל עסקם היה רק בהלכה, לא העלו על לבם את ההבדל שבין אנשי מזרח לבין אנשי מערב במנין שנות העולם, וכשהיו מחליפים שנות הבריאה בשנות החרבן, היו גורעים רק ג"א תתכ"ח שנה, שהיו ידועות להם מדברי התלמוד, ולא הרגישו לפי-שעה, שאין מנינם לבריאה שוה, ורק רבנו תם לבדו ירד לעמקו של דבר, וחזר ותקן את דבריו הראשונים, כאשר אמרתי למעלה.

מלבד שחי שיטות אלה, ששאבו את מנין החרבן ממקורו בתלמוד, אלא שכל אחת מהן הבינה את הדברים לפי-דרכה, נמצאה עוד שיטה שלישית, שבעליה שאבו ידיעותיהם מכלי שני, ולא התבוננו על הדברים במקורם. הם

ידעו, שמנין שטרות מתחיל במעשה משנת ג"א ת"ן, ולעמדת זה ידעו מפי השמועה, ששנה ראשונה לחרבן היא שנת ג"א תתכ"ט, מבלי תת' לנפשם חשבון, שהפונה למנין אנשי מזרח, ושלפי מנינם ממולד בהר"ד עליהם להתחיל את מנין החרבן מג"א תת"ל. אבל בטרם אקרא בשם את המחזיקים בשיטה זו, אביא בראשונה את דברי הנשיא בענין זה, מפני שהם נותנים מקום לדרש בהם פנים לכאן ולכאן. לאחר שבאר בספר העבור (מ"ג, ש"ח), שמספר השנים שבין שנות היצירה ושנות שטרות עולה ג"א תמ"ח לחשבון אנשי מזרח, או ג"א תמ"ט לחשבון אנשי מערב, הוא מורה אותנו במרוצת דבריו למצא את המנין האחד על-ידי חברו: „אלו היה בידך מספר סדר עולם לחשבוננו, ואתה דורש מנין שטרות, הוי גורע מסדר עולם תמ"ט, וישאר בידך מנין שטרות", וכן להפך. ומוסיף לאמר: „וחרבן בית שני שיבב"ב היה בשנת ג' תתכ"ח לעולם, לחשבון אנשי מזרח, ובינו ובין מנין שטרות ש"פ שנה. ואם היה בידך סדר עולם, ואתה דורש חרבן בית שני, הוי פוחת מסדר עולם ג' תתכ"ח, וישאר בידך מנין חרבן הבית. ואם היה בידך מנין חרבן הבית, ואתה דורש מנין סדר עולם, הוסף עליו ג' תתכ"ח, ויעלה בידך מנין סדר עולם. ואם אתה חושב לשטרות, ומבקש לדעת מנין חרבן הבית, הוי פוחת ממנין שטרות ש"פ שנה, וישאר בידך מנין החרבן. ואם אתה חושב לחרבן הבית ומבקש מנין שטרות, הוי מוסיף על מנין החרבן ש"פ שנה, ויעלה בידך מנין שטרות. והוי יודע כי יציאת מצרים היתה בשנת ב' תמ"ח לעולם, ובינו ובין חרבן הבית אלף וש"פ, ובינו ובין תחילת מנין שטרות אלף שנים שלמות". כללים אלה עולים יפה, אם נאמר, שהמחבר חושב בהם שנות הבריאה לפי אנשי מזרח, ושחרב הבית בשנת ג' תתכ"ח למנינם, ושנה ראשונה לחרבן מתחלת בשנה שלאחריה, משנת ג"א תתכ"ט למנינם. אבל מה ראה על-ככה לתפוס במנין, שלא היה נוהג בארצו? ומדוע לא לקח לו ליסוד את מנין הבריאה לפי מנהגו, וכדרך שעשה כך בחלוף שנות השטרות בשנות הבריאה ולהפך, כמו שהבאתי למעלה? דבר זה נותן מקום לאמר, שגם כאן חשב הנשיא את הבריאה מן בהר"ד, אלא ששנה ראשונה לחרבן נחשבת אצלו משנת ג' תתכ"ט, משנה שחרב בה, וכך אנו זקוקים לפרש את הדברים לפי הנוסח האחר שבספר העבור, אשר תחת המספר ש"פ יציב תמיד את המספר שע"ט, ובאמת כבר מצאנו למעלה את רבי טוביה בעל מדרש לקח טוב אומר על שנת ד"א תתנ"ז, שהיא אכ"ט, ושנת ד"א תתס"ז, שהיא אל"ט לחרבן הבית, וכן יחשב בעל אשכול הכפר (סמן ל"ג וקכ"ז) שנת ד"א תתק"ט, שהיא אלף ת"ס לשטרות, לשנת אלף ופ"א לחרבן, וכן יחשב בעל האדרת (בענין שמטה ויובל, סוף פ"ג). ובסוף מסכת כריתות, שהוציא לאור הרש"ז שכתר, בשם קונטרסים מש"ס בבלי וירושלמי, כתוב: „אדר א' דתתפ"ג לעולם", ונוסף בגליון: „אלף נ"ה לחרבן, אלף תל"ד לשטרות", ובקטיעה אחת מגיזות מצרים: „שנת ארבעת אלפים שמונה מאות ועשרים ואחת שנה ליצירה, במדינת אשקלון, שנה חמישית שבשבו, ולחרבן בית שני תשע ומאות ותשעים ושלשה" (Saad, צד 51), והישראל, בדברו על התאריכים, יאמר על שנת ה"א ושבעים, שהיא שנת אלף תרכ"א

לשטרות ואֵלֶּף רמ"ב לחרבן הבית. ונמצא, שכל החכמים האֵלֶּה חושבים שנת ג"א תתכ"ט ליצירה שהיא שנה ראשונה לחרבן.

ובחשבון זה החזיקו הרבה חוקרים בימים האחרונים. הגאון שי"ר (ערך מלין, צד 79) חושב אותו לעקר, ומתאמץ להוכיח, שאותם החושבים, עם חכמי הנוצרים, את חרבן הבית בשנת 70 למספרם, אינם אלא טועים¹. ורבי משה שטיינשניידר קובע כללים כמסמרות נטועים, שהבית השני חרב בשנת ג"א תתכ"ח ליצירה או ס"ח למנין הנוצרים (אנציקלופדיה של ערש וגרבר, במאמר "יידישע ליטטעראטור", צד 297, ובתרגום עברי למלטר: "ספרות ישראל", צד 119). הנחה זו לקח לו ליסוד ר"ב רטנר בהערותיו לסדר-עולם², וכן יחשב החכם

¹ השי"ר מוכיח דבריו במופת ואומר: "השנה שאנו מונים עכשיו ליצירה היא התרי"א ננכה ממספר היצירה ג"א תתכ"ח, שאז חרב הבית לפי חשבון המתפרסם ליהודים, ישארו אֵלֶּף תשפ"ג, הוסיף ס"ח שנים של הנוצרים לפני החרבן, יעלה אֵלֶּף תתנ"א, והוא מספר של הנוצרים היום". אבל מתוך בטחונו במופת ההנדסי הזה, לא עלה, כפי-הנראה, על לב הרב לנסות, אם לא יעלה חשבון יפה גם לפי דעת הקובעים שנת החרבן בשנת ג"א תת"ל לבריאה או שבעים לנוצרים; ובאמת לו עשה כך, כי אז נגלתה לו משוגתו ברגע אחד. ננכה ממספר התרי"א ג"א תתכ"ט שנה ותשארנה בידינו שנות החרבן, אֵלֶּף תשפ"ב, ונוסיף עליהן ס"ט שנה, שקצב בהן מנין הנוצרים למנין החרבן, יעלה אֵלֶּף תתנ"א, שהוא מכון עם שנות הנוצרים, והוא הדין אם נקבע שנת החרבן בשנה אחרת כל-שהיא, כי, כמובן מאליי, במדה אשר ישנה מספר השנים, שעברו מבריאת עולם עד חרבן הבית, בה במדה ישנה גם ההבדל שבין מנין הנוצרים להחרבן, והמספר הנגרע מצד זה חוזר ונשלם מצד אחר ותוצאות החשבון אינן משתנות.

² בסוף ס"ע (פ"ל): "מכאן ואילך, צא וחשוב לחרבן הבית, ובגולה כותבין בשטרות למנין יונים". כן הוא בנוסחאותינו, אבל כבר ידענו מחשובת רב האי, שהעירותי עליה, שבבריתות כאלה היו השונים רגילים להזכיר מספר השנה שהיו עומדים בה. עקבות המנהג הזה נשארו עוד בכ"י שונים של ס"ע ובילקוט דניאל (רמז תתרכ"ו), שבקלם כתוב: תשס"ב לחרבן, אֵלֶּף קי"ז למנין יונים. שני מספרים אלה סותרים זא"ז, וכפי-הנראה יצאו מידי סופרים שונים, והמעתיקים לא שמו לב לכוננם. החכם צונץ בספרו על הדרשות (הוצאה שניה, צד 146) תפס במספר אק"ו המקון לשנת 806 למנין הנהוג (אצל צונץ 805, והוא שבוש), ד"א תקס"ו ליצירה. והוא מוצא סמך לזה בספר התרומה (סמן קל"ו), האומר על ר"ת, שמצא בסוף ס"ע דרבנן סבוראי, ששנת ד"א תקס"ד היתה שמטה. ואני אוסיף על דבריו, שאפשר שבצד המספר אק"ו היה כתוב לפני ר"ת: "שנה שניה בשבוע", כדרך חכמי א"י לכתוב שנותיהם לשמטין (וידבר על-זה בחשבון שמטין ויובלות), ומה למד ר"ת, ששנת ד"א תקס"ד היתה שמטה. ולפי-זה יש לתקן: תשל"ז לחרבן תחת תשס"ב, אבל ר"ב רטנר משבש מספר אק"ו (אף שהוא כתוב בכל המקומות מפרש במלים) ומתקן אקמ"ז ושנת החרבן לתשס"ח, בחשבו את החרבן מג"א תתכ"ח (עין בהערותיו סמן ג"ז וס"א). אבל אם נקבל תקוננו, נכון יותר לתקן תשס"ו, שרק הוא מכון לשנת אקמ"ז לשטרות. והנחה זו נוחה הרבה יותר, כי אות ב' זו נוחות מאד להתחלק בכתב-יד משיטא ורש"י. כן כתוב דרך-משל בכתב-יד ברלין, סמן 223, ברשימת רמש"ש, ח"ב, צד 74, ז"ט תרמ"ז תמורת ז"ט תרמ"ב והמספר תשס"ז הזה יוצא גם ממה שנאמר שם בס"ע: "צא וחשוב תרי"ו שנים ומחצה", אם נחשב מל"ז בן-כוזיבא לכ' שנים ומחצה כפי הגירסא בס"ע שלפנינו. עין הערות ר"ב רטנר, אות פ"ג.

אסכולי בהחליפו שנות החרבן אשר במצבות איטליה בשנות הנוצרים המכונות להן (עין במאמרו האיטלקי, צד 320 והלאה), ואחריו החכם גרץ (מאנאטסשריפט, שנת 1880, מצד 447 והלאה), כי בהחליפם שנות החרבן על שנות המנין הנהוג יוסיפו על הראשונות ס"ח שנה. והחכמים בער ושראק בהקדמתם לספר דקדוקי הטעמים (צד XI) אומרים על שנת תתכ"ז לחרבן הבית (שבה כתב בן-אשר את הספר הידוע אשר במצרים), שהיא שנת 895 לנוצרים. והחכם באקר (במאסף האנגלי J. Q. R. לשנת 1903, צד 79) יאמר לתקן על-פי הנחה זו מספרים משבשים בספרו של הירחמיאלי י).

ג. התחלת המנין במעשה. למראה חבל חכמים מטימים כאלה, שאלו היינו מחפשים בודאי שהיינו מוצאים להם עוד חברים הרבה, אפשר שיעלה ספק לא בלב אחד מן המעינים, מאיזו שנה היו מחשבים את שנות החרבן במעשה. תשובה לשאלה זו אנו מוצאים כבר בדברי התלמוד (בעבודה זרה) שהבאנו למעלה (שיש להשתומם על החכמים הנזכרים שלא שמו על לבם, ששנות החרבן והשטרות נבדלות זו מזו רק במאותיהן ובעשרותיהן, אבל לא באחדותיהן), ושלפי זה היתה השנה הראשונה לחרבן מכונת לשנת שפ"א לשטרות ג"א תת"ל ליצירה לפי חשבוננו. חשבון זה מסכים עם שיטת רבנו נסים, הכוזרי והרמב"ם, והדברים מתאשרים לנו עתה למעלה מכל-ספק על-ידי הכתבים השונים שהגיעו לידינו בזמן האחרון בעניני מחלקת בן מאיר, שראש המריבים היה ראש ישיבה בארץ-ישראל, אשר לא היה בזמנו כל מנין אחר נוהג שם, והוא משתמש בכתביו רק במנין החרבן („מחלקת רס"ג", צד 54). במנין זה ישתמש גם אחד מבעלי-מחלקתו, שמקומו היה באחת הארצות אשר בסביבות ארץ-ישראל (שם, 78 עד 89), וכן ישתמש בחשבון זה בעל רשימת החלופים בין רס"ג ובין בן מאיר (שם, 98). מכל הזמנים, שמספרם עולה לארבעים, יוצא בברור ובל"י כל ספק, ששנה ראשונה של חרבן היא שנת ג"א תת"ל לחשבוננו. עם מנין זה אפשר לכוון גם את דרך הכרות שנות החרבן שנה בשנה, הנהוגה עד-היום בארץ תימן. בשנת ה' תרי"ט, ב"א ק"ע לשטרות, שמע רבי יעקב ספיר בתימן את ראש בית-הכנסת מכריז ואומר בל"ל תשעה באב: „אחינו! הלילה הזה שני

(¹) והחכם קאהוט משתבש בחשבון החרבן בדרך אחרת. בעל הערוך בחרויו שבסוף הספר אומר על שנת ד"א תתס"א ליצירה, שהיא שנת ל"ג וא"ף לחרבן. וקאהוט, היודע שחרב הבית בשנת 70 לנוצרים, מתקשה בזה: שהרי אם נגרע את המספר הזה ממספר א"ף וק"א שנה לנוצרים, שבה נכתבו החרוזים, תצא לנו שנת החרבן א"ף ול"א. וכך הוא מגיה בדברי הערוך, אבל טעה בזה שתי טעיות: האחת, שבעל הערוך, ככל חכמי איטליה וצרפת, חושב, שחרב הבית בשנת ג"א תתכ"ח, והשנית, שאף אם אנו חושבים שנות החרבן משנת 70 למנין הרגיל, אין אנו צריכים לגרוע ממספר א"ף וק"א כי אם ס"ט, ונמצא ששנת א"ף וק"א לנוצרים מכונת לא לשנת א"ף ל"ג, כי אם לשנת א"ף ל"ב לחרבן. הטעות השנית של קאהוט דומה היא לאותה שמצאנו למעלה במדרש לקח טוב, שכדי למצא מנין שנת שטרות הוא גורע ג"א ת"ן החת ג"א תמ"ט.

המנין הזה מתאשר גם על-ידי אחת ממצבות איטליה (סמן כ"ה אצל אסכולי), שנכתבו בה שני מנינים כאחד: "בארבעת אלפים חמש מאות ושמונים ושתים שנה לבריאת עולם, שבע מאות וחמשים ושלש שנים לחרבן בית המקדש הקדוש", שממנה יוצא מיד שהשנה הראשונה היא שנת ג"א תת"ל. אבל לעמית זה אנו קוראים לתמהון לבבנו במצבה אחרת (סמן ל"א): "בשנת ארבעת אלפים וחמש מאות ושמונים ושבע שנה לבריאת עולם, שבע מאות וחמשים ותשע שנה לחרבן בית המקדש", כאלו היתה שנת תתכ"ט ראשונה למנין. על מצבה זו ידבר עוד להלן.

ד. שנה שחרב בה הבית. מכל מה שאמרנו יוצא בלי כל פקפוק, שבמקומות שהיה מנין החרבן נזהג שם במעשה, ולא היו מוציאים אותו מסברא, היתה שנת ג"א תת"ל שנה ראשונה למנין. אבל יש כאן עוד מקום לשאלה אחרת: באיזו שנה משנות העולם נחרב הבית לפי דעת היהודים? אם באב של שנת ג"א תת"ל, שהקדימו למנותה לשנה ראשונה מתשרי שעבר, או באב של שנת ג"א תתכ"ט, אלא שלא החלו למנות לחרבן אלא מתשרי שאחריו? הרמב"ם (הלכות שמטה ויובל, פ"י) סובר, שחרב הבית בשנת ג"א תתכ"ט; וקרוב לחשב, שכך היא דעת חכמי-ספרד האחרים, וכך נראה בסקירה ראשונה מדברי בעל סדר עולם זוטא, האומר: "שנת ארבע מאות ועשרים

(1) בפיוט קליל תשעה באב מנהג בני תימן, הנדפס בסדורם הנקרא בשם תכילת (ירושלים, תרנ"ח), יאמר: "כי בעוונותינו ובעוונות אבותינו אנו מונים לחרבן בית אלהינו ולפיזור עם ה' אלה מעל ארצות קדשינו, היום לחרבן בית שני, אשר בנה עזרא אדונינו, אלה ושמונה מאות ותשעה ועשרים ימי יגונותינו ולחרבן בית ראשון ולפיזור אנשי גלותינו, אנהנו הגולים פה בארצות מונינו, היום אפים ושלש מאות ותשעה עשר, שנים על רוב עוונותינו". אם נגרע מספר זה משנת ה"א תרנ"ח לב"ע, המקוננת לשנת ב"א ר"ט לשטרות, אז יעלה ההבדל לג"א תתכ"ט למנין בריאה ולש"פ למנין שטרות. אבל במאסף האנגלי J. Q. R. לשנת 1903 (צד 330) הובא הפיוט הזה מכתב-יד אחד מרכבי צנעה בתימן, ושם נאמר: "היום לחרבן בית שני, אשר בנה עזרא אדונינו, אלה ושמונה מאות וארבע שנים ימי יגונותינו; והסופר מוסיף: "וזה המנין בשנתנו זו בקפ"ג", ויעלה ההבדל רק לשע"ט שנה. ואפשר שגם בתכילת נסדרו הדברים בשנת תרנ"ז, קדם הדפסת השער. ולפי"זה יחשבו התימנים, כדעת הרמב"ם, אשר הם הולכים אחריו בכל הדברים, שבינת שני חרב באב שנת ג"א תתכ"ט ושנה ראשונה לחרבן היא שנת דתת"ל. אבל קשה לכוון דברים אלה עם עדותו של בעל אנ"ס פ"ר, ששמע באזניו בשנת ב"א ק"ע לשטרות ה"א תרי"ט לב"ע את ראש בית-הכנסת מכריז ואומר: "הלילה הזה הוא אלה שבע מאות ותשעים לחרבן בית שני", ונמצא ההבדל בליל תשעה באב לפי שנים לשטרות וג"א תת"ל לבריאה, ולפי דברי הפיוט היתה אז התחלת שנת אלה ותשע"א לחרבן, ואולי לא הרצה הנואם לפני הצבור את דברי הפיוט, שכל אחד ואחד אמרו בפני עצמו, אלא אמר לפניהם דברי כבושים מלכו, וכונתו היתה, שהיום עברו אלה ותשע"צ שנה, ונכנסה שנת אלה ותשע"א.

לבנין הבית היא שנת ג"א תתכ"ח לבריאת עולם (לחשבון אנשי מזרח, שהיא שנת ג"א תתכ"ט לחשבוננו) עלה אספסינוס והחריב הבית¹, וכן מדברי בעל סדר תנאים ואמוראים, האומר: „ובשנת ש"פ למנין שטרות חרב הבית". אבל אין דבר זה עולה יפה עם המסרת העתיקה, הידועה לנו מדברי סדר-עולם וחכמי התלמוד, שהשנה שחרב בה הבית מוצאי שביעית היתה ושנת ג"א תתכ"ט היתה שנת שמטה. הרמב"ם נדחק לפרש, שבמשך השנה שחרב בה הבית, בשני חדשים אחר החרבן, מתשרי של שנת ג"א תת"ל, נכנסה שנה ראשונה לשבוע. אבל פרושו הדחוק הזה שוברו בצדו, ושנות הבית הראשון סותרות אותו, ומדברי הרמב"ם עצמו בהלכותיו יוצא מפרש, שחרבן הבית הראשון היה בשנת ל"ו ביובל, ונמצאה שנת החרבן במוצאי שביעית, שתחלתה מתשרי שלפני החרבן ולא מתשרי שלאחריו². ואולם באמת הלשון „בשנת כך וכך" משמעותה הרגילה היא: לאחר שעברה שנת כך וכך. הראיה המחזקת ביותר היא ממה שאמרו, שיציאת מצרים היתה בשנת ב"א תמ"ח, שהפונה ברורה, שעברו עד יציאת מצרים משנות העולם ב"א תמ"ח לפי חשבון אנשי מזרח, או ב"א תמ"ט לאנשי מערב, ויציאת מצרים עצמה לא היתה אלא בשנת ב"א ת"ן לפי חשבוננו, שהרי דבר מסכם הוא בתלמוד (ע"ז, י), שמנין יציאת מצרים עודף על מנין שטרות, המתחיל מג"א ת"ן, אלף שנים שלמות³. וכבר הבאנו למעלה את דברי בעל סדר עולם זוטא, האומר על מלכות יון, שמלכה בשנת חמשים ושתיים למדי ופרס, ג"א תמ"ב לבריאת עולם, שפרושם בהכרח: לאחר שעברו נ"ב שנה למדי ופרס וג"א תמ"ב לבריאת עולם; וכן הפונה גם בעניננו, שחרב הבית לאחר ת"כ שנה לבנינו⁴, לאחר

(1) ואשר יפלא עוד יותר הוא, שהרמב"ם עצמו אומר בתחלת דבריו על שנת ב"א תק"י ליצירה (שמטה ראשונה) שהיתה שנת כ"א משכנסו לארץ, ולפיו היתה ביאת הארץ בשנת ד"א ת"ן ויציאת מצרים ב"א ת"ן, ועל-כרחו אנו צריכים לאמר, שהיתה יציאת מצרים — לדעת בעל סדר-עולם — לא בשנת ב"א תמ"ח, כי אם בשנה שאחר-כן, ב"א ת"ן לחשבוננו, ומדוע לא יאמר כך גם על חרבן בית שני, שחרב לא בשנת ת"כ לבנינו, אלא לאחר שעברו ת"כ שנה ונכנסה שנת תכ"א?

(2) לתולדה זו הגיע הרשב"ץ בספרו „יבין שמועה" בדרך אחרת, על-ידי השתדלותו לכוון מסורת בעל סדר-עולם, שניסן שיצאו ישראל ממצרים היה בחמשה בשבת, עם חשבון המולדות שלנו. וז"ל שם: „ושאמרנו כי באלפיים תמ"ח נגאלו, למנין וי"ד, שהם אלפיים תמ"ט למנין בהר"ד, רצוננו לומר, אחר שנשלמו אלפיים תמ"ח למנין וי"ד, כי כן הם כל מנינינו, בן י"ג למצוות, ור"ף, אחר שנשלמו י"ג ונכנס לשנת י"ד. וכן כשאמרנו בתמ"ח גאולים, ר"ל כשנשלמו בתמ"ח ונכנסו בתמ"ט, והיא שנת ת"ן למנין בהר"ד" (דף כ"ג, ע"ב). כל איש יראה, שראית הרב מ"בן י"ג למצוות" חלושה מאד, ואילו לא היו הוכחות אחרות מכריעות יותר, היינו יכולים לפקפק בהחלטתו.

(3) וכך הוא הדבר גם במה שאמרו על בית ראשון, שעמד וי"י שנה, שהפונה שחרב בשנת תי"א לבנינו.

ש"פ שנה לשטרות ולאחר שעברו משנות הבריאה ג"א תתכ"ח שנה לחשבון אנשי מזרח, או בשנת ג"א תת"ל לחשבוננו. על עקרם של דברים אלה עמדו זה-כבר שני גדולי הדור, שחיו בפרק אחד עם הרמב"ם: רבנו תם בספר-הישר ורבנו זרחיה הלוי בספר-המאור (פ"א, דע"ז). שנתכוננו שניהם לדעה אחת, שחרב הבית בשנת תכ"א לבנינו, בשנת שפ"א לשטרות, שהיא שנת ג"א תת"ל לחשבוננו. והתולדה הזאת, שהוציאו מתוך דברי התלמוד בלבד, מכוונת עם קורות ימי עולם, כי לפי עדות יוסף הכהן במלחמותיו (ספר ששי, פ"י) נחרבה ירושלים בידי טיטוס בשנה השנית למלכות אספסיאנוס, בעשירי באב של שנת 70 למנין הרגיל (אספסיאנוס נעשה לקיסר בראשית חדש יולי שנת 69), ולפי-זה קבלת היהודים (אם נבינה כראוי) עולה יפה עם ספרי הקורות ודברי הימים, ולחנם אמרו החוקרים שהזכרנו (בהמשכם אחרי מחבר-ישראל האחרונים, שיצרו להם את מנין החרבן לפי הבנתם ובלי עיון יפה במקורם של דברים), שמנין החרבן של היהודים מקדם בשנה אחת, ומתחיל משנת ג"א תתכ"ט ליצירה או 69 למנין הרגיל. ולהלן, כאשר אדבר על תאריך היצירה, אראה עוד לדעת, במאמר אחד בתלמוד, שחרב הבית בשנת ג"א תת"ל.

ארץ-ישראל ואיטליה הן הארצות היחידות, שמצאנו בהן מנין החרבן נהוג במעשה. אבל אפשר הדבר, שגם בארצות אחרות, באירופה ובאפריקה המערבית, היו מונים לתאריך הזה, קדם שקבלו שם את המנין לבריאת העולם, כי אפילו הידיעות הקדומות ביותר שהגיעו לידינו על-אודות הארצות האלה מאחרות הן מן המאה השביעית לאלף שעבר, בזמן שכבר פסק המנין לחרבן בארץ איטליה, ואפילו בארץ-ישראל כבר החל לפנות מקום למנין שטרות.

ה. תאריך החרבן בקרים. במצבות שמצא אב"ן רש"ף בקרים, לשפרסם אותן בספר אבני-זכרון, נמצאו שלש מצבות שנרשמו בהן השנים תש"ב, תשכ"ו ותשנ"א לגלותנו (סמן א, ב, ג), ועוד שתיים אחרות שבצד השנים תשפ"ה ואלף ס"ה לגלותנו נמצאו שנות העולם ד"א וד"א ר"פ ליצירה (סמן ד וכ"ה). אב"ן רש"ף והפרופיסור חבולסון החליטו פה-אחד, שפרוש לגלותנו הוא לגלות שומרון, ומתוך שתי המצבות האחרונות (שצרפו אליהן את ההחלטה הכוזבת, שידבר עליה עוד להלן, שיושבי קרים היו מונים ליצירה קנ"א שנה יותר ממנו) הוציאו משפט חרוץ, שגלות עשרת השבטים היתה בשנת 696 לפני המנין הנהוג, וחבולסון מצא מופת הותך לזה בדברי אחד הסופרים הקדמונים, היהודי דמיטריוס האלכסנדרי, שמדבריו יוצא לדעתו שהיתה גלות שומרון באמת בשנת 696, וראיה זו ברורה בעיניו כל-כך, עד שהוא מוכיח מזה, שיושבי קרים, צאצאי עשרת השבטים לפי-דעתו, התחילו למנות את השנים לגלותם מיום שגלו מארצם, ולפיכך לא נשתבש חשבונם בידם, ואת שנת 696 הוא קובע כיתד תקועה במקום נאמן למנות ממנה לפנים ולאחור בדברי ימי היהודים, המצרים והבבליים (ספר „שמונה עשרה ציוני קבר“, הוצאה פ"ב, 1868, צד 73); אבל דברי דמיטריוס, שמספריו סותרים זה את זה, ואין החוקרים שוים לא באפן תקונם ולא בקביעת זמן

מחברם¹) ושסוף-כל-סוף כבר עברו עד ימיו מגלות שומרון כחמש מאות שנה, אינם יכולים לעמוד בפני הידיעות הברורות, שהביאו לנו כתבי היתדות של בני זשור שנכתבו בזמן המעשה, שגלות עשרת השבטים על-ידי שלמנאסר היתה בשנת 722 לפני המנין הנהוג. חבולסון בעצמו הודה אחר-כך, שמספר זה עקר, ושנת 696 שהניחה בתחלה ליסוד מוסד אינה אלא טעות. אבל קשה לו להפרד מעותתו, שהיא מלפפתו והולכת עמו. בספרו הגדול Corpus Inscriptionum Hebraicarum, שנדפס בשנת 1881, יאמר, כי גם עתה עודנו מחזיק בדעתו, שיושבי קרים היו יכולים לחשב לגלות שומרון (ולא היה חושש עוד לפיזה שמנין בני קרים נוטה מן האמת בכ"ה שנה), אבל מפני שמראה הכתב של

¹) דברי דמיטריוס כבר נתנו לחוקרים רבים מן המאה הי"ז עד-עתה ענין לענות בו (רשימה רחבה מהם נמצאה אצל שיקר, ח"ב, הוצאה שלישית, צד 474). דמיטריוס אומר, בספרו „על מלכי יהודה": „כי שבטי יהודה, בנימין ולוי לא הגלו בידי סנתרוב ורק אוצרות ד' לקח ויביאם עמו לארצו, אמנם מגלות זו עד גלות אחרונה, אשר הגלה נבוכדנצר מירושלים, עברו 128 שנה וששה חדשים, מעת עלות עשרת השבטים משומרון עד תלמי הרביעי עברו 573 שנה ותשעה חדשים, ומגלות ירושלים 338 שנה וששה חדשים". אחד משני המספרים האחרונים בודאי מוטעה הוא, כי אי-אפשר שיהיה מגלות שומרון עד גלות בבל זמן ארך רל"ה שנה. ועל-כרחו אנו צריכים לפתות מאה שנה מן הראשון ולתקן 473 תמורת 573 או להוסיף על השני ולתקן 438 תמורת 338 (אם אמנם גם אז יהיה החשבון נוטה ממספר 128 בשבע שנים), והנה לפי המנין של התוכן תלמי עברו מתאריכו של פיליפוס, או ממיתת אלכסנדר עד תלמי הרביעי 102 שנה. השנה האחרונה מן המנין הזה, שהיא תחלת מלכותו של תלמי הרביעי, מכוננת לזמן שבין 18 אוקטובר 223 עד 18 אוקטובר 222 לפני המנין הנהוג; ונמצא שאם נשבש את המספר 573, תהיה גלות שומרון בשנת 696 וגלות בבל בשנת 561 לפני המנין היה מאחרות כ"ה שנה מן הראוי (כי גלות בבל היתה בשנת 586); ואם נשבש את המספר 338, תפור גלות שומרון בשנת 796 וגלות בבל בשנת 661, מקדמות ע"ה שנה. חבולסון, כאשר ראינו, תפס בדרך הראשון, שירר מכריע הדבר, להפך, מפני שהוא מוצא יתרון כזה של שבעים שנה גם אצל דניאל, החושב מגלות בבל עד נצחונם של חשמונאים שבעים שבעים (עין שיקר, ח"ב, הוצאה רביעית, צד 276 וצד 474). הימים אחרים, שאינם רוצים ליחס לדמיטריוס טעיות גדולות כאלה, מתקנים גם את שם המלך. ההכם גרץ, המשבש את המספר 338, מגיה תלמי השביעי, שמלך בשנת 145 (עין מאנאטסשריפט, שות 1877, צד 68), והחכם פרידנטהאל, המשבש את המספר 573, מגיה תלמי השלישי (TOYTPITOY תמורת TETAPTOY), שמלך בשנת 246 לפני המנין הנהוג (העלעניסטישע סטודיען, I, 2), ועל המספר 128 שנה, שבין גלות ראשונה לשניה, ראוי להעיר, שהפננה בו לזמן עלות סנחריב על ירושלים וקצת אוצרות ההיכל, כי כאשר הראה פרידנטהאל — המלה היגנית, שנשתמש בה דמיטריוס, מורה לא רק על הובלת בעלי-חיים בשבי, כי אם גם על בוז דברים שאין בהם רוח חיים (וכמו שכך הדבר במלת „גלה" בעברית), ושני המספרים קכ"ח וקל"ה מכונים בקרוב שנה או שנתים למספר במקרא בספר מלכים.

השערת פרידנטהאל קרובה לאמת יותר מכל אשר היו לפניו, ולפי תקונו יעלו חשבונות

דמיטריוס יפה: גלות שומרון בשנת 719, וגלות בבל בשנת 584, בהבדל מועט של שתי שנים.

מצבות אלה אינן עתיק כל-כך, הוא חושב עתה למשפט, שתאריך לגלותנו הוא לגלות בבל, שהיתה בשנת 586 לפני המנין הנהוג, אלא שיושבי קרים טעו וחשבו תאריכם משנת 545¹, וכמו שטעה בעל סדר-עולם במספר גדול יותר (עין דבריו בספרו מצד 269 ואילך). בדרך כזו יאמר חבולסון להציל מצבות אלה מרעתן, אבל הדבר הזה, שתאריך המצבות נוטה מן הזמן האמתי של גלות בבל מ"א שנה, ולהפך מכון הוא כחוט-השערה עם זמן גלות שומרון שמצא חבולסון בתחלה — דבר זה אומר לכל, מעשי מי קדמו למעשי מי, וכי אותו שחקק את הזמן במצבות סמן ד' וכ"ה ידע את התאריך המדמה של דמיטריוס, שנתגלה על-ידי חבולסון, ויצקן במצוקתו. ודבר זה מתברר ויוצא מכל-ספק מתוך מלים אחדות אשר התמלטו מפיו של חבולסון במקום אחד, כפי-הנראה מבלי-משים. בהתנכחו על-דבר הלשון „עת ישועת ישראל“, הנמצא במצבה סמן א', שזמנה לפי אב"ן רש"ף בשנת שש אחרי לדת ישו — שהרכבי אומר עליו, שפגנת אב"ן רש"ף היתה בו, להראות העמים והשרים, שקדמוני הקראים היו חולקים כבוד ויקר למשיחם — יאמר חבולסון שהשערת הרכבי אין לה כל שחר, כי אב"ן רש"ף בעצמו חשב בתחלה על מצבה זו שזמנה היא שנת עשרים לפני המנין הנהוג, ורק אחרי כן, כאשר העירו את אזניו, שאין החשבון הזה נכון בשום-פנים, חזר וקבע את זמנה בשנת שש לאחר המנין הזה (צד 275). אבל לא הרגיש חבולסון בחם וכוחו, כי בדבריו אלה הוא מגלה את המסכה הנסוכה על פני אב"ן רש"ף, שבתחלה קבע עם חכמים אחרים גלות שומרון בשנת 722, ולכן יצאה לו שנת תש"ב מכוננת לשנת עשרים לפני המנין הנהוג, ורק אחר-כך, כאשר נודעה לו משוגתו מפי חבולסון (כי רק הוא לבדו, גבר-עמיתו של אב"ן רש"ף ומלמד הרבה יותר מחבריו, יכול היה להעיר את אזני אב"ן רש"ף, על יסוד דברי דמיטריוס, על חשבוננו המוטעה)², תפס בשיטתו, וקבע זמן המצבה על-פי דבריו בשנת 696. ואם-כן גבראו שתי מצבות אלה (סמן ד' וכ"ה), המונות את התאריך לגלותנו משנת 696 ולא משנת 722, לאחר שנתחבר לחבולסון ונהנה ממנו עצה ותושיה, ולא קדם לכן, כאשר חשב את התאריך הזה משנת 722. זיוף שתי מצבות אלה אינו מוטל עתה עוד בשום ספק, וגם זמן יצירתן נודע לנו כמעט בצמצום גמור. מוטל הוא בין שנת תרי"ג,

¹ חבולסון חושב מעתה תאריך היצירה שבמצבות לפי דרך מניננו אנו.

² בחות-דעת, שנתן חבולסון בכתב-יד לשלטון בית-אוצר-הספרים בפטרבורג בסוף שנת 1859 (עין בהקדמת הרכבי ושטראק לרשימת כתב-יד אשר בפטרבורג, צד X), יאמר חבולסון: „העירותי את אזני האדונים פירקאוויטץ (אכן רשף וחתנו) על הערך הגדול והנכבד של תאריכים אלה, אבל כפי הנראה מתוך „סקירתם“ (שהציגו לפני השלטון) לא השתמשו בדברי בשלמות הראויה“ (כי ערכבו בדבריהם את שתי השנים 696 ששמעו מפי חבולסון עם שנת 722 שלקחו מתוך הלוחות הנדפסים. עין להלן בתאריך-היצירה של אנשי קרים). הודאת בעל-דין כמאה עדים דמיא:

שבא בה בקשר עם חבולסון, ובין שנת תרכ"ב, שאז היתה התחלת התאריך לגלותנו קצובה ועומדת אצלו לפי שיטתו של חבולסון בשנת 696 לפני המנין הנהוג (עין דבריו ב"הכרמל", ש"ב, צד 315).

התאריך לגלות שומרון, כאשר ראינו, לא היה ולא נברא, וכמוהו כתאריך הקדום ליצירה, שיחס אב"ן רש"ף ליהודי קרים הקדמונים, שניהם בדוים מלבן; אבל מה משפט שלש המצבות הראשונות, שנזכרה בהן מלת לגלותנו סתם? אלו לא היה לנו דבר עם איש אשר עשה את מלאכת הזיוף והרמיה לאומנותו ומשלח-ידו, הייתי נוטה לפרש מלת לגלותנו על גלות אחרונה של טיטוס, ולאמר, שהיו יושבי-קרים מונים בתחלה את שנותיהם לחרבן בית שני, ושעברו ממנו אחר-כך למנות לבריאת עולם, כאשר ראינו כזאת אצל יושבי ארץ-ישראל ואיטליה, שבפרק המקון לזמני המצבות האלה היו מונים לחרבן ואחר-כך חזרו למנות למנינים אחרים. ועל-פי-זה אפשר לפרש את הלשון "עת ישועת ישראל", שהיו מצפים אז ביחוד לביאת המשיח, אולי על יסוד הקץ האמור בדניאל (ח, י"ד): עד ערב בקר אלפים ושלש מאות; ואם נחשב יום לשנה, יעלו לאלף וק"ן שנה. נבואה זו נאמרה לדניאל בשנת שלש לבלשאצר, עשרים שנה לפני בנין בית שני; הוסף עליהן ת"כ שנה שעמד הבית ותש"ב שלאחר חרבנו, הרי אלף וקמ"ב שנה, שאינן חסרות אלא מספר מועט עד מלאת אלף וק"ן שנה¹.

ו. מאיזה פרק בשנה התחיל התאריך? נשאר לנו עוד לחקור ולדעת, מאיזה פרק בשנה יחל מנין שנות החרבן? התשובה על השאלה הזאת נראית פשוטה מאד. וכשם שמנין שנות הבריאה, אף-על-פי שלפי דעת רב חכמי ישראל נברא העולם בניסן, אינו נמנה אלא מתשרי, כך שנות החרבן, אף-על-פי שחרב הבית באב, אינן נחשבות אלא מתשרי²; וכשם שבתאריך הראשון יש מתחילים מנין שנות העולם מתשרי שקדם לבריאה, ויש שמאחרים למנותן מתשרי שלאחריה, כך במנין שנות החרבן, — שהיה לדעת רבים באב שנת תתכ"ט, — יש שהקדימו לחשבו מתשרי של שנת ג"א תתכ"ט, ויש שאחרוהו עד תשרי של ג"א תת"ל. אבל כנגד סברה זו, שכבר העירותי עליה

¹ במאסף הצרפתי R. d. E. I. XLIV, p. 238 נדפס מכתב חכמי רינוס אל חכמי הישיבה בירושלים בשנת דתש"ך לב"ע ובמרוצת דבריהם ישאלו על ביאת המשיח, שכפי השמועות שהגיעו אליהם קרוב הקץ לבוא. ואולי גם הקץ הזה נוסד על מקרא אחר שבסוף דניאל: ימים אלף ושלש מאות ושלשים וחמשה. נבואה זו נאמרה בשנת שלש לכורש, בשנת ג"א שצ"ב ליצירה לחשבון בעל סדר-עולם, ונמצא כלים בשנת ד"א תשכ"ו. וידוע, כי על-פי המקרא שקדם שם בספר דניאל: ימים אלף מאתים ותשעים — על-ידי הוספת מספר זה על שנת החרבן ג"א תתכ"ט — הוציא רבי אברהם בר חייא הנשיא ואחריו הרמב"ן (בפרוש התורה לפסוק ויכלו) ואחרים חשבון הקץ לשנת ה"א קי"ח, עד אשר נעשתה למלה: בשנת קי"ח יבוא משיח (עין מאור-עינים, פמ"ג).

² רבנו חם בספר-הישר (סמן תצ"ב) מחליט מסברתו בלבד, שהיו מונים לחרבן מניסן, כדרך שמונים למלכי ישראל, והוא בעצמו לענין שמטה מונה שנות החרבן מתשרי.

למעלה, הנה נמצאו לנו ידיים מוכיחות, שהיו רגילים למנות שנות החרבן מתשעה באב, שבו היו רגילים להכריז בבתי-כנסיות, כמה שנים עברו מחרבן הבית, כאשר מצאנו את המנהג הזה עוד היום אצל יהודי תימן (עין למעלה) וכאשר אנו יודעים מדברי בעל כפתור ופרח (פ' נ"א), שבימיו (בתחלת המחצה השנית מן המאה הראשונה לאלף שלנו) היה מנהג זה פשוט בארץ-ישראל.

בתוספתא תחלת פרה (בהוצאת צוקרמנדל, ובדפוסים אחרים בטעות בסוף נגעים) אמרו: "כבשים בני שנה האמורין בתורה שס"ה יום כנגד ימות החמה, דברי רבי", וחכמים אומרים מאחד בניסן לאחד בניסן ומתשעה באב לתשעה באב. פנת סוף המאמר פשוטה, שהשנים הן שנות לבנה ונמנות מיום ליום. אבל תפסו למשל אחד בניסן ותשעה באב, מפני שמהם היו מונים את השנים בתאריכים שהיו נוהגים בארץ-ישראל: הראשון היה להם ראש השנה לשטרות (למלכים)¹ ולבריאת עולם, והשני למנין שנות חרבן.

שנינו בסדר-עולם (תחלת פכ"ח): "ובשנת שתים למלכות נבוכדנאצר וגו'. אפשר לומר כן? אלא שמנה הכתוב שנים² לחרבן הבית, וחדשים לחרבן הבית. וכן הוא אומר, ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה, בשנים עשר חדש, בעשרים וחמשה לחדש (ירמיה נ"ב), ובמקרא אחר הוא אומר: בעשרים ושבעה" (סוף מ"ב) וכו', והדברים אינם אלא תמוהים, כי מן המקרא, שהביא בעל סדר-עולם לראיה, אין אנו שומעים אלא שמנה הכתוב לגלות יהויכין (שאף יחזקאל מונה לו בכל ספרו), אבל לא לחרבן הבית, שהיה י"א שנה אחרי-כן, בימי צדקיהו! ועוד — מה-זה שאמר: "וחדשים לחרבן הבית"? אולם אם נעבור על-פני כל המקרא, לא נמצא שמנו לחרבן אלא פעם אחת, והוא ביחזקאל (סמן מ'): "בעשרים וחמש שנה לגלותנו, בראש השנה כעשור לחדש, בארבע עשרה שנה אחר אשר הפתה העיר". ורק את המקרא הזה יכול היה בעל סדר-עולם להביא ראיה לדבריו; והדבר קרוב מאד בעיני, שכך עשה באמת, אלא שאחר המלים, "וכן הוא אומר" נשמט המקרא ביחזקאל שהבאנו, ויש להוסיפו בס"ע. והמקרא ויהי בשלשים ושבע שנה וגו' לא הובא כלל לראיה, שמנה הכתוב לחרבן הבית, אלא מתחיל ממנו ענין חדש, שבעל סדר-עולם משתדל לישוב בו את הסתירה שנמצאה במספר היום בין ספר מלכים וירמיה (עין בס"ע). את המקרא בראש השנה בעשור לחדש, שכבר שאלו עליו בתלמוד: "איזו שנה שראש השנה שלה בעשור לחדש" (ערכין, י"ב, א), הביא בעל סדר-עולם במקום אחר (פ' י"א) לראיה לשיטתו

¹ מחלקת כזו מצאנו גם לענין בתי ערי-חומה, שרבי אומר: שנה תמימה שס"ה יום כמנין שנות החמה, וחכמים אומרים: י"ב חדש מיום ליום (תורת כהנים, פ' בהר; ערכין, דף ל"א).

² מן הטעם הזה אמרו גם במקום אחר: שטר שזמנו כתוב באחד בניסן (תוספתא, מכות, פ"א: סנהדרין, ל"ב, א).

³ לפנינו בסדר-עולם, "שתים", וטעות היא, ובילקוט: "אלא בשנת שתים לחרבן הבית, שמנה הכתוב שנים לחרבן הבית וחדשים לחרבן הבית".

במנין שמטין ויובלות, שלא התחיל אלא לאחר י"ד שנה של כבוש וחלוק, וששנת י"ד לאחר חרבן הבית היתה שנת יובל (עין שם). אבל סוף-סוף ראה זו אינה אלא דרשה, ומכוננת לשיטת האומרים, ששנת היובל אינה מן המנין, ויש לנו רשות להטיל ספק, אם כך פרש לו את המקרא רבי יהודה, האומר, ששנת חמשים עולה לכאן ולכאן¹). לעמית זה הבין בעל הספר את המקרא הזה כאן לפי עקר פשוטו, שנבואה זו נאמרה ליחזקאל בעצם היום שנשרף בו ההיכל, "בראש השנה", כלומר, בראש שנת ארבע-עשרה לחרבנו, "בעשור לחדש" החמישי שבו שרף נבוזראדן את בית ה' (עין ירמיה, נ"ב, י"ד); ובעת אשר ישב הנביא שומם ומתאבל על שבר בת-עמו ושרפת בית אלהיו, והנה נחה עליו הרוח, וירא בחזון, כי עוד ישובו בנים לגבולם וארכין על משפטו ישוב. מן המקרא הזה הוציא בעל סדר-עולם משפט צדק, שלא רק שנים (שנת יד) מונים לחרבן, אלא אף חדשים מונים למנין הזה, שהרי הכתוב קורא לעשרה באב בשם "ראש השנה". פרוש המקרא הזה, שעמדתו עליו רק מתוך עיוני בסדר-עולם, יוצא באמת גם מעצמו מדרך סגנונו של הנביא בציון הזמנים. יחזקאל מונה שנותיו לגלות יהויכין, שהוזכר בתחלת ספרו (א, ב), שהיה נהוג בין הגולים, ולכן יזכיר אחרי-כן את המנין הזה סתם מבלי להוסיף עליו כל סמן, חוץ ממקום אחד (ל"ג, כ"א) בבוא אליו הפליט לאמר הפתה העיר, ולא היה אז מן הנמנע, שיתחילו למנות לגלות זו החדשה ולחרבן הבית, ולכן אפשר שהוסיף לפרש "לגלותנו", אבל המנין לחרבן לא נתקבל בין הגולים, והנביא מוסיף למנות את השנים כדרכו סתם בעשרים ושבע שנה (כ"א, י"ז), מבלי לצרף אל מנינו גם את המנין לחרבן הבית, ורק במקום הזה בנבואתו על בנין בית-המקדש הוא מוסיף על המנין "לגלותנו" גם את שנות החרבן, כדי להעיר את און שומעיו על הדבר הנפלא, שבאה לו נבואה זו על-דבר בנין היכל ה' בעצם היום אשר בו נשרף לפני ארבע-עשרה שנה בראש-השנה בעשרה לחדש אב.

מן המקרא הזה "בראש השנה בעשור לחדש", שכפי אשר ראינו פירושו עוד בזמן קדום על יום-כפורים, דמו חכמי בקרת-המקרא בימים האחרונים להוכיח, שיום-כפורים מוצאו מזמן מאחר. עוד בימי הדור שעבר החלו כמה מבקרים לפקפק בקדמות יום-הכפורים, שלא נזכר אלא בספר ויקרא, וקצתם אמרו להוכיח מן הכתובים, שלא היה נוהג לפנינו בישראל, כי את שני השבועות התיכונים שבתשרי, שיום-כפור היה במספרם, עשה שלמה לימיי-חג (דה"ב, ז, י) —

¹ התלמוד (ערכין, י"ב, ב), הרוצה לקיים את דברי המסורה, שבית ראשון חרב במוצאי שביעית, גם עם שיטת רבי יהודה במנין יובלות, חושב לאפשר, שמגלות עשרת השבטים עד שבא ירמיהו והחזירים חזרו למנות ליובלות, והתחילו למנות מנין חדש משנת י"ז לביאתו — "הנך שני דאגלינהו סנהריב (שלמנאסר) לא קא חשיב"; אבל הלשון: "שאם אי אתה אומר כן, נמצא בית חרב בתחלת יובל" מוכיח, שפליגה הוא אך לשיטת חכמים. וכבר העירו בתוספות (ר"ה הנך), דהתיא ברייתא אתיא כרבנן. עין שם.

ועזרא, הקורא לפני העם בתורה בשנים בתשרי ומוזהירם על הגהספות, אינו מזכיר אף במלה אחת את יום-הכפורים, ותחתיו מצאנו את העם מתענים בכ"ד לחדש (נחמיה, סוף סמן ח ותחלת סמן ט), וכבר האריך בזה הר"ר דוד הופמאן (לעוויטיקוס, II, 254—276). והנה בא המבקר נלהוין, ובתקעו יתדותיו במקדש שאנו דנים עליו ובמקרא אחר: „וכן תעשה בשבעה בחדש (שהוא קורא עם השבועים: בשביעי באחד לחדש, אף-על-פי שכל הענין מדבר בניסן) וגו' וכפרתם את הבית" (יחזקאל, מ"ה, כ), הוא מגלה עמקות חדשות מני-חשך שבימי יחזקאל היה אחד בתשרי יום-כפורים, והעשירי בו ראש-השנה, ורק בזמן מאחר יותר, בספר ויקרא, נעשה אחד בתשרי לראש-השנה, ועשירי בו ליום-כפור (עין בספרו פראלעגאמענא צור געשיכטע ישראל'ס, ברלין, 1905, צד 105); ור"ד הופמאן מתאמץ לבטל טענות מבקרים אלה, ובין יתר ראיותיו הוא מביא את המקרא „בראש השנה בעשור לחדש", שהוא מפרשו על יום-כפור. אולם אחר שידענו, כי עוד חכמי המשנה השכילו לפרש את הכתוב הזה כפשוטו על חדש אב, הנה ראיתו זו נופלת מאליה, אבל יחד עם הפרוש הנכון הזה ימוט היסוד, אשר דשה נלהוין לבנות עליו את השערתו הגפלאה—ונפלה ולא תוסיף קום.

כשנגלה לי הפרוש הנכון והפשוט הזה במקרא, שכבר נתלבטו בו כל-כך מימי חכמי התלמוד ועד-הנה, שמחתי עליו שמחה גדולה, והייתי תמה, שלא עמד עליו אחד ממפרשי המקרא בישראל ובעמים¹). אבל כאשר הרביתי לחפש, מצאתי, שכבר קדמני בו אחד מן המפרשים הקדמונים ממחברי הקראים, הוא ר' יעקב ב"ר ראובן בספר העושר, שכתב בפרושו ליחזקאל כלשון הנה: „בראש השנה, יש אומרים הוא ניסן. דבר אחר, הוא עשירי בחדש אב, שבאותו יום נשרף המקדש²). ובאותו היום הראהו בנין הבית, ולכן נהגו ישראל לקרוא

¹ אחד מגדולי חכמי-הפשט בצרפת, שיצאו מבית-מדרשו של רש"י ותלמידיו, רבי אליעזר מבלגנצי, אומר בפרושו ליחזקאל על המקרא הזה: „רבותינו דרשו בערכין מה שדרשו ואינו לפי פשוטו, אלא כל מקום שמנה בספר הזה שני גלותו מונה החדש ובכמה בחדש לבד אם עמד באותו חדש עצמו... וכאן שלא מנה למעלה שום חדש, צריך להזכירו, והוא איננו מזכיר אלא השנה והיום, אלא ודאי בראש השנה הוא החדש — ותדע שאומר אחריו בעשור לחדש, ואם לא נזכר החדש בכתוב על איזה חדש אומר בעשור לחדש. מעתה יכולנו לומר שהוא ניסן, שאף הוא ראש השנה ראשון לחדשי השנה, והרי הוא כאלו אומר בראשון או ח' או י' או י"ב, שהוא ראש השנה למנין שני הגלות". די היה להרב לעשות פסיעה קלה להלאה ולכנות את „החדש האחר" הזה בשם אב, כדי לפגוע באמת.

² אף הפרוש הזה יכון ההדסי (אשכול הכפר, ס' קכ"ז), באמרו על „שבועים שבועים" או ת"ץ שנה שבין חרבן בית ראשון לשני, שהם מעת אל עת נמנים, מ' ח' ש' א' ב' מ' ע' ש' ר' ב' ב' כתוב ביחזקאל „בעשרים וחמש לגלותנו בראש השנה בעשור לחדש בארבע עשרה שנה אחר אשר הקתה העיר וגו'", וצ"ן גם בספר „גן עדן" (ענין שמטה ויובל, פ"א) וב„אדרת אליהו" (שם כ"ג).

נחמות באותו היום לפנות ערב, ויש אומרים, בראש השנה הוא חדש תשרי; והאמצעי עיקר". אבל כאשר אנו רואים מדברי סדר-עולם, כבר קדמוהו רבנן בפרוש הזה.

דברים אלה מספיקים לדעתי להוכיח, שהיו מונים שנות החרבן במקרא מעשירי באב, ואחר חרבן טיטוס מתשעה בו.

ואולי זו היא כונת הרמב"ם (הל' שמטה ויובל, פ"י, ה"ב, ובתשובותיו סמן קע"ב), שאמר: "שנה שחרב בה הבית באחרונה, שהתחילה מתשרי שאחר החרבן כשני חדשים — שהרי מתשרי הוא המנין לשמיטין וליובלות — אותה שנה מוצאי שביעית היתה". הלשון הזה סתום וקשה מאד, כמו שכל עקר פרושו בענין זה קשה ורחוק. אפשר שפגגנו לאמר, שהלשון "שנה שחרב בה הבית" שזה בענינו לשנה ראשונה לחרבן, שהתחילה כשני חדשים אחר-כך. אבל אפשר גם-כן, שרצונו לומר, ששנה שחרב בה הבית, אם נחשבנה מיום ליום, מתשעה באב לתשעה באב, ושתחלתה לענין שמטין ויובלות מתשרי שאחר החרבן — היתה כמעט כלה במוצאי שביעית, כי רק כשני חדשים ממנה, מאב עד תשרי, חלו בשביעית עצמה. וכך מטין דברי הרב בעל "כסף משנה".

על-פי הנחה זו, שבמקומות שהיו מונים לחרבן הבית במעשה, היו חושבים את התחלת המנין מתשעה באב, תתישב לנו הסתירה שמצאנו למעלה במצבות איטליה, שאחת מהן מונה את התחלת התאריך משנת ג"א תת"ל, והשנית נראית כאלו היא מונה את התאריך משנת ג"א תתכ"ט. אמנם כן, הבדל שנה אחת בשנות החרבן מצאנו במרוצת דברינו אצל מחברים שונים; אבל מחברים אלה חיו במקומות שלא היה התאריך לחרבן נוהג שם במעשה, והוציאוהו מדעתם מתוך תאריכים אחרים שהיו נהוגים במקומם, ולכן יש שלא שמו על לבם, ששנת החרבן משתנה עם חלוף החשבון שבין בני מזרח ובני מערב במנין שנות הבריאה, ויש שבאו לכלל טעות בדרכים אחרים. אבל זרות משנה כזו, שבמקום אחד, שתאריך החרבן היה נוהג במעשה, יחשבו השנים לפי שני חשבונות שונים בפרק אחד — זמני שתי המצבות נבדלים זה מזה רק בחמש שנים — זה הוא דבר, שקשה להעלותו על הדעת, ולכן נוטה אני להאמין, שהמצבה השנית, שכתוב עליה: "בשנת ארבעת אלפים וחמש מאות ושמונים ושבע שנה לבריאת עולם, שבע מאות וחמשים ותשע שנה לחרבן בית המקדש", זמנה נופל בחדש אב או אלול שנת ד"א תקפ"ו, שכבר נכנסה שנת תשנ"ט לחרבן מתשעה באב שעבר, אבל לא נתחדשה עוד שנה חדשה לבריאת עולם עד תשרי של שנת ד"א תקפ"ח.

אם נכונה השערת, או יצא לנו ממנה, שבארץ איטליה היו סוברים שחרבן הבית היה באב שנת ג"א תתכ"ט, כדעת הרמב"ם ויהודי תימן; אם אמנם, כאשר הוכחנו למעלה, לא חרב אלא באב שנת ג"א תת"ל לחשבוננו.

(סוף יבוא).

ה'תש"ז, כ"ח, תרפ"א

תאריכי ישראל

תאריך בריאת-העלם

א. סקירה כללית על המנינים השונים לבריאת-עולם. שני התאריכים שבארתי בנויים, כאשר ראינו, על מאורעות-עולם, שאירעו בימי המיסדים, אשר מפני גדל ערכם שמו אותם לנקדת-המוצא, למנות מהם והלאה חשבון הזמנים הבאים. התאריך, שאני בא לדבר עליו עתה, משנה מחבריו הקודמים, בהיותו בנוי על מעשה, שהיה בימים קדמונים, הרבה אלפי שנים לפני תקונו, שלא ראוהו בעיניהם, וגם לא נמסר להם מפרש מאבותם, כי-אם הוציאוהו מתוך העיון והחקירה בספרים שהיו בידם, מספורי המקרא על בריאת-העולם ודברי ימי הדורות הראשונים, אשר מצאו שם. עוד בימי הבית השני השתדלו החכמים שבכל דור ודור לערוך ספורי המאורעות שבמקרא לפי סדר הזמנים זה אחר-זה, אבל המלאכה הזאת לא היתה קלה כלל: מפני שבמקומות הרבה בכתבי-הקדש המקראות סתומים, וגם לא יחסרו בהם כתובים המכחישים זה את-זה, וכל-זמן שלא מצאו דרכים להכריע ביניהם, אי-אפשר היה להנהיג תאריך כזה במעשה. מלבד-זה פגשו עוד מכשולים אחרים על-דרכם המסבכת – שנויי הנוסחאות אשר בספרים. והחלופים האלה לא היו מקריים בלבד, טעויות סופרים ומעתיקים, כי הרבה מהם נעשו מידי בעליהם בזדון, לשום פונות מיוחדות. הצרות הרבות והרעות, אשר עברו כשטף מים כבירים על עם ישראל, מן העת אשר תקעה אותה „חית-קנה“, מלכות רומי, את צפרניה בבשרו, העירו בלב הנענים והנדכאים את התקוה, כי קרוב יום ה' הגדול, ועוד מעט יבוא גואלם, המלך המשיח, ויפדה אותם משעבוד מלכויות ודורש-ירשומות ואוהב-ינסתרות חתרו בכל-עז למצא רמזים לדבר בכתבי-הקדש. ובהוציאם מן המקרא, „כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול“, שיומו של הקב"ה אלף שנים, מצאו להם סעד בספור מעשה-הבריאה, שמספר השנים אשר נקצבו לעולם הזה הוא ששת אלפים, יום השביעי, או האלף השביעי, הוא שבת-שבתון, שבת-קדש – ימות המשיח, וכאשר נדע מדברי הימים ההם, שקמו אז באמת הרבה משיח לישראל. אבל לפי הנוסח

המסור בידינו, לא עברו בזמן ההוא גם ארבעת אלפים שנה. מה עשו אלה, אשר רצו לדחוק את הקץ? שנו מספרים שונים בתורה, להגדיל בזה את מספר שנות העולם. עקבות השאיפה הזאת נשארו עוד, לפי דעת גרץ, בתרגום הינוני על התורה, שכמעט בכל הדורות שקדמו לאברהם נמצאו מספרים, שאפשר שלא יצאו מידי המתרגמים, כי-אם מידי המעתיקים שבאו אחריהם. כל החלופים האלה יש להם אפי מיוחד, שכלם מוסיפים מספר שנה, מאה שנים, על שנות האבות הראשונים. בדורות שמאדם ועד נח לא נשתנו שנות חייהם, כי-אם מספר השנים שעברו מעת הולדתם עד שהעמידו תולדות (ולא יצאו מהם רק ירד, מתושאל, למך ונח). ובדורות שמנח ועד אברהם האריכו במאה שנים גם את ימי חייהם (ולא יצא מהם אלא תרח בלבד). חוקרי העמים חשבו, שאין לשנים אלה סבה אחת, אלא שלפי ארך חיי הדורות היה הזמן שבין הולדתם וההולדה קצר ביותר בעיני הסופרים. והחכם גרץ (מאנאטסשריפט, ח"ב, צד 433) מוצא, שכל השנים האלה נעשו על-ידי הנוצרים הראשונים, כדי להראות, שבזמן קצת ישו כבר עבר רב האלף הששי או כלו. דבריו אלה של גרץ, בכל היותם מקפמים ונחמדים למראה, אינם עומדים בפני האמת, כי מספרים אלה שבתרגום השבעים, כאשר נראה מיד, כבר היו לפני דמיטריוס, אשר חי כר"ן שנה לפני קצת ישו; אבל עקר השקפתו של גרץ, שהנוצרים שנו מספרים שונים, להראות שכבר הגיעו ימות המשיח, מקורה מאד, וכמו שמצינו לאחד מאבות הכנסייה הנוצרית, המובא אצל גרץ, האומר, כי בזמנו של פלג כבר עברו שלשת אלפים שנה לבריאתו של עולם (וזה פרוש, כי בימינו נפלגה הארץ), דברים שאי-אפשר לקבועם עם דברי השבעים. וכן יאמר אחד מכהני הנוצרים הראשונים, כי כמו שברא ה' את האדם ביום הששי ובוריום קרת, כן ירד באלף הששי על הארץ להצילו משחת, כי יומו של הקב"ה אלף שנים. והטעם הזה היה חזק בעיניהם כל-כך, עד שרבים מאבות הכנסייה טפלו אשם על היהודים, שזיפו בתורתם שנות הדורות הראשונים, להוכיח, שישו לא היה המשיח (עי"ש וב, תולדות היהודים, ח"ה, מהדורה ב, צד 146 ומהדורה ד, 153).

הנה כי-כן בקציבת שנות הדורות התעסקו לא חכמי תורת משה בלבד, כי-אם גם בעלי הדת החדשה, בימים הראשונים וגם האחרונים. יוליוס אפריקנוס (ברבע הראשון של המאה השלישית למנין הרגיל) קצב את מספר השנים מיצירת אדם עד קצת משיחם 5499 שנה ולדתו בשנת 5500. אבל מפני שכפי-הנראה אפריקנוס הוא מאותם המקדימים זמן הולדה בשלש שנים מן המספר הנהוג, נמצאה שנה ראשונה למנין הרגיל לפי-דעתו שנת 5503 לבריאת-עולם. הנוצרים האלכסנדריים פחתו מן המנין הזה עשר שנים, ונמצאה השנה הראשונה למנינם שנת 5493 לבי"ע, כנגדם הוסיפו הביננתיים שש שנים וחשבו את השנה הראשונה לשנת 5509 לבי"ע ו).

(1) האריך זה יקצר בפרוש לספר-יצירה, כי-פריו, לרבי יצחק הישראלי (מקוראן), אשר נביא להלן.

ומקצת מאבות הכנסיה חרצו משפט, שעברו משנות העולם עד מות ישו ששת אלפים שנה בדיוק. אבל מלבד אלה נמצאו עוד הרבה שיטות שונות, ואחד מחכמי צרפת אסף בספרו מאה ושמונה מנינים מן המנין הזה, וחכם אחר יחליט, שמצא מאתים מנינים כאלה, שהגדול שבהם מונה 6084 והקטן מכלם 3483 שנה לפני המנין הנהוג. אבל אנו אין לנו עסק כאן, אלא עם אותם אשר ממקור ישראל יצאו.

ב. הרשמים השונים למנין הבריאה אצל דמיטריוס האלכסנדרי. הראשון, שמצאנו אצלו סדרי זמנים וחשבונות מן המנין הזה, הוא דמיטריוס האלכסנדרי, אחד מחכמי היהודים, אשר חי במאה השלישית לפני המנין הרגיל או כשלוש מאות שנה לפני חרבן בית שני. משרידי דבריו, אשר נשארו לנו לפליטה, נראה, שהיה לספרו, על מלכי יהודה דמיון גדול עם ספר, סדר עולם, שלנו. שניהם מסדרים ספורי המקרא לפי חשבון הזמנים, שניהם משתדלים לפרש ולישב את הכתובים ושניהם מתבלים דבריהם לא אחת בדרך-אגדה (עין פרידנטאל, העלעניסטיקע סטודיען, מצד 62 והלאה); אלא שהאחרון שם לו ליסוד את הנוסח העברי המסור בדינו, והראשון – את התרגום היוני שנחפשט מאד בין יהודי אלכסנדריה. דמיטריוס חושב, עם השבעים, מבריאת אדם עד המבול (או בדיוק: עד לדת ארפכשד), 2264 שנה, מן המבול עד לדת אברהם 1070, מלדת אברהם עד ביאתו לארץ 75, וממנה עד ירידת יעקב למצרים 215 שנה, סך-הכל 3624 שנה (עין פרידנטאל, שם, צד 50, 1). בלי ספק יחשב דמיטריוס גם גלות מצרים לרש"ו שנה (התשלום לת"ל שנה של שעבוד ראשון) ונמצאה יציאת מצרים לפי-חשבונו לאחר ג'א תתל"ט לב"ע. – את דברי דמיטריוס ב,ספר מלכים" על זמן עלות שומרון ובבל כבר הבאתי למעלה.

ג. מנין הבריאה אצל בעל, ספר היובלים" 1). בעל, ספר

1) בספר, צייטשריפט דער דייטשען מארגענלאַנדישען געזעלשאפט" (כ"ב, מצד 29 עד 299) הקדיש הפרופיסור קריגר מאמר ארך על חשבונות בעל, ספר יובלים. אף במים אדירים והעלה בידו פנינים לא-מעט. הפרופיסור נתן לבו לקצוב זמן סדרי מדינת, ובחרף שנת תרס"ו הואיל באר לפני שומע-לקחו את המקרא הסתום: ומושב בני-ישראל ומוי (שמות, י"ב, מ) ולרפאות את שביריו. הנוסח העברי לפי-דעתו היה: ומושב בני-ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבעה דורות שנים, ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה לצאת אברהם מאור כשדים ללכת אל ארץ מצר, ויהי בעצם היום הזה וי'. דור, שנים" היה, לדבריו, ארבעים שנה ומושב בני ישראל במצרים היה ק"ץ שנה (40+30). למספר הזה הגיע קריגר בדרך כזאת: יוסף הכהן אומר במקום אחר (קדמוניות א. י"ח, א), שרכבה הרחה ליצחק אחרי מיתת אברהם; ומשלש מלים אלה, אשר אולי התמלטו מפי יוסף בחפזו, יוציא קריגר משפט, שהיה הנוסח לפני יוסף: ויצחק בן שמונים שנה בלדת אבות, ולא ששים, ושנה הוא הנוסח הנכון. ובהניחו, שיציאת אברהם מאור כשדים היחה בשנת השבעים לימי חייו, הוא מוצא, שירידת בני-ישראל למצרים, שיעקב היה אז בן ק"ל שנה, היתה לאחר ר"מ שנה לצאת אברהם מאור כשדים, ואפי"ן ישבו בני-ישראל

היובלים" מסדר את המאורעות שבמקרא מבריאת אדם עד יציאת מצרים לפי מספר יובלות (בני מ"ט מ"ט שנה) ושבתות שנים. מן עשרה דורות מאדם ועד נח שבעה מהם מכונים בדיוק עם מספר השנים אשר בנוסח המסור בדינו, (ירד נולד ביובל העשירי, בשבוע השלישי, בשנה החמישית¹), המכונה לשנת ת"ס לחשבון, סדר עולם, ושלושת הדורות האחרונים נוסים נחשבונו: ירד הוליד את הנוך לא בשנת קס"ב, כי אם בשנת ס"ב, מתולד הוליד את למך לא בשנת קפ"ו, כי אם בשנת ס"ה, ולמך את נח לא בשנת קפ"ב, כי אם בשנת נ"ה לימי חיו). ובוה נתקצרו השנים מאדם ועד המבול לאף ושי"ז שנה, ולכן יאמר בעל הספר, שירידת המבול היתה בשנה החמישית לשבוע החמישי ליובל העשירי ושבעה. שנות הפרק הזה בכללן ובפרטן מכונות בדיוק עם נוסח השומרונים. הרבה יותר נוטה בעל "ספר היובלים" בחשבונות הזמן, שמן המבול עד אברהם. בדבר אחד שוה בעל הספר עם התרגום היוני, שהוא מונה מנח עד אברהם לא עשרה דורות, כי אם אחד-עשר (דברי שניהם - ילד ארפכשד את קינם

במצרים עד תשלום ת"ל שנה - מאה ותשעים שנה. מן הנוסח העברי הזה - לאחר שנשתבשה בו מלת, דורות" למאות ומלת, מקץ" למחצה - יצאו נוסחאות מוטעים, שנשארו לנו עקבותיהם עד-היום. יוסף הכהן קרא: ומושב בני ישראל במצרים ובארץ-כנען שלשים שנה וארבע מאות שנה ותתי מחצה שלשים שנה וארבע מאות שנה אל ארץ-כנען ויהי בעצם היום וגו' - והוציא מזה (לא מתוך שנות הדורות, כפי שנתנת דעת האדם הפשוט. עין להלן בדברי על מנין היצירה ליוסף), שרטי"ו שנה עברו מביאת אברהם לארץ עד ירידת מצרים, ורטי"ו אחרות ישבו במצרים. ולפני בעל "ספר היובלים" היה הנוסח: שלשים שנה וארבעה דורות שנים ויהי מחצה שלשים שנה וארבע מאות שנה מצאת אברהם מאור כשדים ללכת אל ארץ כנען ויהי בעצם היום וגו'. וקריגר מפרש את חשבונות "ספר היובלים" בדרך זה: ירידת יעקב למצרים היתה לדעת, בעל הספר, בשנת 2172 ויציאת בניו ממנה בשנת 2410, ונמצא שבתם במצרים רל"ח שנה, שהן ארבעה דורות שנים בני נ"ב נ"ב שנה ועוד שלשים שנה. וקריגר צוהן טעם לדור של נ"ב שנה, שהוא כנגד נ"ב שבתות שבשנת החמה, וכשם שיש לבעל הספר שנה של נ"ב שבועות, כך יש לו דור בן נ"ב שנה. ואחר שמצא את מספר השנים שישבו ישראל במצרים שהוא רל"ח שנה, במחצית השנית של שבוע, נקל היה לו למצא גם תחלת המחצית הראשונה, שהיתה בשנת 1934, והיא תחלת שנת נ"ג לחיי אברהם (שהוא קוצב לדתו בשנת 1882), שבאותה שנה טרף אברהם את בית האילנים ויצא מאור כשדים ובה לחן. ואם אמנם לפי דברי "ספר היובלים" היה המעשה הזה בשנת ששים לחיי אברהם, הנה הקרה ד' לפניו כתבירד אחד שבמקום ששים כתוב בו שנים, והדבר ברור בעיניו שזה הוא הנוסח האמתי, אלא שאין הפגנה למספר שנים פשוטות, כי אם לדורות שנים, כלומר - לאחר שעברו לאברהם ימי דור אחד ונכנס לדור השני. והוא מוצא בזה ראייה ברורה, שימי דור שנים הם נ"ב שנה, ועל-פי הנחתו זו הוא משבש את כל המספרים שבספר, ועל-כרחם הם עונים אחריו אמן. ואולי ימצא איש אשר יענה אחריו מקדש מקדש. ואני אחשב ללא-צורך להתווכח עם הפרופסור על-דבר תקוניו ופרושי, על קשים ועל זרותם. אבל לבשתי ולחרפתי זקוק אני להודות, כי לא זכיתי להבין, איך ישויו רל"ח שנה למחצה של ת"ל, כפי פרושיו המחכמים של המלמד הזה, ואני חשבתי כל ימי, שמחצית ת"ל אינה מגיעה אלא לרטי"ו שנה.

(1) ב"ספר היובלים" כתוב בטעות: הששית. וכן יש לתקן מספר השבועות בלדת אנוש וקינן, שהראשונה לא היתה בשבוע החמישי ליובל החמישי, כי אם בשבוע הששי ממנו, והשנית לא היתה בשבוע השלישי ביובל השביעי, כי אם בשבוע החמישי בו.

וקינם את שלח), אבל בחשבונות השנים אין למצא לו חבר. בזמן שלפי הנוסח המסור בידינו מספר השנים מן המבול עד אברהם עולה לרצ"ב, ולפי תרגום השבעים לתתקצ"ב שנה, עולה הוא ב, ספר היובלים" לתקס"ט שנה, כי מספר השנים שעברו מעת לדתו עד הולדתו של כל-אחד מן הדורות משנה בכל-אחד משלשת הנוסחאות (ורק בדבר אחד הכל שוים, שתרח הוליד את אברהם לשבעים שנה), ולפיזה עברו מאדם ועד אברהם אלף תתע"ו שנה, בזמן שאצל בעל ס"ע עברו אלף תתקמ"ח. במספר שנות התקופה האחרונה, מלדת אברהם עד יציאת מצרים, אין בעל, ספר היובלים" נוטה מחשבונות בעל, סדר עולם" רק בשעור מועט של שלשים שנה, מפני ששניהם שאבו ממקור אחד, מספורי המקרא שבידינו, אלא שנבדלו זה מזה בפרוש המקרא: ויהי בשלשים שנה וארבע מאות שנה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים (שמות, י"ב, מ"א), שבעל ס"ע מונה אותן מברית בין-הבתרים, שהיתה לדעתו שלשים שנה לפני לדת יצחק, ובעל, ספר היובלים" מתחיל מנין מלדת יצחק. אם נשוה שנות בעל, ספר היובלים" מביאת אברהם לארץ עד מיתת יוסף עם חשבונות בעל, סדר עולם", אז נמצא, שאינם נבדלים זה מזה אלא בשעור שנה או שנתיים, שכפיהנראה מקצתן יצאו מידי בעל, ספר היובלים" ומקצתן הן סעיות המעתיקים. והנני נותן בזה את מספריו של בעל הספר, לפי מנין יובלותיהם, שבתותיהם ושנותיהם, ולפי מנין-הבריאה אשר לו, ובצדם ההבדל שבינו לבין, סדר עולם".

לדת אברהם לפי שנות לדתם של ישמעאל ויצחק 1880

(- 1)	1954	40	7 1	ביאתו לארץ
(- 1)	1965	41	1 5	לדת ישמעאל
(0)	1980	41	3 6	לדת יצחק (1)
(+)	2019	42	2 3	מיתת שרה
(0)	2020	42	2 4	נשואי יצחק
(- 1)	2039	42	5 2	לדת יעקב (2)
(+1)	2134	44	4 6	לדת יוסף
(- 1)	2149	44	6 7	מכירת יוסף
(+2)	2162	45	1 6	מיתת יצחק
(+2)	2172	45	3 2	ירידת מצרים
(+1)	2188	45	5 4	מיתת יעקב

(1) שנת לדת יצחק לא נזכרה מפורש, אבל יוצאת היא משנת הגמלו, שהיתה בשנה הראשונה לשבוע החמישי, שהיה אז בן שנתיים (פרשה י"ו). וכבר העיר דילמאן, שמלת החמישי משבשת, ויש לחקן הרביעי. וכפיהנראה יצאה טעות זו מידי המחבר בעצמו, כי כן גם למעלה (פרשה ט"ו) הוא טועה בשבוע אחד וכותב רביעי תמורת שלישי. ואפשר שטעות בלדת יצחק משכה אחריה גם את הטעות בלדת יעקב בנו, שגם היא נגאחרת בשבוע שלם.

(2) במקום שבוע ששי צריך להיות חמישי.

מיתת יוסף	62	46	2242	(1 -)
לדת משה	46	48	2330	
יציאת מצרים	12	50	2410	

אם נוסיף על מספרים אלה ס"ח ס"ח שנה, שבעל "סדר עולם" עודף על "ספר היובלים" בשנות הבריאה בזמן לדת אברהם (שלפי הראשון היתה בשנת אלף ותקמ"ח, ולפי השני בשנת אלף תת"ס), או נמצא, שאין שני הספרים נוטים זה מזה אלא בשנה או שנתיים, כאשר אמרנו, כמעט בכל המקומות. כפי שאנו רואים מן הציונים אשר בצדם, בעל "ספר היובלים" פוהת בשנה אחת, ואפשר הדבר, שהוא חושב בהם את מספר השנים עד ולא עד בכלל (אברהם יצא מחרן לא לאחר ע"ה שנה, כי אם בתחלת שנת ע"ה וכיוצא בזה) ורק בשנים שלשה מקומות המספרים עודפים בשנה ושנתיים, שיש לתלותן בעטיו של בעל הספר או מעתיקיו.

אבל יותר מזה נוטה בעל "ספר היובלים" בתולדות חיי אברהם, שמקדים לדתו בארבע שנים וקובעה בשנה השביעית לשבוע השני ליובל ל"ט (פ"א) שנת 1876 ל"ב"ע. והמספר הזה אינו משבש, כי נמצאו לו עוד שני עדים בצדו: בשנה השביעית בשבוע הרביעי ליובל הזה אברהם בן ארבע-עשרה שנה, ובשנה הרביעית לשבוע הרביעי ליובל הארבעים - בן ששים שנה (פ"ב); ואולי היה לבעל הספר עוד מקור אחר, המספר תולדות אברהם, שהיה נוטה במספריו מן הספר התורה שבידינו (1).

ד. מנין הבריאה אצל יוסף פל"ביוס. הסופר השלישי, שטרח לסדר המאורעות לפי סדר הזמנים, הוא יוסף בן-מתתיהו, החוזר ושב מעת לעת בספריו לתאריך בריאת-העולם; אבל מלבד טעויות שונות, שנפלו בדבריו במספרים, עוד עלו ונתערבו בהם שיטות שונות, אשר אך בקשי אפשר לעמוד עליהן ולהבדילן זו מזו, וכבר נתחבטו חוקרי העמים בדבר זה. ובימים האחרונים כתב

(1) עוד יותר מסתבך בעל הספר בשנת מיתת אברהם, ולפי-הנראה השתמש במקוריו שונים. במקום אחד (פכ"ב) הוא קובע שנת מותו בשנה השנית לשבוע הראשון ליובל השלשה וארבעים, שהוא שנת 2060 לבריאת-עולם, ואס-כן היה במוחו בן קפ"ד שנה, אם נולד בשנת 1876, או בן ק"פ, אם נולד בשנת 1880, והמחבר בעצמו שם שם בפי אברהם את הדברים: הנני היום בן מאה ושבעים וחמש שנה ולא עוד, אלא שהוא סותר דברי עצמו, כי בפרשה אחת קדם-לכן יספר, כי בשנה הששית לשבוע השביעי ליובל השנים וארבעים קרא אברהם ליצחק בנו ויברך אותו ויצוהו, ולידהו תורה ומצוות, ובתוך דבריו יאמר לו: הנני היום בן מאה ושבעים וחמש שנה. ההכח דילמאן יחשב שני המקומות האלה למשבשים, ולדעתו היתה מיתת אברהם לפי "ספר היובלים" בשנה הראשונה בשבוע השביעי ליובל השנים וארבעים (2052 ל"ב"ע), שבאותה שנה קרא לכל בניו, ליצחק ולישמעאל ולבניהם וגם לבני קטורה, ויצום על אהבת השם, על הדינים, על עבודה זרה וגלוי עריות, על המילה ועל השמאה (פרשה כ). אבל במקום הזה לא נזכר כלל, כי מלאו ימיו; ובכל-אופן גם שנה זו אינה עולה יפה עם שנת הולדתו. ובעיני נראה יותר לתכל במספרים שבפרשה כ"א, אלא שיש לחקן שם השנה השלישית תמורת הששית, והיא שנת 2054 לבריאת-עולם, שנת המאה ושבעים וחמש לחיי אברהם, ורק מפני שרצה בעל הספר לקבוע ליעקב ברכה לעצמו? חד לו פרשה מיוחדת (פכ"ב) ושנה מיוחדת, שאינה מכוננת בדיוק עם שנות חיי אברהם.

החכם וסֵטֶרְבֵּג סֶפֶר מִיַּחַד עַל עֵינֵי זֶה (די ביבלישע כראָנאַלאָגיע נאָך פלאוויאס יאָזעפּוס, לִיפְצִיג 1910). אבל מתוך שהוא מתאמץ להשוות יחד גם חשבונות עמים אחרים, מצרים, צורים ובבלים, המובאים כה וכה בספרי יוסף, ולהרכיב אותם עם סברותיו והשערותיו בקורות ימי העולם (שרבן הן כהררים התלזים בשערה), הוא זקוק לשבש את המספרים על כל צעד וצעד, וסוף־סוף תוצאות דבריו רפויות ומסקפקות עד־מאד. אולם כל חכם וחוקר לאמתו יודע, כמה קשה הדבר לכוֹן מסורת העמים העתיקים וחשבונות זמניהם זה עם־זה, כידוע לכל איש אשר ישוה ספורי המקרא עם המציאות החדשות שנתגלו לנו מדברי ימי המצרים, הבבלים והפרסים, כי לרב אין לנו דרך אחרת, כי־אם לבטל דברי אלה מפני דברי אלה; ואם כך הדבר במקום שהגיעו לנו ידיעות ממקורן הראשון, על־אחת כמה וכמה בנדון שלפנינו, בדברי יוסף, שלא שאבם ממקורם, אבל הגיעו אלינו אחרי גלגולים רבים ודרך צנורות שונים. והדבר מובן מעצמו, שכל המרבה לדקדק דקדוקים יתרים, כדי להביא את כל המסורות השונות ואגדות העמים, שרבן אך בדמיון יסודן, לידי הסכמה אחת, אינו אלא מן המתמיהים. אבל אנו לרגלי חקירתנו לא הצרכנו לכל הכרוכים הרבים האלה, כי כל הפצנו רק לדעת, איך חשבו יוסף ובני־דורו את זמני המאורעות ואת השבון הבריאה על־פי המקרא (כדרך שכן הדבר עם בעל־סדר עולם), מבלי להכניס את־עצמנו כלל בחקירה, אם תוצאות חשבונותיו מכונות עם קורות דבריי־מִי־העולם ואגדות העמים או לא.

בספרו „קדמוניות היהודים“ (ספר א, פרק ג, סמן ד) נותן יוסף לפנינו את שנות הדורות, מאדם ועד נח, והמספרים מכונים עם אותם שבתרגום־השבועים. אבל פה אנו פוגשים קשי חזק, כי אם נקבץ את כל המספרים לפרטיהם, אין אנו מוצאים אלא שני אלפים ורנ"ו שנה, והוא בעצמו אומר לפני־כן (סמן ג), שמבריאת אדם עד המבול עברו שני אלפים ותרנ"ו שנה. בהתרת הקשי הזה יש לפנינו שתי דרכים: או שמספר המאות משבש, ותחת שש מאות יש לתקן מאתיים, או שנפלה טעות במספר האלפים, וראוי להיות: אלף ותרנ"ו, והוא המספר היוצא מן המקראות לפי הנוסח המסור בידינו, שנתפשט מאד בעם. קשי כזה חוזר ונשנה אצל יוסף במקום אחר: במספר שנות הדורות מנח ועד אברהם, שגם שם פרטי המספרים מכונים כמעט עם תרגום־השבועים, ועולים בקבוצתם לתתקצ"ג, כזמן שהוא בעצמו אומר (שם, א, ה), שאברהם נולד רצ"ב שנה אחר המבול, מכֵּן עם חשבונו. אפשר הדבר, שיוסף ידע שנות הדורות בכללן מפי המסורה שנתפשטה בישראל, אבל כאשר בא לפרוט שנותם לפרטיהן לקח אותם מתרגום השבעים, מבלי התבונן שאינם עולים יפה עם חשבונו; ואולם אפשר גם־כן, שהמספרים נשתנו על־ידי סופרי הנוצרים הראשונים, שהיו משתמשים הרבה בספריו של יוסף. בכל־אופן, כאשר נראה עוד לפנינו, לא נשתמש יוסף במעשה במספר השנים של התרגום היווני.

הזמן מלדת אברהם עד יציאת מצרים יתר על חשבונו של בעל

סדר עולם" בחמש שנים. אברהם בן ע"ה שנה בבואו לארץ כנען (שם, א, ז, א), ומאותו פרק מתחיל מנין ת"ל שנה של שעבוד, שרט"ו מהן עברו בארץ כנען (ו, ורט"ו מהן במצרים מעת ירידת יעקב שמה (שם, ב, ט"ו, ב), בזמן שלפי דעת "סדר עולם" התחיל המנין הזה חמש שנים קדם שעלה אברהם אבינו להשתקע בארץ-ישראל. והיה שם בזמן ברית בין-הבתרים רק לשעה וחזר משם לחרן (ס"ע, פ"א).

פרק הזמן מיציאת מצרים עד בנין בית ראשון עולה אצל יוסף לתקצ"ב שנה (שם, ח, ג, א). המספר הזה, אף-על-פי שהוא הולך מנגד לאותו הנמצא במקרא, שהיה הדבר בשנת ת"פ לצאת בני-ישראל מארץ מצרים (מ"א, ו, א), מכל-מקום אין לפקפק בו, שכן יצא מתחת יד יוסף, כי מתאשר הוא עוד ממקומות אחרים מספריו. על כבוש ירושלים ביד דוד יאמר, שהיה תקט"ו שנה אחר כבוש יהושע (שם, ז, ג, ב) או תקנ"ה שנה ליציאת מצרים. הוסף עליהן ל"ד שנה, שפ"ך דוד בירושלים, ושלש של שלמה עד שנבנה הבית, הרי תקצ"ב. ומספר זה מכ"ן גם עם חשבונו במקום אחר (י, ח, ד), כאשר נראה מיד (2).

(1) וזהו פירושו: מביאת אברהם לארץ עד לדת יצחק—כ"ה שנה, מלדת יצחק עד לדת יעקב—ששים שנה, ומלדת יעקב עד רדתו למצרים—ק"ל שנה. בפרקי ר"א (פמ"ח) יאמר רבי אליעזר בן-עזרי, שישיבת ישראל ימצרים נמשכה לא רד"ו, אלא רט"ו שנה; אבל יוצא הוא מההנחה, שהגלות התחילה משנולדו אפרים ומנשה, חמש שנים עד שלא ירד יעקב למצרים, ושהקדוש ברוך הוא דלג על הקץ וחשב את רט"ו השנה ימים לבד ולילות לבד, ולכן נתקצרו ת"ל השנה והיו למחצה. ע"ן שם. ויש להעיר עוד, שיוסף נותן ליצחק קט"ה שנה, תחת ק"ס שבמקרא (קדמוניות, א, כ"ב, א). וקשה לדעת: אם טעות-סופר היא, או שכן היה לפניו הנוסח בתורה. אבל לענין מנין-הבריאה אחת היא, ומספר השנים אשר חי אחרי הולידו את יעקב אינו גורם שנוי במספר שנות הדורות, כמובן מעצמו.

(2) ימי השופטים, כפי שנמרטו בספר שופטים ושמואל, עולים עד מות עלי לשליט שנה, וימי השעבוד למלכי הגוים לקי"א שנה (בקדמוניות, ספר ו, פרק ה, טמן ד, יאמר יוסף: שמונה-עשרה שנה אחרי מות יהושע היו בני-ישראל בלי מושל ושופט". יש לחקן, שמונה שנים, והכונה לשעבוד פושן רשעתים, שנמשך שמונה שנים ממיתת יהושע עד עמידת עתניאל. ע"ן שופטים, ג, ח; קדמוניות, ה, ג, ב). קבוצת שני מספרים אלה, שלא נחשבו בהם שנות יהושע, שמואל ושאל, דוד ושלמה, עוברת כבר מנין ת"מ שנה, היוצאות מן הכתוב במלכים (א, ו, א). כדי ליישב את הסתירה הזאת יחליט בעל "סדר עולם", שכמעט כל שנות השעבוד כלולות בשנות השופטים (ע"ן להלן). אבל החכמים שקדמו לו, שלא העמיקו כמלה בחקירות המקרא, לא שמו לבב לזה, וקבצו יחד את שני המספרים. וכן עשה גם יוסף: יהושע, שלא נתפרשו שנותיו במקרא, מת למידתו כ"ה שנה אחרי משה—חמש שנים שנמשך כבוש הארץ, לדעתו, ועשרים שנה אחרי-כן (קדמוניות, ה, א, כ"ט), שמואל מלך י"ב שנה (י, י"ג, ה), שאל עשרים (י, ח, ד), ואם נוסף עליהן ת"ן שנה של השופטים, ארבעים של דוד ושלש של שלמה, שקדמו לבנין הבית, יעלו בידינו תק"ן שנה לביאת הארץ, שהן תק"ץ שנה ליציאת מצרים, ויחסרו לנו עוד שתי שנים למלכות מנין תקצ"ב שנה, שהבאתי בשם יוסף בפנים. ואפשר שיש לחקן בדברי יוסף, שמת יהושע כ"ז שנה אחרי משה (כי מדברי המקרא ביהושע יוצא בברור, שכבוש הארץ נמשך לא חמש, כראם שבע שנים, כידוע),

הדבר קרוב מאד, שמספר זה יצא ליוסף משנות השופטים, שכפי הידוע הן עולות בפרטן – אף אם לא נחשב שנות מלכותו של שאול ודוד – יותר ממספר ת"ף שבמקרא, עד שבא בעל „סדר עולם“ ודרשן, שיסכימו עם המספר שבמלכים.

ימי הבית הראשון עולים אצל יוסף לת"ע (י, ח, ה). המספר הזה, הגדול משנות מלכי יהודה (שכפי היוצא מן המקראות לא מלכו אלא ת"ל שנה) בארבעים שנה, יצא לו בלייטסק מזה, שהוא חושב את שנות מלכותו של שלמה (שהגיע, לדבריו, לזקנה מפלגת של צ"ד שנה) לשמונים שנה (ח, ז, ח) תחת ארבעים שנתנו לו במקרא (מ"א, י"א, מ"ב; דהיי"ב, ט, ל). וגם במספר זה אין לפקפק, שכך יצא מתחת יד יוסף, כי מתאשר הוא עוד במקום אחר, כי יאמר על מלכות בית-דוד, שנמשכה תקי"ד שנה, ששה חדשים ועשרה ימים (י, ח, ד 1); הוצא מהן ארבעים שנה של דוד וארבע שנים שמלך שלמה עד שנבנה הבית – תשארנה ת"ע 2, מכל

וכאשר נראה מיד, שכך חשב הנוצרים, וכן הוא לפי מקצת מחשבות **סדר עולם** – (וסתפג, צד 26, הולך בכל חשבונות אלו ארחות עקלקלות). אבל מצאנו ליוסף עוד מספר אחר. בקדמוניות (ס"ב, פ"י) יחשב אז הזמן שעבר מיציאת מצרים עד בנין שלמה לתרי"ב. וקרוב בעיני, שהבדל זה של עשרים שנה מנת בשנות מלכותו של שאול, שלא נתפרשו במקרא בברור, ונחלקו בהן הרעות. יוסף בעצמו סותר דבריו ואומר במקום אחר (י, י"ד, ט) „ששאל מלך בחי שמואל שמונה-עשרה שנה, ואחרי מותו – עוד עשרים ושתיים שנה“ (וכן הוא בכל הנוסחאות שבדפוס ובכל כתב-יד, שעל-מיהם הדכים גיזה סמרי יוסף, וכן הוא בתרגום הרומי ובכל התרגומים, וללא-צדק יאמר וסטפג על קלמן, המתרגם גם הוא כ"ב שנה, שהלך אחר תקון בלתי-מצלח של המוציאים לאור). וכדברים האלה יאמר פולוס „ויולכים במדבר ארבעים שנה ושופטים נתן להם ארבע מאות וחמשים שנה עד ימי שמואל הנביא, וישאלו מלך, ויתן להם את שאול בן-קיש ארבעים שנה“ (מעשה השליחים, י"ג, י"ט – כ"א). וכן מצאתי לאלבירוני (בגוף הערבי, צד 75 ובתרגום האנגלי, צד 88), שהוא אוכר על הנוצרים, שהם חושבים מיציאת מצרים עד בנין הבית תרי"ב שנה, אלא שבפרטן חשבונם גוטה מחשבוננו של יוסף: ימי יהושע עולים שם לכ"ו שנה, שנותיו של שמואל נחשבו גם כאן לשלשים (אלא שנתיחסו לכן לשמואל בעצמו – בזמן אשר לדברי יוסף היו י"ח מהן בשמפות עם שאול). אבל מלכותו של שאול נחשבה רק לעשרים שנה תמורת כ"ב, והסרו למיזה שתי שנים, וכן לא נזכרו שם כלל שמונה שנים של שעבוד כושן. אולם החסרון הזה של עשר שנים מתמלא על-ידי תוספת עשר שנים אחרות, שנוספו בזמן שבין שמשון ועלי, שהיו למידעתם „בלא מנהיג“ (וכנראה, הוציאו זה מספורו של פסל מיכה ומילגש בגבעה, שבא במקרא אחרי מיתת שמשון, ונאמר שם: „בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה“), ונמצא חשבון השנים בכללן תרי"ב מכון עם דברי יוסף.

1) בכל מקום שידבר יוסף על גלות בבל או על חרבן בית-שלמה הוא מוסיף תמיד על מספר השנים השלמות עוד ששה חדשים ועשרה ימים (קדמוניות, ספר עשירי, פרק ח, סמן ד, ה; י, ט, ז; י"א, ד, ח; כ, י). מה טיבם של מספרים אלה? למידעתי, הם שלשה חדשים של יהואחז (מלכים-ב, כ"ג, ל"א; דברי-הימים-ב, ל"ו, ב) ושלשה חדשים ועשרת ימים של יהויכין (דברי-הימים-ב, ל"ה, ט; ובמלכים-ב, כ"ד, ח, חסרו הימים). אצל יוסף (קדמוניות, י, ה, ב) כתוב גם אצל יהואחז שלשה חדשים ועשרת ימים; אבל בתרגום הרומי הקדמון כתוב כהוגן, רק שלשה חדשים בלבד.

2) במקום אחר יאמר יוסף, שבמקדש ראשון שמשו שבעה-עשר כהנים גדולים, איש

הדברים האלה יצא לנו, שחרב הבית בראשונה אחר שעברו עליה:

לבנינו	.	.	.	.	470 שנה
ליציאת מצרים	+	470	=	592	1062
לביאת אברהם לארץ	+	1062	=	430	1492
ללדת אברהם	+	1492	=	75	1567
למבול	+	1567	=	292	1859
לבריאה	+	1859	=	1656	3515

ובאמת יאמר יוסף, שבית-שלמה חרב אחר 470 שנה לבנינו, 1062 ליציאת מצרים, 1957 למבול, 3513 לבריאה (י, ח, ה). אלא ששני המספרים האחרונים צריכים תקון, ובמקומם יש לכתוב 1859, 3515.

בדרך כזו נמצא גם-כן, שעד בנין בית ראשון עברו:

ליציאת מצרים	.	.	.	.	592 שנה
לביאת אברהם לארץ	+	592	=	430	1022
ללדת אברהם	+	1022	=	75	1097
למבול	+	1097	=	292	1389
לבריאה	+	1389	=	1656	2945

יוסף יאמר (שם, ח, ג, א), שעד בנין בית-שלמה עברו תקצ"ב שנה ליציאת מצרים ואלף ועשרים שנה לביאת אברהם לארץ. המספר הזה נבדל רק בשתי שנים מאותו שיצא בחשבוננו, ואפשר שנשמטו בידי המעתיקים. אבל כנגד-זה שני המספרים האחרים, שהראשון 1440, והשני 3102, משבשים הם בהחלט.

בדבר שנות הבית השני אנו קוראים אצל יוסף במלחמותיו (ו, ד, ח): מעת אשר נבנה בראשונה בידי המלך שלמה עד אשר נחרב בימינו, בשנת שתיים לאספסיאנוס, יחשבו 1130 שנה, 7 חדשים, 15 ימים, ומעת הוסדו שנית על-פי נבואת חגי הנביא, בשנת שתיים לכורש, עד חרבנו בימי אספסיאנוס – 639 שנה, 45 ימים⁽¹⁾. אם ממספר 1130 נגרע 470 שנה, שעמד בית-ראשון לפי דעת יוסף, יצא לנו, שמחרבן בית ראשון עד חרבן בית שני עברו 660. ולפי ששנת שתיים לאספסיאנוס היא שנת שבעים

אחר אחיו במשך תס"ו שנה (קדמוניות, כ). קשה לחבין, מאין יצא לו המספר הזה, ואפשר שבא לו על-ידי טעות, שחשב רבע אחד, שהמספר ת"ע מתחיל מראשית מלכותו של שלמה, וגרע ממנו ארבע שנים שעד בנין הבית – ויצא לו המספר המוטעה תס"ו.

(1) יוסף מרבה לדקדק בזמן שני ההרבנות עד חדשים וימים. אבל מה טיבם של מספרים אלה ומאין באו? נוטה אני לשער, שהראשונים יצאו ליוסף מדברי חגי (ב, י), כי בעשרים וארבעה לתשיעי הנה היסוד לבנין הבית וממנו עד עשרה באב שבעה חדשים ומחצת. ולפי-זה מקומם של מספרים אלה אחר המספר תרל"ט שנה, ולהפך מספר מ"ה הכתוב שם מקומו למעלה, לאחר המספר אלף ק"ז שנה, אלא שהוא משבש, ואל תקרא מ"ה, אלא מאה ואם שלשה חדשים ועשרה ימים, שעברו מעת יסוד הבית בימי שלמה בחודש זיו עד עשרה באב שבו חרב, ויוסף שאב דבריו ממקור עברי, שהיה כתוב בו בטעות מ"ה המורת פצה.

למנין הרגיל, נמצאה גלות בבל בשנת תק"ץ לפניו, שאינו נבדל מומן שמצאו חוקרי דבריהימים (שנת 586) אלא בשנים מועטות; וכן אם נגרע ממספר 660 שבעים שנה של גלות בבל, נמצא ימי בית שני תק"ץ שנה מספר מִכְנֵן בדיוק אל האמת, כי בשנת שתיים לדירוש יוסד הבית, שהיא 520 לפני המנין הנהוג, ובשנת 70 למנין הזה חרב. אבל המספר המקדקדק הזה בודד הוא לו אך במקום הזה אצל יוסף והוא סותר דבריו בתוך כדי־דבור וקוצב ימי עמידת הבית לתרל"ט שנה ועוד, ולפי־זה עברו בין שני החרבנות 709 שנה – והמספר הזה אינו טעות־סופרים, כי יוצא הוא ממקומות שונים בצמצום או בקרוב. במלחמותיו (ו, י, א) יאמר: „נבוכדנאצר מלך בבל החריב את ירושלים 1468 שנה אחרי הבנותה על־ידי מלכי־צדק, אשר קרא את שמה שלם, דוד מלך ישראל הוריש מקרבה את הכנענים וישוב בה את בני עמל. 477 שנה ושה חדשים אחריו נחרבה על־ידי הבבלים. מימי דוד המלך הראשון לישראל בירושלים עד אשר נחרבה בימי טיטוס עברו 1179 שנה ומעת הוסדה (על־ידי מלכי־צדק) עד חרבנה האחרון 2177 שנה". אם ממספר 2177, שעברו מימי מלכי־צדק עד חרבן שני, נגרע 1468 שנה. שעברו מן העת ההיא עד חרבן ראשון, נמצא הזמן שבין חרבן שני הבתים 709, כמו שיצא לנו למעלה; קרוב לשעור זה יצא לנו על־ידי גרעון שנות שני החרבנות לפי מרחקן מכבוש דוד: 1179 חסר 477 (שנה 702) – וממקומות אחרים מספרו יוצא, שהזמן שבין שני החרבנות עולה לתשי"ד שנה וימי עמידת בית שני לתרמ"ד.

בקדמוניות (כ, י) יאמר יוסף: „שבעים שנה אחר אשר נחרבה ירושלים בידי הבבלים נתן כורש מלך פרס ליהודים את הרשיון לשוב אל ארצם ולבנות את מקדשם ויהושע בן־יהוצדק היה לכהן גדול. והוא ויוצאי ירכו, חמשה־עשר במספר, משלו בישראל 412 שנה עד אנטיוכס אאופטר, אשר הוריד את האחרון מהם, את חוניו מינילאוס, מכהנתו וימיתהו". מינילאוס הומת לפי המספר בספר החשמונאים (ב, י"ג) בשנת קמ"ט לשטרות, 163 לפני המנין הרגיל, ונמצאה תחלת החשבון 575 לפני המנין הזה, וימי עמידת בית שני 644.

בקדמוניות (י"ב, ז, ו) יאמר: כי „דניאל חזה 408 שנה מראש, כי היננים יעמידו שקץ שומם בבית ה'". אנטיוכס הקים את הצלם בהיכל בשנת קמ"ה לשטרות, ימים אחדים בטרם החלה שנת 167 שלפני המנין הרגיל, ונמצאה תחלת החשבון 575 לפני המנין הזה (2).

(1) נראה, שהמספר 1179 הוא משבש וצ"ל 1186. המספר האחרון הזה יצא לנו, אם יל מספר 477 שנה, שעברו מכבוש דוד עד חרבן בית ראשון, נוסיף שבעים שנה של גלות בבל ותל"ט שנה שעמד בית שני. ואפשר, שיוסף ערבב בחפזו שנות כבוש דוד בשנות הבית והוסיף שני מספרים אלה, העולים תש"ט שנה, לא על תע"ו שעברו מכבוש דוד, כי אם על ת"ע שעמד בית ראשון, ועלה בידו המספר 1179.

(2) החזיון הראשון, שנזכרו בו כפרוש כלכי יון ובטול התמיד על־ידם, נאמר בשנת

החשבון הזה בעצמו יוצא עוד ממקום אחר. במלחמותיו (א, ג, א) יאמר, כי „אריסטובול הראשון שם כתר-מלכות בראשו, מקץ ארבע מאות ושבעים ואחת (1) שנה ושלשה חדשים אחר שוב ישראל מגלות בבל“.

אריסטובול עלה על כסאו בשנת 104 לפני המנין הרגיל. ונמצאה גם כאן התחלת החשבון לשוב בני-ישראל מגלות בבל 575 לפני המנין הזה, ואחר שבית שני חרב בשנת 70 לאחר המנין הזה – נמצא, שעמד תרמ"ד שנה.

אבל שתי שיטות אלה אינן מכונות יפה עם הידוע לנו מדברי ימי העולם, ששיבת ישראל מגלות בבל נופלת בשנת 537 ובנין בית שני בשנת שתיים לדריוש בשנת 520 לפני המנין הרגיל. והדברים מראים, שדברי ימי ישראל תחת מלכי פרס לא היו ברורים כל-צרכם ליוסף, או למקורים אשר שאב מהם. אחת מן הסבות, שגרמו לערבוב חשבונות, היו אותן „שבעים שנה“ שבמקרא, שפני דברי האגדה (מגלה, י"א, ב) כבר נסתבכו בהן מלכי בבל ופרס הקדמונים, וכל-אחד מהם חשב וטעה. כבר הבדיל בעל „סדר עולם“ בין שבעים שנה שבנבואת ירמיה, שהן למלכות בבל, וכלות בשנת אחת לכורש, שכבש את בבל ונתן לישראל את הרשיון לשוב אל ארצם, לבין אותן שבספר זכריה ודניאל, שהן לחרבן ירושלים, וכלות בשנת שתיים לדריוש, שבאותו פרק הנח היסוד לבנין הבית. אבל בדברי יוסף שני חשבונות אלה בלולים יעלו. בספרו כנגד אפיון (א, כ"א) יאמר, שעמד בית ראשון בחרבנו חמשים שנה, משעה שנשרף על-ידי נבוכדנאצר עד שנת שתיים לכורש, אז יוסד הבית, ונשלם בשנת שתיים לדריוש. פה מנין השנים שבין חרבן הבית עד שיבת ישראל לארצם, העולות במספר עגל לחמשים שנה, מכון יפה עם קורות דברי-הימים, אבל פרטי הדברים צריכים תקון: כי כפי מה שידענו מספר חגי ועזרא, יוסד בית שני בשנת שתיים לדריוש ונשלם בשנת שש למלכותו. ואולם בשני מקומות בקדמוניותיו (י"א, א, א; כ, י) יאמר מפורש, שמחרבן ירושלים וגלות בבל עד כורש עברו שבעים שנה. וכן יוצא גם ממקום אחר בספרו („קדמוניות“, י"א, א, ב), שישעיהו נתנבא על כורש 210 שנה לפני כבישתו את בבל, 140 שנה לפני חרבן הבית. ונמצא מחרבן הבית עד כורש שבעים שנה. וערבוב כזה אנו רואים גם בדבריו שהבאתי למעלה, שבית שני נבנה בנבואת חגי בשנת שתיים לכורש. בזמן שבאמת לא היה זה אלא בשנת שתיים לדריוש. אם נצרף את כל המספרים שמצאנו ליוסף, יצא לנו:

מאדם ועד המבול	1656 שנה
מהמבול עד לדת אברהם	292
מלדתו עד יציאתו מחרן	75
מיציאתו מחרן עד יציאת מצרים	430

2 כלשנאצר (דניאל, ח) ונופל בטוף גלות בבל.

(1) ב „קדמוניות“ (י"ג, י"א, א): תפ"א, וסעות היא.

מיציאת מצרים עד בנין שלמה	592 שנה
ימי הבית הראשון	470
מחרבן בית ראשון עד בנין בית שני	70
ימי בית שני	639

(* 4224)

או אם נחשב ימי בית שני לתרמ"ד, יצא לנו זמן חרבן בית שני לאחר 4229; ומפני שלפי מנין-הבריאה שבידינו חרב הבית לאחר ג'א תתכ"ט, נמצאו שנות העולם עודפות אצל יוסף בשצ"ה או בארבע מאות שנה. הנה כיכן בזמנו של יוסף כבר נכנסו שנות הבריאה בזמן מסים לאלף החמישי, ולכן לא הפליג יוסף הרבה – בחפצו להאדיר קדמות בני עמו – באמרו בהקדמתו ל„קדמוניות“, שדברי ימי היהודים מקיפים כחמשת אלפים שנה. הננו באים עתה אל מנין-הבריאה של בעל „סדר עולם“. יחד עם הקירות ודרישות חכמי-המשנה בהבנת ספרי-הקדש ויגיעתם לשום בהם כל עקב למישור, לפרש ולברר את המקראות הסתומים ולישב את הכתובים המכחישים זה את-זה, באה גם תקופה חדשה בחשבונות שנות-עולם וסדרי הזמנים בישראל. תחת אשר בראשונה הסתפקו ליסד חשבונותיהם על מקראות אחדים, מבלי אשר שמו לב להביאם בקשר עם מקראות אחרים ולכוננם איש אל אחיו, החלו עתה לחקור ולדרש על המקראות בצרופם יחד, לפרשם ולצרפם ברוח משפט, בשום-שכל ובחריפות עמקה. מהשתדלותם הנמרצה הזאת יצא ספר „סדר עולם“, לאחד מחכמי-המשנה המצינים, רבי יוסי בן-חלפתא. הספר הזה היה המקור היחידי, אשר נאותו ממנו ימים רבים חכמי ישראל, מפרשי המקרא וסופרי דברי ימינו, עד שקם אבי המבקרים בישראל, רבי עזריה מן האדומים, ובהעריכו תוצאותיו עם דברי סופרי העמים הקדמונים, החל להטיל ספק בדבריו, וכאשר האריך והרבה לדבר על-זה בספרו „מאור עינים“, חלק „ימי עולם“. לפי מעמד המדעים בימיו לא היה ביד החכם הזה לחתוך את הדין, לברר וללפן את כל הדברים לאשורם. המציאות החדשות, שנתגלו לנו בימים האחרונים: כתבי חרטמי מצרים, כתבי היתדות אשר לבני בבל ופרס, המון השטרות והמטבעות, רשימת לקיות-המאורות, שבאו לידינו מזמנים קדמונים – כל אלה, בהצטרפם עם הידיעות שהשאירו לנו סופרי יון ורומי, נותנים לנו את

(*) אם משנות חרבן בית שני (4224) נגרע שנות יציאת מצרים (2453) ונוסיף עליהן שמונים שנה, נמצא לדת משה רבנו 1851 שנה לפני החרבן. אבל יוסף, בהקדמתו ל„קדמוניות היהודים“, ירומם את משה, כי „נשמר ויתרחק בתורתו מספורי-הבל ומאגדות ריקות, אף כי חזקנה המפלגת, אשר לקורות הימים ההם, יכולה היתה להטות לבבו ולעשות כזב, כי הוא גולד לפני אלפים שנה, בעת אשר לא מצאו עוד החזוים כח בנפשם לשום לפני בני-תמותה את עצם אלהים, אף כי את מעשיו ואת תקיו“. המספר „אלפים“, כמובן מאליו, הוא מספר עגול; ובאמת חסרו עוד בימיו כמה עשרות בשנים עד מלאת אלף ותשע מאות שנה מעת יצירת משה.

היכלת לקצוב סדרי המאורעות בדקדוק יותר מאשר היה ביד החכמים שלפנינו. וממוצא כל הדברים האלה נראה, כי בדברי ימי הבית הראשון דרכי חשבונותיו של בעל „סדר עולם“ מכונים יותר מאותם של יוסף, ולהפך בדברי ימי הבית השני יתרון ליוסף עליו. סבת הדבר מובנת מעצמה. בעל „סדר עולם“ שואב את דבריו ממקורי המקרא לבד, ולכן בדברי ימי הבית הראשון, שכתב־הקדש מקיפים את כל ימי מלכי יהודה וישראל עד גלות העם מעל אדמתו, יכול היה בעל „סדר עולם“ לקלוץ לרב אל המטרה. לא כן הדבר בדברי ימי גלות בבל וימי הבית השני, שספרי המקרא, שלא באו לכתוב דברי ימי בבל ופרס, אינם מזכירים כי אם מקרים בודדים, שאירעו לישראל בימי מקצת מלכיהם, ועוברים בשתיקה על אותם, שלא אירע בימיהם לישראל דבר ראוי לצינו, לכן אי־אפשר היה לו להוציא מתחת־ידו דבר שלם ומתקן כל־צרכו. בעל „סדר עולם“ יכול היה לדעת את אויל מרודך, שהוציא את יהויכין לחפשי, את כורש ודריוש, שנתנו לישראל רשיון לשוב לארצם ולבנות הבית, ואת אחשורוש (קסרקסס), שכתבו בימיו שטנה על היהודים, אבל נפלא ממנו לגלות עמקות מניחשך ולדעת, כי אחרי אויל מרודך עמדו לבבל שני מלכים, נרגלאסר ונאבונד, וכי מלבד שלשת מלכי פרס היו לפרס עוד ששה מלכים, ששנים מהם נקראו בשם דריוש, שלשה בשם ארתחששתא (ארטאקסרקסס) ואחד בשם ארגוס, ועל־כרחו היה זקוק להעמידם על שלשה.

אבל דבר זה אינו נוגע לענינו, שלא באנו הפעם לכתוב ספר דברי־הימים לישראל, כי אם לחקור על התאריכים, שהיו נהוגים בקרב העם. ובדבר הזה נכבד לנו מאד מאד ספר „סדר עולם“ זה, שחשבונותיו נתקבלו בכל תפוצות ישראל¹⁾, ושהיה הראשון, אשר ברוח בקרת ובהשכל

1) הראשון, אשר הרחיב לדבר על תאריך־היצירה הוא בעל „מאור עינים“, שכבר הכיר בעינו החדה, שאין תאריך זה מכוון כראוי ושאינו קדום כל־כך, כאשר הרגלו בני־האדם לחשב. אך הרחיק לכת יותר מדי באמרו: „כי המנין הזה, למִי־הנראה, החל בעמנו אחר רב שריא גאון, פחות משש מאות שנים והנה“ (פכ"ה) — אף־על־פי שאי־אפשר שנעלם ממנו, שכבר נמצאו עקבות הזמן הזה בבבלי בסוגיה בע"ז (דף ט, ב), שהוא בעצמו מביאה באותו פרק ובמקומות אחרים מספרו. את אבי המבקרים הזה שמו להם לקו השי"ר (כ"ח, ח"ה, צד 198) והרכיב (דענקמאלער, צד 160 והלאה) להוכיח על־ידיה זיומיו של אבין רש"ף. והניחם מאליה, אותו „ברסמכא“ בתורת העצור, יאמר בשני מקומות מספרו (האנדגון דער יודישען כראָנאַל־גאָיע, צד 158; 477) כהלכה מסוקה, שתאריך־היצירה נתחדש בסוף המאה העשירית או בסוף המאה ה־א; אם אמנם למחבר ספר מיתד לתולדות העצור ראוי היה לדעת, שבעל „ברייתא דשמואל“ וכן „מצבות איטליה“ במאה השמינית והתשיעית כבר מונים לתאריך זה, כאשר נראה לפנינו. את דברי האדומי, הנכונים בעקדם, אמר בעל „אבן ספיר“ (ח"א, דף כ"ג, ע"ב) לבסוף באפס־יד. ולפי־דעתו היה המנין ליצירה נהוג בישראל עוד שלש מאות שנה לפני חרבן בית שני. כי כפי דברי ספר „קדמות היהודים נגד אספיון“ רצה אלכסנדרוס מוקדון לשום צלמו במקדש, לזכרון ביאתו לירושלים, אך היהודים מנעוהו. מזה ואחרו לעשות לו זכרונות אחרים, שהאחד מהם: „שנגית חשבון בריאת־העולם ונחשב לשמך“ (צד 9). אבל הספר הזה,

ובדעת התחקה על כל קוץ וקוץ, שיש לו קשר ויחס כל-שהוא עם חשבונות-הזמנים שבמקרא, ולא הניח דבר קשה אחד, שלא נתעורר עליו, ולרבות משאלותיו לא מצאו גם חוקרי-המקרא בזמננו פתרון נכון. ה. חשבונות בעל, סדר עולם. רבי עזריה האדומי השכיל לתאר בקצרה את הדרך, שדרך בה בעל, סדר עולם, ואומר עליו, שדרכו, לתפוס את המועט. את המשפט הזה שמענו זה-הכבר מפי אחד מראשוני אמוראי ארץ-ישראל, יהודה בי רבי, שהביע אותו בסגנון נמרץ ומקנן יותר: חשבון מרובה בולע לחשבון ממועט (ירושלמי, ר"ה, פ"א, ה"א). בכל-מקום שבעל, סדר עולם מוצא, שמספר השנים בפרטן יתר על אותו מספר השנים בכללן, הוא תופס במועט, ומחליט, שמקצת השנים של אחד השופטים או המלכים נבלעות באותן של חברו, שהכתוב מונה לשנים מקטעות ולא לשנים שלמות, וכיוצא באלה.

את השנים מאדם ועד נח ומנח ועד אברהם קוצב בעל, סדר עולם על-פי סדרי הדורות בפרשות בראשית ונח לאלף ותרניו ולרצ"ב שנה, כאשר מצאנו כזאת ליוסף הכהן, ונמצאה לדת אברהם אלף ותתקמ"ח לאחר בריאת-עולם. אבל מכאן ואילך הוא מתחיל לנטות ממנו. יוסף, הנסמך רק על המקרא, ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים, ואינו מכניס עצמו כלל לישוב את הסתירה היוצאת ממקרא אחר: כי גר יהיה זרעך בארץ לא-להם ארבע מאות שנה, אומר על ת"ל שנה אלה, שהן מתחילות מזמן שיצא אברהם מתרן ובא לארץ-ישראל, שהיה אז בן ע"ה שנה, כאשר הבינו בעל ספרי-היובילים וכת השמרונים; אבל בעל, סדר עולם מדיק מלשון, כי גר יהיה זרעך, שארבע מאות שנות השעבוד מתחילות מלדת יצחק, ושת"ל שנה שנאמרו במקום אחר תחלתן מברית בין-הבתרים, שאף-על-פי שלפי סדר המאורעות במקרא

שכפי אשר כבר העירותי למעלה (בתאריך-השטרות), עשה בו מחצרו, רבי שמואל שולם, כמות נפשו, רחוק מאד מהקרא — אטילו בדרך העברה — בשם העתקת ספר יוסף, ואינו כי אם קבוצת לקוטים מעטים ממנו, מערבים באגדות מאחרות, שאין בהן ממש. בענין שלפנינו יביא רבי שמואל שולם את הספור הזה כתשובה על האומרים שהיהודים מקלים בכבוד מלכיהאמות המושלים עליהם, ולכן לא יאבנו לשום את צלמיהם במקומות מקדשים... כל הספור הזה לא נמצא במקור היוני, ותחתיו נמצא שם ספור אחר דומה לזה. יוסף, מעתיק מדברי הסופר הקסיאוס מאמר אחד, המוכיח עד-כמה היו היהודים זהירים בשמירת דת אלהיהם, ואומר, כי בהיות אלכסנדרוס בבבל גזר אמר לרפאות את היכל בל ההרוס, ויתן מקדה לאנשי-היכל, אין נקי, לשלוח ידם במלאכה. אך היהודים לא שמעו לדבריו, ויבחרו לתת את גוֹם למכים ולענש-הכסף, עד אשר סלח להם המלך וישטרו מכל עֵנש (ספר א, סמן ב"ב). ראה על קדמות השבוי-היגירה אפשר להביא עוד ממקום אחר. בעל, שבט יהודה מביא בשם מרקוס קונסול רומאי, שהיה שופט היהודים בזמן הבית, האומר, שכשיצא הכהן הגדול בשלום אחר יוהכ"פ מן המקדש, היה מצוה לצורף לעשות לוח-זהב ויפתה בו זה הלשון: אני פלוגי כ"ג בן פלוגי כ"ג, שמשמי בבקנה גדולה וכיו והיה זה בשנת כך וכך ל' צ' צ' ר"ה. אבל אין צורך לחזור ולשנות כאן, שכל הספור הזה בדומה הוא (עין, מחלקת רס"ג, צד 171).

מקומו לאחר ביאת אברהם לארץ, הוא דורש את המקרא במדת, אין מקדם ומאחר בתורה, ואומר, שהיתה ברית בין-הבתרים עד שלא נתישב אברהם בארץ, ושהיה שם רק לפי-שעה, וחזר לחרן וישב שם חמש שנים ואז עלה ונשתקע בארץ-ישראל. ואחר שהיתה לדת יצחק ב"א מ"ח שנה אחר בריאת-עולם, נמצאה יציאת מצרים ב"א תמ"ח לאחר בריאת-עולם (בזמן אשר לדעת יוסף עברו ב"א תנ"ג שנה). אבל יותר מזה נוטה בעל, סדר עולם מחשבותיו של יוסף בתקופת הזמן שבין יציאת מצרים ובנין הבית. יוסף קוצב את הזמן הזה על-פי מספר השנים של כל אחד ואחד מן השופטים. ואף-על-פי שהמספר היוצא מן הקציבה הזאת (שפ"ד שנה עד יפתח ותקצ"ב עד בנין הבית) אינו מכוון עם המקראות שבמקום אחר, שאינם מונים עד יפתח אלא ש' שנה (שופטים, י"א, כ"ו) ועד בנין הבית ת"פ שנה (מ"א, ו, א), אינו מקפיד בכך; אבל בעל ס"ע כדרכו תופס את שני המנינים האלה לעקר, וימי השופטים הוא מסדר על-פי הכלל, שחשבון גדול בולע לחשבון ממעט¹). בקציבת ימי הבית הראשון סומך יוסף על מלכי יהודה בלבד (אלא שלפי הנוסח שהיה לפניו הוא נותן עוד לשלמה

1) שנית הדורות למי בל" ס"ע אלה הן: יהושע פרנס את ישראל שנה, עתניאל ארבעים (ושמונה של שעבוד כושן בכללן), אחור שמונים (ובכללן י"ח של שעבוד עגלון), ברק ארבעים (ובכללן כ" של יבין), שעבוד מדין שבע שנים, גרעון ואבימלך מ"ג שנה, חלע ויאיר מ"ד, שעבוד בני-עמון י"ח, יפתח שש, אבצן שבע, אלון ועבדון י"ז, שמשון עשרים (וארבעים של שעבוד מלשהים נכללו בשנים שבין אבצן לשמשון). עלי ארבעים שנה, שמואל לבדו עשר, שמואל ושולל שלש, דוד ארבעים, ושלמה עד שלא נבנה הבית שלש. סך כלן תמ"ו, ומציאת מצרים עד בנין הבית תפ"ו (ס"ע, פ"ב וי"ג). ולפי שצדין המספר גדול יותר מדי, יחליטו הרד"ק (שופטים, י"א, כ"ו) והגר"א (מ"א, ו, א), שגם שנות שעבוד מדין כלולות בשנות השופטים. כל החשבונות האלה הובאו גם בספרו של אלבירוני בשם ספר, סדר עולם והוא עורך סדר-הדורות הזה בלוח אחד בצד סדר-הדורות שלפי דעת הנוצרים: בטור אחד הוא מסדר את מספר השנים של כל-אחד מן השופטים, ובטור השני מספר השנים שעברו מיציאת מצרים עד מותו של כל-אחד מהם (בגוף הערבי, צד 75 ובתרגום האנגלי, צד 88). אבל כפר הנראה, היה הנוסח שלפניו בס"ע גוטה מעט מן הגוטה שלנו. מספר השנים שפרנס יהושע את ישראל נחשב כאן ככ"ו, כמו שהוא אצל אלבירוני לחשבון הנוצרים (וכן הוא ב, סדר עולם פ"י ישן, שהיה בידי ר"י ספיר. עין הערת רטנר, פ"ב, הערה י"א) פחות ממספר שלפנינו בשנה אחת; כנגד זה נחשבו שם שנות אלון ועבדון ל"ח תחת י"ז שבס"ע שלנו, באפן ששני החלופים האלה משלימים זה את-זה. אצל שמואל נרשמו עשר שנים והן אותן ששפט לבדו את העם. אבל שנותיו של שאול נחשבו לעשרים שנה, ואין כל-ספק, שיש לכתוב במקומן שתי שנים. והדבר מכרע במקומו, מן המספרים שבטור השני, ששם נחשבו מספר השנים שעברו מיציאת מצרים עד תחלת מלכותו של שאול 440 שנה ומספר השנים שעברו במותו נחשבו לתמ"ב (החכם Sachau, מוציא לאור את הספר, הציב אצל המספר האחרון הזה סמן התמיהה, כאלו היה משבש, ובאמת הטעות היא במספר עשרים). אבל בס"ע שלפנינו נחשבו שנותיו שלש, והוא הדבר, שמספר השנים אצל אלבירוני מיציאת מצרים עד בנין הבית עולה רק 485, בזמן שלפי חשבוננו של ס"ע מספרן 486. אבל הטעות הזאת אינה טעות טופר (כי בכתב ערבי אותיות בית וכף שונות כל-כך, עד שאי-אפשר שיתחלפו), כי-אם טעות המחבר בעצמו, שהיו לפניו המספרים בכתב עברי ונתחלפו לו הבית בבית.

ארבעים שנה יתרות); אבל בעל ס"ע אינו מסתפק בזה, ומעריך את שני בתי-המלוכה אלה לאלה, וכדרך שאמרו במאמר שהבאנו למעלה: "אין לך לעמוד על שני מלכי ישראל אלא משני מלכי יהודה, ולא על שני מלכי יהודה אלא משני מלכי ישראל", ובדרך כזה הוא מוצא, שלא עמד עתה אלא כמנין שנות מלכי ישראל, ת"י שנה, וחרב בשנת תי"א לבנינו, ג"א שלי"ה לאחר בריאת-עולם.

בחשבון הזמן שבין חרבן בית ראשון וחרבן בית שני, שלא מצא לו חמר מספיק, הלך בעל סדר עולם בדרך מיוחד לו. הזמן הזה מכיל אצלו ת"ץ שנה (כנגד שבעים שבועים שבדניאל), ששבעים מהן עשו ישראל בגלות בבל, ות"ץ מהן הן ימי עמידת בית שני, ונמצא שחרב בית שני ג"א תתכ"ח שנה לאחר ב"ע. חשבונותיו של בעל ס"ע והיסודות שבנה אותם עליהם דורשים שימת-לב מיוחדת, ימי גלות בבל נקצבו במקרא בשתי פנים, שכתוב אחד אומר: "לפי מלאת לבבל (כלומר – למלכות בבל) שבעים שנה אפקד אתכם" (ירמיה, כ"ט, י) וכתוב שני אומר: "למלאות לחרבות ירושלים שבעים שנה" (דניאל, ט, ב), מכאן הוציא בעל סדר עולם, שמחרב בית ראשון עד שנפלה בבל ביד כורש עברו נ"ב שנה (כי השנה שחרב בה הבית היתה שנת י"ט לנבוכדנאצר), ומכורש שנתן הרשיון לבנין הבית עד שנבנה בשנה השנית לדריוש עברו עוד י"ח שנה, שהשלימו את המנין לשבעים. שני מספרים אלה מקוונים בקרוב גדול עם הידוע לנו מדברי ימי העמים, אלא שבעל ס"ע חלק אותם לפי שנות המלכים, שקצב זמן מלכותו של כל-אחד מהם לפי מה שהעלה בפלפלו. את שנות נבוכדנאצר, שקצבן כראוי למ"ה שנה, הוציא בלי-ספק מזה, ששנת החרבן היתה שנת י"ט לנבוכדנאצר, ובשנת ל"ז לגלות יהויכין, שהיא כ"ז לחרבן, – מת. על בלשאצר המלך האחרון לבבל (שלפי דעת החוקרים האחרונים היה רק נציב-מלך או בנו של המלך נבונד, שמשל בחייו) יאמר בדניאל, שנהרג בשנה השלישית, ונשארו לפי-זה לאויל מראדך כ"ג שנה (וזהו שאמרו במגלה י"א, ב) על כ"ג שנה של אויל מראדך, שהן "גמרא", פרוש – שלמדו אותן מסברא), ואמרו על דריוש בן-אחשורוש מורע מדי (שלפי דעת בעל ס"ע אינו דריוש מלך פרס), שכבש את בלשאצר: "ועוד שנה אחת היתה חסרה לבבל, ובא דריוש והשלימה". אבל מדברי ימי בבל ופרס אנו יודעים, שמנבוכדנאצר עד כורש מלכו בבבל שלשה מלכים: אויל מראדך שתי שנים, נרגלאסר ארבע ונבונד י"ז. וכן הדבר עם מספר השנים משנת אחת לכורש עד שנת שתיים לדריוש, שמספר השנים בכללן מקוין עם דברי בעל ס"ע, אבל זמן מלכותו של כל-אחד מהם שונה ממנו. כורש מלך (בבבל) תשע שנים, קמביזס שבע, סמרדיס שנה אחת, ושנה אחת של דריוש, הרי י"ח, אבל בעל ס"ע חולק שנים אלה בין המלכים הידועים לו מן המקרא: כורש, אחשורוש ודריוש. אחשורוש שבמקרא (ששמו בפרסית, כשירש, בשטרות מצרים, חשירש-

ובתרגום הסורי, "אחשירש") הוא קסרקסעס, בנו של דריוש הראשון, אבל בעל ס"ע חושב אותו לאביו של דריוש. ומסדר המעשים שבמגלת אסתר הוא מוכיח, שמלך ארבע-עשרה שנה, ולכן לא נשארו לו לכורש אלא שלש שנים, שהוא נותן לו.

עוד יותר נפלאה דעת בעל, "סדר עולם" (פרק ל') בחשבון שנות בית-שני. את המספר ת"ך שנה, שהוא נותן לבית שני, הוא חולק לפי הסדר הזה: מלכות פרס בפני הבית ל"ד שנה, מלכות יון ק"פ, מלכי בית חשמונאי ק"ג ומלכי בית-הורדוס ק"ג. שני המספרים האחרונים נוטים אך מעט-מוער מן הידוע לנו מדברי ימי העולם. מזמן שפרק שמעון החשמונאי את על הגוים מעל צוארו, בשנת ק"ע לשטרות, עד שחרב הבית בשנת ש"פ עברו מאתיים ועשר שנים, שמחציתן נופלת בקרוב במלכות בית-חשמונאי ומחציתן בימי בית-הורדוס. שנות מלכי יון, מאלכסנדר הגדול שכבש את דריוש בשנת 330 לפני המנין הרגיל עד שמעון החשמונאי בשנת 142, עולות למאה ושמונים ושמונה שנה. אבל שנות מלכות פרס אי-אפשר לכוון כלל, שאינן מגיעות אפילו לחמישים ימי מלכותה, כי משנת שתיים לדריוש הראשון (520 לפני-המנין) עד סוף מלכותו של דריוש השלישי עברו ק"ץ שנה (1). והדברים מוכיחים על-עצמם, שבעל, "סדר עולם", שלא ידע אלא את מלכי פרס שנזכרו במקרא, חשב את דריוש הראשון, שבתחלת מלכותו נבנה הבית, ואת דריוש השלישי, שכבשו אלכסנדר, לאיש אחד, וכמו שאמר מפרש: "ואין אתה מוצא מלכים לפרס אלא שלשה". ומפני שנמצא עוד בימי עזרא ונחמיה מלך רביעי ששמו ארתחשטא, הוא מוציא מזה משפט, שדריוש הוא ארתחשטא (2) וששמו הפרטי היה דריוש והכללי ארתחשטא,

(1) וזה פרט: דריוש הראשון (משנת שתיים למלכותו) ל"ה, אחשורוש כ"א, ארתחשטא הראשון מ"א, דריוש השני י"ט, ארתחשטא השני מ"ו, אותס פ"א, ארוגוס ב', דריוש השלישי ה'.

(2) ומטעם כורש ודריוש, ודריוש הוא ארתחשטא, וכל המלכות נקראת ארתחשטא, ואין אתה מוצא מלכים לפרס אלא שלשה ולמדי אחד" (ס"ע, ריש פ"ל), כן הוא בכ"י מינכן ובכ"י רס"ט, וכך היתה הנוסחה לפני רש"י והרמב"ם (עין הערת רטנר). ובס"ע שלפנינו נאמר: הוא כורש הוא דריוש הוא ארתחשטא, והוא שבוש מבאר, שהרי, "סדר עולם" נותן לפרס שלשה מלכים ונותן לכורש שלש שנים (פכ"ט). המאמר, הוא כורש הוא דריוש הוא ארתחשטא מובא גם בבבלי (ר"ה, ג, עמוד ב); וכבר תמה עליו בעל ה"מאור", המחליט עם ס"ע, שהמלך האחרון לפרס לא היו לו אלא שני שמות, דריוש וארתחשטא, ואמר: ולא מצינו בכל-מקום שנקרא כורש, אלא במקום אחד, שנדמה לו לרבי אבהו וכו', ע"ש. ובאמת יש להתפלל על רבי אבהו ועל כל הנושאים ונותנים עמו בענין זה, מהדיו הוסיק לסור משיטת ס"ע ולעשות בלי כל צורך את כורש צֶדֶךְ אֶת דְּרִיּוֹשׁ ולארתחשטא, בזמן שהסתירות בין המקראות אינן נוגעות אלא לדריוש (בשנת שתיים ושנת שית לדריוש) ולארתחשטא (שנת עשרים)? ולכן קרוב בעיני יותר, שנשתבשו הדברים בגמרא על-ידי המעתיקים עוד בזמן קדום. רבי אבהו לא אמר אלא דריוש מלך כשר היה (ולא כורש), ורב יוסף השיבו: הכא דריוש הכא ארתחשטא" (וסמך לזה בגירסת בעל ה"מאור"), ובברייתא שם צ"ל, הוא דריוש הוא ארתחשטא, והלשון, הוא כורש, שמלך כשר היה צריך לה'תק. ובאמת גם הטעם, ומי

שכל המלכות (דינאסטיע) נקראת ארתחשטא, ושנות מלכותו בפני הבית היו ליד שנה. אבל מאין לקח את המספר הזה, אחרי שבמקרא לא נזכרה אלא שנת הל"ב (נחמיה, י"ג)? ועל איזה יסוד קצב את מלכות דריוש? ארתחשטא זה לדי"ה שנה בדיוק, לא פחות ולא יותר? דבר זה נראה באמת כתמוה. אבל בלי-ספק לא מקרה פשוט הוא, שסוף האלף הראשון ליציאת מצרים גומר עם התחלת המנין החדש, מנין שטרות: בעל, סדר, עולם ידע היטב, שכל חשבונותיו, שהוציא מתוך הסברא והעיון במקרא, אינם אלא מקרבים, ואין לחשבם כמסמרות נטועים, ולכן כשיצא לו בחשבוננו, כי בנין בית שני היה תתק"ס שנה ליציאת מצרים, וכי ימי האלף הראשון למנין הזה קרבים אל קצם, וימי מלכי פרס, כפי שהוציאם מתוך המקראות, הן חסר הן יתר, פלים עמו יחד, בחר לעשות את סוף האלף הראשון לקו המבדיל בין מלכות פרס ותקופת המקרא, שנחתם בימיהם, לבין מלכות יון, הנמנית לחשבון שטרות, ותקופת המשנה הנופלת בימיהם. ומפני שהיתה מסורה בידו של בעל, סדר, עולם, שנצחונו של אלכסנדר על דריוש קדם למנין שטרות שש שנים, וששש שנים מלכו בעולם ואחר-כך פשטה מלכותם בכל העולם, ראה את-עצמו זקוק לגרוע שש שנים אלה מארבעים השנה שהיו בידו עד תשלום האלף הראשון, ולא נשארו לו בשביל מלכות דריוש-ארתחשטא, או למלכות פרס בפני הבית, אלא ליד שנה בלבד. בקציבת מנין שטרות במספר אלף שנים מצמצמת לאחר יציאת מצרים נמצא עוד דבר טוב, שהמנין הינוני הזה, מנין שטרות, שנתפשט עד-מאד בעולם, היה מזכיר לעם ישראל את המאורע הנכבד ביותר בדבריו-ימיו, את יום צאתו מארץ מצרים, וכאשר נסתפק באמת אחד מאמוראי בכל, אם המנין הנהוג בארצו איננו ליציאת מצרים, אלא, דשביקה לאלפא קמא זנקטיה לאלפא בתרא" (ע"ו, י, א) (1).

החמיץ אין זה כל ענין עם כורש, אלא עם דריוש, שבשמו נאמרו הדברים בעזרא. — בכל אשר יקשה עלינו לשבש נוסחה ישנה, שכבר היתה לפני הקדמונים, הנה בכל-זאת קרוב בעיני הרבה יותר לחלות הדבר בשגגת המעתיקים מליחס דברים תמוהים ומוזרים כאלה לבעלי התלמוד, שלא היתה להם, כאשר אמרנו, כל טגה קלה שתזיקם לכך. בעל, מאור עינים (פרק י"ח) מקדיש למאמר זה פרק שלם, ומרבה לתמוה עליו מצד אחר — מפני שאינו מכוון עם קורות ימי פרס; והוא מפרש בדרך דרוש, ששלשת המלכים האלה יש להם תכונה משתתת: כורש נתן רשות לבנות הבית ובימי דריוש הוסד, ובימי ארתחשטא הוקמו חומות העיר. אבל בזה הוא מרמז את המאמר על-נקלה. והוא בעצמו זקוק להודות, שבעל ס"ע נוטה בחשבונותיו מקורות דבריהמים ואינו נותן לפרס אלא שלשה מלכים; ובאמת, כאשר אמרנו, כמעט שהיא הדרך היחידה, שהיה בידו לבחור בה על-פי החמר המועט, שהיה לפניו בספורי המקרא, וכל עקר הקשי אינו, אלא — מה ראו בעלי התלמוד להוסיף עוד זרות אחרת ולתת לדריוש עוד שם שלישי, שהוא כורש.

(1) הרב בעל, ערך מליך (ערך אלכסנדר מוקדון, סמן ט), שכבר נתעורר על היחס הזה שבין שני המנינים, אומר לבאר על-ידי-זה סבת הדבר, שקבלו ישראל מנהג מזור להם, מנין שטרות, ורצו בו מנהג חשבון שנותיהם ליציאת מצרים; ויעא אומר, כי באמת לא הצרכו על-ידי-זה כלל לעזוב חשבונם הישן, אלא לעמעם על האלף הראשון, וכדרך

ממה שלא הזכיר בעל ס"ע אפילו פעם אחת בספרו את מספר השנים שעברו מבריאת העולם עד המאורעות שהוא מדבר בהם, אפילו הנכבדים ביותר (כחתימת הנבואה, בנין הבית וחרבנו), נראה, שלא נתפנן בחקירותיו, אלא לישוב את המקראות ולערוך את המאורעות לפי סדרם, אבל לא להנהיג בעם תאריך חדש, תאריך הבריאה. וכן נראה בסוף ספרו, שלא רצה לשנות את התאריכים, שהיו נהוגים בישראל, ואמר: "מכאן ואילך צא וחשוב (בארץ-ישראל) לחרבן הבית, ובגולה מונים בשטרות למנין יונים". וכן יוצא מדברי המשנה בגטין, שהבאתי בתחלת הפרק, שלא היו מונים בימי המשנה למנין הבריאה, שאם לא-כן, בודאי שלא היו משתמטים לפרש מה דין התאריך הזה לענין גטין.

והנני לחזור פה בקצרה על שיטת "סדר עולם" ולערוך את תוצאותיו

בלוח הבא:

1656	מאדם עד המבול
292	מן המבול עד לדת אברהם
70	מלדת אברהם עד ברית בין-הבתרים
30	מברית בין-הבתרים עד לדת יצחק
	שעבוד של ארבע מאות שנה:
60	מלדת יצחק עד לדת יעקב
130	מלדת יעקב עד ירידת מצרים
400	מושב בני-ישראל במצרים
480	מיציאת מצרים עד בנין הבית
410	ימי בית ראשון
70	גלות בבל
420	ימי בית שני
3828	סך-הכל

שאנו נוהגים גם עכשו להשמיט את האלמים: ועל-ידדיו יכלו להראות למוסלמים היוונים, כי שלמים הם עמם ועם חשבון זמנם, ולהשאיר בכל-זה בסדר חשבון-זמנם מיום היותם לגוי. דברי הרב מראים, טלפידדעו היו חושבים קדם-לכן ליציאת מצרים במ ע ש ה, וכאשר קבלו מנין שטרות לא שנו את מנהגם, אלא שהשמיטו בחשבונם את האלף הראשון. אבל אלו היה הדבר כך, הנה מאחר שמספר ימי מלכי כרם גדול מאותו של בעל ס"ע קרוב למאה וששים שנה, בהכרח שלא היתה שנה ראשונה לשטרות שנה לאלף שנה ואחת ליציאת מצרים, כראש לאלף ומאה וששים בקרוב. ואין יכלו להרכיב שני המנינים יחד, שיהיה זכרון אחד עולה לשניהם? אבל באמת לא היו חושבים אלא למלכים: בבית ראשון — למלכי ישראל, ובבית שני — למלכי פרס, ואחר-כך למלכי יון או למנין שטרות, וכאשר אנו רואים מספרי החשמונאים כבר היה המנהג הזה מנהג נפוץ בזמנם. ובאמת הדבר להפך: לא מנין יציאת-מצרים שנה את המסלה לקבלת מנין-שטרות, כראש זה המנין האחרון, שהיה נהוג בישראל ארבע או חמש מאות שנה לפני חבור משנת "סדר עולם", הביא את מחבר הספר הזה, שהניח את היסוד לחשבונות המאורעות שבמקרא, לקצוב זמן יציאת מצרים, המאורע הנכבד מכלם, במספר אלף שנים מקונות לפני תחלת מנין-שטרות.

ו. התפשטות המנין לבריאת-עולם. אבל לאחר חתימת המשנה התחילו חשבונות בעל „סדר עולם“ להתפשט לאט לאט, ויסודות שיטתו נתקבלו אצל חכמי האמוראים בלי כל חולק. המספרים אתרנ"ו, שמאדם ועד המבול, ב"א תמ"ח עד יציאת מצרים, רד"ו של שעבוד מצרים, ת"י של בית ראשון ות"ך של בית שני חוזרים ונשנים בתלמוד ובמדרשים מעת לעת ומפקידה לפקידה. ודבר מסכם היה אצלם, שמיציאת מצרים עד מנין-שטרות עברו אלף שנים מכונות.

ומגבול העיון, אשר התכנס בו בראשונה, עבר החשבון הזה לעולם-המעשה, ומכתלי בית-המדרש יצא על-פני-חוץ, ונעשה לתאריך נהוג בעם.

מדברי התלמוד: „לאחר ד"א ורל"א שנה לבריאת עולם וכו'" (ע"ז, ט, ב) אנו רואים, כי כבר היו מונים בעת ההיא ליצירה; אבל ממקום אחר יצא לנו, שהיה המנין לבריאה נוהג אצלם על-כ"פנים ק"ן שנה קדם לכן. קציבת הקץ בשנת ד"א רצ"א (או רל"א לפי הגהתי) נשלחה, לפי דברי התלמוד (סנהדרין, צ"ז, ב), לרב יוסף, שמלך משנת ד"א פ"א עד ד"א פ"ג, — יוצא, שעוד בראשית האלף החמישי כבר היו חושבים לבריאת-עולם. אבל עוד גדולה מזו מצאנו, שכבר נתפשט מנין זה באותו זמן בין היהודים מבעלי הברית החדשה. אגדה אחת (סורית ו), שזמנה הוא במאה השלישית למנין הנהוג, תספר לנו את הגדולות ואת הנפלאות, אשר עשה אחד מקדושי הנוצרים, פיליפוס שמו, בהביאו בברית החדשה את יושבי העיר קרתגה, ובמרוצת-דבריה תאמר בדרך-מליצה, כי „גרש השטן מקרתגה אחר אשר ישב בתוכה ג"א תשצ"ה שנה“, כמספר השנים שעברו מבריאת-עולם, שגברה יד השטן בחטאו של אדם הראשון, עד שהחזיר הקדוש הזה מלכות-שמים לישנה, והמעשה היה מספר שנים מעטות אחר מות ישו.

בתקופה שלאחר חתימת התלמוד אנו מוצאים את המנין לבריאה ב„בריתא של שמואל“, שהזכירה שנת ד"א תקל"ו (ריש פ"ו 2), ובשתי מצבות איטליה משנות ד"א תקפ"ב ותקפ"ז (אצל אסכולי, צד 302 וצד 307). ההפסקה הארפה הזאת, משנת ד"א פ' עד ד"א תקל"ו, אפשר שתעורר ספק בלב איש, אם באמת כבר היה תאריך-הבריאה נהוג בישראל בימי התלמוד ואם בשני המקומות המובאים למעלה מספר השנים מיסד על תאריך נהוג בפעל, ולא על חשבון עיוני בלבד, וכדרך שמצאנו אצל חכמי בבל לפעמים גם את תאריך-הבריאה, אף-על-פי שהיו מונים לשטרות, וכעין-זה כבר החליט הרש"ר, שלא ידע עוד מן המנינים אשר ב„בריתא דשמואל“

(1) צ"ן „יידעל צייטשריפט“ ליינר, ח"י, צד 209.

(2) החכם הרב ב"י יחליט, שהחשבון לבריאה לא נמצא לפני המאה התשיעית והעשירית למנין הנהוג („אטטידישע דענקמאלער“, צד 162), ובהערה שם יאמר: „שומן ברייתא דשמואל הוא מן המאה התשיעית משנת 810 עד 840“. ונפלא ממני לדעת, שאין באי לו המספרים האלה, כי בבריתא זו נזכרה רק שנת ד"א תקל"ו, המכוננת לשנת 776 למנין הנהוג.

ובמצבות איטליה, שבענין קציבת הקץ בחרו בכונה בהספרים היוצאים מן המנהג הרגיל (עין, כרם חמד, ח"ה, צד 198). אבל מאחר שאנו רואים, כי כל אשר ירבו מציאות חדשות להתגלות, כן יוסיפו עקבות מנין-הבריאה להתגלות לנו בימים קדומים יותר, נוכל להוציא משפט, כי ההפסקה שמצאנו בתאריך זה אינה אלא מדמה, וכי יסודתה רק במעוט המקורים, שהגיעו אלינו מן התקופה הזאת, אשר כמעט כאין הם. ובאמת כך הוא הדבר גם בשני התאריכים האחרים, שהיו נהוגים בישראל מימים קדמונים, ובכל-זאת אינם מתגלים לנו, אלא בפרק שאנו עומדים בו. השנה הקדומה ביותר, המנויה לחשבון-שטרות, היא אותה הידועה לנו עתה משטר אחד שבגניזת מצרים, שזמנו אלף ס"ב לשטרות או ד"א תקי"א לב"ע¹, וכל השנים האחרות מחתימת המשנה ואילך ידועות לנו רק מאגרת רב שרירא גאון, שנכתבה במחצית המאה השמינית לא"ף שעבר. והשנה הקדומה ביותר, המנויה לחשבון, מאחרת עוד יותר, והיא שנת תשע"ז, או ד"א תר"ו, הנזכרת בתחלת ספר, פסיקתא רבתי².

אחרי הפסק של מאה שנים אחר זמן מצבות איטליה אנו חוזרים ופוגשים מנין-הבריאה במדינה זו, באיטליה, אצל רבי שבתי דונולו, המוכיר בהקדמת ספרו, "הכמוני" שנת ד"א תרפ"ה לב"ע. וכן אנו מוצאים את התאריך הזה גם בארצות אחרות (עין להלן), ומאז והלאה אינו פוסק עוד בישראל עדי-היום.

ז. חלופים קטנים במנין-הבריאה. אף-על-פי שחשבונות בעל ס"ע נתקבלו בכל ישראל, בכל-זאת לא נמלט מנין-הבריאה מחלופים קלים בשעור שנה או שנתיים. מפי הנשיא (ספר, העבור, מאמר ג, שער והישראלים (ב"סוד עולם), מפי הר"ה בספר, "המאור" (ע"ו, פ"א), הרמב"ם בהלכותיו (שגיטה ויובל, פרק י, הלכה ב²) והמפרש לה' קה"ח (פרק ו) אנו שומעים, שהיו בני-מזרח גורעים שנה אחת משנות-הבריאה, הנהוגות בינינו, אנשי-מערב. ורב סעדיה גאון (הובאו דבריו בספר, העבור, שם) משתדל להראות, שחשבון אנשי-מערב מטעה, ואמר: השנה שאנו עומדים בה היום היא שנת אלף רל"ח למלכות אלכסנדרוס, והיא שנת ד' תרפ"ו לבריאת עולם לחשבוננו. ויש אחרים שחושבים היום לבריאת עולם תרפ"ז, ואף יעלה בלבך, כי החשבון הזה נכון הוא, כי קדמונינו נתנו לנו מסורת בתלמוד, שיש בין סדר עולם ובין מלכות אלכסנדרוס באחדים שתי שנים, ונתנו סימן לזה, כי זה שנתיים הרעב³, ואזנה מוצא בין ח' שנים, אשר הו

(1) יצא לאור על-ידי החכם אברהםט במאסף J. O. R. כרך י"ז, צד 428.

(2) וזה לשון הרמב"ם שם: בשנת שלש וחמש מאות וא"לפים ליצירה (לחשבון בני-מזרח, שהיא) מראש השנה מאחר מולד אדם הראשון, שהיא שנה שניה ליצירה (לחשבון בני-מערב) התחילו למנות לשמיטין⁴.

(3) לפנינו הסמן: ארבעים ושמונה עיר⁵, והסמן. כי זה שנתיים הרעב⁶ נזכר שם לענין אחר; ואולי כתב רס"ג את הדברים מזכרונו.

האחדים באלף רל"ח למלכות אלכסנדר, ובין שש שנים, אשר הן האחדים בד' תרפ"ו לבריאת עולם לחשבוננו, שתי שנים, כדברי קדמונינו, ואין בליגהם לחשבון האחרים כִּי־אם שנה אחת, שלא כדברי רבותינו. ואלו האחרים, כיון שראו חשבונם פחות שנה אחת, אמרו על השנה הזאת שנת המבול היא, והראשונים פחתה ממספר השנים בסדר עולם". אבל דברי רב סעדיה אלה מראים רק זאת, שעוד בימי חכמיהתלמוד היו הבבליים מונים תאריך־הבריאה כדבריו. אבל אין להוכיח מהכלל הזה, שלא היתה באותו הפרק שיטה אחרת במקומות אחרים, שהמנין היה עודף אצלם בשנה אחת. ובאמת הטעם, שהביאו "אחרים" לדבריהם משנת המבול, לא נתחדש בימים האחרונים, והדבר תלוי במחלקת קדומה, הנזכרת במדרש רבה (בראשית, פ' ל"ב), שאמרו שם: "רבי יהודה אומר שנת המבול אינה עולה מן המנין, אמר לו רבי נחמיה, אף־על־פי שאינה עולה מן המנין (בשנות הדורות) עולה היא בתקופות ובחשבונות", והוא הדבר שאמרו "אחרים", שהראשונים פחתה ממספר השנים בסדר עולם", כאשר כבר העיר על־זה הרש"ר בערך אלכסנדרוס מוקדון, אות י"ו. אבל עוד טעם אחר אנו שומעים על החלוף הזה מפי רב האי (שהביאו הנשיא שם) והוא, שהעולם נברא בניסן, ואנשי־מזרח מתחילים השנים מתשרי שלאחר בריאה, ואנשי־מערב מונים מתשרי שלפני־כן (וכן כתב רבנו תם בספר "הישר", שהבאנו למעלה), או במלים אחרות: בני־מערב היו חושבים את שנת הבריאה, ובני־מזרח משליכים אותה.

מלבד שתי שיטות אלה, שנתפסו מאד בעם, נמצאה עוד שיטה שלישית, שחברה את שני הטעמים לאחדים, והוסיפה על שנות הדורות של "סדר עולם" שתי שנים. מעבר קדמון אחד, שקדם מעט לפני הרס"ג, יהושע בן־על אן, יאמר: "כי הראשונים היו משליכים משני בריאה שתי שנים, ואומרים שנה אחת היא שנת בריאת העולם, והשנית היא שנת המבול, והאמצעיים השליכו שנה אחת, ואמרו זו שנת המבול, וחכמי הדור הזה לא השליכו מאומה" ("הגרון", ח"ד, צד 78). דברים אלה, שכפיה־הנראה לא הבינם בן־על אן בעצמו (לאשורם ו), יצאו לפי־דעתי מפי אחד מן החכמים,

(1) הדבר מובן מאליו, שאצל אותם המוסיפים שתי שנים על שנות "סדר עולם", סמן שנות העבור, שזון אצל בני־מזרח בהז"י גו"ח, נתחלק לסמן אדו"ט בה"ז, כמו שאצלנו, בני־מערב, המוסיפים רק שנה אחת, נתחלק ונעשה לגו"ח אדו"ט. אבל בן־על אן, שהיה בבלי (כי חושב הוא את המולד הראשון וי"ד), וידע כי מלבד הסמן בהז"י גו"ח היו נוהגים שם עוד שני סמנים אחרים: גבטב"ג (לפי מרחקן של שנות העבור, והוא אחד עם סמן גו"ח אדו"ט) וסמן אדו"ט בה"ז, הנבדלים מן הסמן העקרי בשנה או שנתיים, חשב למצא סבת הדבר בחלוף המנין בשנות הבריאה, שגם שם נמצא הבדל כזה; ולכן אמר: "כי הראשונים (שהיו משליכים משנות בריאה שתי שנים) היו נוהגים בעבור גבטב"ג, והאמצעיים (שהיו משליכים רק שנה אחת) נהגו אדו"ט בה"ז". אבל אין דברים אלה נכונים, כי בשנות הדורות של בעל ס"ע, או במנין בני־בבל, כבר נגרעה שנת המבול (שאף רבי נחמיה אינו אומר עליה, אלא שעולה בחשבון תקופות ומולדות), וכן שנת הבריאה (שבשבי־לכך חשבונם פחתה בשנה אחת

שהיו מוסיפים במנין־היצירה שתי שנים על חשבון ס"ע ואמרו, שהראשונים, שהם בני־מזרח, המונים ממולד וי"ד, משליכים ממנין־הבריאה הנכון שתי שנים ואינם חושבים אלא שנות הבריאה שבס"ע, ואומרים, שאין להשגיח על שנת המבול, שאינה נחשבת בשנות העולם, ולא על שנת הבריאה, מפני שהיא שנה מקטעת (מניסן עד תשרי); והאמצעיים, המונים מבהר"ד, לא השליכו אלא שנת המבול. לבד, אבל את שנת הבריאה הקדימו לחשב מתשרי שלפני בריאה, וכדרך שאנו רואים מדברי רס"ג ורה"ג; אבל חכמי הדור הזה בארץ־ישראל לא השליכו מאומה, ומוסיפים שתי שנים אלה על שנות הדורות של בעל, סדר עולם.

עקבות החשבון הזה לבריאת־עולם נשארו לנו עוד בתרגום יונתן לתורה (בראשית, א, ט"ז), שאמר על המאורות: והוון שוין באיקרהון עשרין וחד שצין, בציר מנהון שית מאה ותרין ושבצין חולקי שעתא, או כ' שעות ת"ח חלקים, והוא מולד תשרי, הקודם לבהר"ד שנה אחת ולמולד וי"ד שתי שנים, ובשעור זה תקדם בריאת עולם, לפי דעה זו, למנין־הבריאה של בני־בבל. והדברים מבארים יותר במגלת רבי אביתר, שנכתבה בשנת אלף ת"ה לשטרות ונתפרסמה על־ידי הרש"ו שכתב (Saadyana, 103), שכתב: ולמה מונין מתחלה מלבהר"ד (מלי"ד בהר"ד)? שיום רביעי, שברא הקדוש בו את החמה להאיר ולהקדים על הלבנה, מיום ראשון עד תכלית יום שלישי, ובתחלת ליל רביעי קבעם הקדוש במאמרו ברקיע, שמשו שניהן עד שעמדה הלבנה בעשרין שעות ות"ח חלקים ליום רביעי. והיא יותר על החמה, וגער בה הקדוש ומיעטה, וכך קבע מולדה. ושמשה כאותן ג' שעות ותר"ע (צריך להיות: ותרע"ב) החלקים. ולשנה שניה לברייתו של עולם עמדה הלבנה בלבהר"ד... הרי מפרש בדבריו, שתשרי שמולדו הוא בהר"ד הוא שנה שניה ליצירה (וזה שלא התחילו למנות מן השנה הקודמת הוא, לפי־הנראה, מפני ששנת הבריאה אינה עולה בחשבון).

בשיטה זו תפס, כפי־הנראה, גם אחד מן החכמים האחרונים, רבי משה פרוויןצא"ל, בהשגתו על ספר „מאור עינים“, אשר בהשתדלותו לקיים מסורת חז"ל, שר"ח ניסן בשנת יציאת ישראל ממצרים הל בחמישי בשבת, העתיק שנת יציאת מצרים לשנת ב"א תמ"ו (שחל בה מולד ניסן ביום ד' י"א קנ"א), מפני ששנת ב"א תמ"ו לחשבוננו היא שנת ב"א תמ"ט לחשבון תרגום־יונתן.

על־פי ההנחה הזאת, שיש שהיו מוסיפים על תאריך־הבריאה של

מחשבון בני־מערב), ואין כל מקום לגרען שניה והטעם הנכון לשני סמני־עבור אלה כבר שמענוהו מפי רב האי, שמקצת החכמים בחרו להתחיל אותו משנות עבור, מפני שכל עקרו של המחזור אינו אלא לצרך העבור, ומקצתם בחרו להם להתחלה שנת מוצאי עבור, כדי להראות את הלמד, איך אנו משוים שנות החמה והלבנה בקקבץ היתרונות (עין ספר „העבור“ להנשיא, צד 97, ואצלנו בפרק חשבון תקופות ומולדות וב„מחלקת רס"ג“, צד 96).

אנשי-בבל שתי שנים, נוכל לישב סתירה אחת הנמצאה בין מאמר אחד של רבי חנינא ואחת מן המשניות החיצוניות בענין הקץ, שרבי חנינא קצבו לאחר ארבע מאות שנה לחרבן הבית, והברייתא לאחר ד'א רל"א שנה לבריאת העולם (ע"י, ט, ב). הבבלי אומר על-זה, דמתניתא טפיה תלת שנין. אבל הברייתא מפליאה אותנו עוד מצד אחר. בזמן שרבי חנינא קוצב את הזמן במספר עגל, מכֵּן במאותי, הברייתא מדקדקת לא רק באלפיו ובמאותיו, כי-אם גם בעשרותיו ובאחדיו. וקרוב בעיני לראות את סבת הסתירה הזאת במנין שנות הבריאה, שהיו חכמי ארץ-ישראל נבדלים בו מאנשי בבל. דבר טבוע הוא בנפש כל-עם, לזכור בימי עניו ומרודיו ימים מקדם, לשאב מהם תנחומות לנפשו ולִיֶסד עליהם את תקוותיו. ולא יפלא הדבר, אם עם ישראל, הבוזז והשסוי בידי צורריו הרומיים, מדר לו את קץ צרותיו במדת שעבוד מלכיות: מלכות ראשונה ע' שנה, מלכות שניה נ"ב שנה, מלכות שלישית ק"פ שנה (1). ואחר אשר פֵּלו קצים אלה ומשיח לא בא, היו משעשעים את נפשם, כי על-כּל-פנים לא

(1) בסנהדרין, צ"ל, בן, תניא רבי נתן אומר מקרא זה יורד ונוקב עד תהום, י. נחון חזון למודע אם יתמהמה חכה לו, כי בוא יבוא לא יאחר. לא כרבותינו שהיו דורשין עד עידן ועידנין ופלג עידן (ולא כרבי שמלאי שהיה דורש האכלתם לחם דמעה ותשקמו בו יסות שלישי), ולא כרבי עקיבא שהיה דורש עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ, אלא מלכות ראשונה שבעים שנה, מלכות שניה חמשים ושנים שנה, מלכות בן כוזיבא שתי שנים ומחצה (מאי ויפת לֵקֶךְ ולא יכזב? א"ר שמואל בן נחמני א"ר יוחנן תיטח עצמן של מחשבי קיצין, שהם אומרים, כיון שהגיע הקץ ולא בא, שוב אינו בא), אלא חכה לו, שנאמר, אם יתמהמה חכה לו" וכו'. הדברים, המקפים בחצאי-עגול, שזכרו בהם שמו. האמוראים, הם, כמובן מעצמו, הוספת מסדרי התלמוד, שהכניסו אותם כדרכם בדברי הברייתא למרשה ולהרחיבה. ומחשבת רבי נתן נגזרת מתוך דבריו, שימי שעבוד של מלכיות ראשונה כבר ראינו קצם, אבל קץ השעבוד האחרון סתום וחתום. ואין פִּגְתוֹ במלת מלכות, האמורה כאן, למלכות בית-חשמונאים ובית-הורדוס (כאשר נדחק רש"י לפרש בך), אלא לארבע מלכיות הידועות, וזה שאמר: מלכות ראשונה (שהיא בבל) ידענו שהיא שבעים שנה, מלכות שניה (פרס) חמשים ושנים שנה (כמפרש בס"ע זוטא, שהבאתי למעלה בתאריך-השטרות, ובסדר עולם רבה פרק אחרון לפי גרסת כ"י וספרים קדמונים, שהביא החכם נְטָנָר בהערותיו, ובגוסס הדפוס ר"ן שנה וטעות הוא), כי מלכות פרס לדעת בעל ס"ע ל"ד שנה בפני הבית וי"ח לפני כן, אלא שצריך להשלים עוד: מלכות שלישית (יון) מאה ושמונים שנה, מלכות רביעית (אדום) איני יודע כמה, אלא חכה לו". וכענין היות אמרו בפסיקתא דרב כהנא (פסקא דבחדש השביעי), שהראה הקב"ה ליעקב אבינו שָׁרָה של בבל עולה ע' עווקים, שָׁרָה של מדי עולה נ"ב עווקים, שָׁרָה של יוֹן עולה ק"פ עווקים, שָׁרָה של אדום עולה ואיני יודע כמה, באותה עצה נתקרא יעקב וכו' (וכן הוא בויקרא רבה, פכ"ט). והמלים, מלכות בן כוזיבא שתי שנים ומחצה" הן הוספת אחד המעתיקים והקדמונים, שחשב, שבמלכות שניה נ"ב שנה הנונה לביטור, או שמקומן למעלה לפרש מלות, עידן ועידנין ופלג עידן, שהפגנה למצור ביתר. ובדרך כזו אפשר לפרש בדרך-השערה גם דרשת רבי שמלאי על, האכלתם לחם דמעה וכו', שהיו אנשים שקצבו ימי שעבוד אדום כמספר שבעוד מצרים שהיה רד"י שנה; ומפני שעברו שנים אלה בסוף ימיו של רבי שמלאי, דרש מן המקרא שהבאנו, שיש להוסיף על לחם דמעה שאכלו אבותינו במצרים עוד שליש אחד שהוא שבעים שנה ושימי שעבוד זה יהיו כימי שעברי מצרים ושעבדי בבל יחד, וקצב לפיהו ביאת המשיח ר"פ שנה לאחר תרבן הבית.

ימשך השעבוד האחרון מן הראשון, שנאמר עליו: ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. והוא הדבר אשר אמר רבי חנינא (אולי אחר שכבר עברו בימיו ק"פ שנה לחרבן): לאחר ארבע מאות שנה מחרבן הבית, אם יאמר לך אדם וכו'. והנה חרב הבית לחשבון אנשי-בבל בשנת ג"א תתכ"ט, או לפי חשבון המוספים על חשבון זה שתי שנים – בשנת ג"א תתל"א, ונמצא זמן הגאולה נופל לאחר חורבן אב של שנת ד"א רל"א. והקץ הזה, שנחשב כאן לפי שני המנינים השונים שהיו נהוגים בארץ-ישראל, מצאנוהו במקום אחר קצוב במספר יובלות, ואמרו: „אין העולם פחות משמונים וחמשה יובלות, וביובל האחרון בן-דוד בא" (סנהדרין, צ"ג, ב), אלא שלבעל המאמר הזה בא הקץ באחדות אחרת, במספר יובלות, ולכן לא ידע אם יבוא משיח בתחלתו או בסופו, אם כלה או אם אינו כלה. ואני נוטה עוד לחשב, שזה שנאמר שם: „לאחר ארבעת אלפים ומאתים ותשעים ואחד לברייתו של עולם העולם יתום", אינו קץ אחר, אלא שתחת ותשעים הצריך לתקן ושלשים, כמו שהוא במסכת עבודה זרה. אבל אם למנין זה (ליובלות) לא מצאנו א"א רמזים מועטים, ברורים פחות או יותר, הנה לשני המנינים האחרים (ליצירה ולחרבן) נמצאות דוגמאות לרב, מפני שנתפשטו מאד במעשה.

בבבל היו חושבים מנין-הבריאה (כאשר ראינו מדברי התלמוד בעבודה זרה) ג"א תמ"ח שנה לפני מנין-שטרות וג"א תתכ"ח לפני חרבן בית שני, או מתשרי שנת ג"א תש"ס לפני המנין הנהוג. ומנהג זה היה נוהג גם בדורות האחרונים. אבל מפני שבגולה היו מונים במעשה למנין-שטרות, ומנין-הבריאה לא היה ידוע אלא לחכמי הדור ומלמדיו, לכן לא נשארו לנו בענין זה אלא רשמים מועטים. מלבד העדויות המפורשות של רס"ג ורה"ג, המאשרים את הדבר במלים ברורות, אנו מוצאים לבעל „סדר תנאים ואמוראים", האומר: „ומברייתו של עולם עד היום יש ד' אלפים ותרמ"ו ולמנין יונים אלף וקצ"ח שנים" (1). ובעל „סדר עולם זוטא" יאמר על חרבן בית שני, שהיה לאחר ג"א ותתכ"ח לבריאת עולם (הוצאת גרוספגגר, צד ל"ב), ושנת תנ"ב לחרבן-הבית היא אצלו ד"א ר"פ לבריאת עולם (שם, צד נ"ה), ועוד בתחלת הספר יאמר אחד ממעתיקיו המאחרים: „ומשחרב הבית עד-עכשיו אלף ונ"ג שנה, והם בכלל ד"א ותתפ"א (לבריאת עולם)" (שם, צד ב). ועתה זה מקרוב נגלתה לנו מתוך גגיות מצרים על-ידי הר"י מאנן תעודה נכבדה וקדומה יותר, כתובה מידי ראש הגולה אשר בבבל, שנת אלפא ומאה וארבעין ושבע למנין שטרות היא שנת ארבעת אלפים וחמש מאות ותשעים וחמש לבראשית². השנה הנזכרת במכתב הזה, אשר ידבר עליו עוד במקומו הראוי, מקוננת לשנת ד"א

(1) וכך הוא הנוסח העיקרי במחזור ויטרי וב„כרם חמד", ח"ד, צד 188.

(2) ז"ן בספר The Jew in Egypt and in Palestine under the fatimid caliphs, page 52.

תקצ'ו לפי חשבון-הבריאה שלנו¹). ואחד מבעלי-המסורה הקדמונים, הידוע בשם בן-נפת ל', יאמר על שנת אלף ורל"ד לשטרות, שהיא ד"א ותרפ"ב לבריאת עולם²). ובכ"י אחד של חמשה חמשי תורה וחמש מגלות, הנמצא באוצר-הספרים בפטרבורג, כתוב בסופו: „ונשלם ביום חמישי לשבוע, לירח תמוז בחמשה בו, (שהיא שנת ארבעת אלפים) ותשע מאות" (רשימת הרכבי ושטרק, צד 237). הספר הזה מוצאו מבבל, כי השם יששכר מנקד בו לפי הנקוד הבבלי יששכר, וקביעת השנה מכוננת רק לשנת ד"א תתק"א שלנו.

אבל הרבה הרבה יותר נתפשט מנין-הבריאה הנהוג עד-היום אצלנו, המונה את השנים מבהר"ד, ג"א תמ"ט לפני מנין-שטרות, ג"א תשס"א לפני המנין הרגיל. מספר התעודות והשטרות המונים לחשבון זה הוא רב ועצום כל-כך, עד שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקים, ולכן נתן פה רק משלים אחדים מזמנים קדומים ביותר, ומוצאותם מארצות שונות; ומהם נוכל לשפוט, עד-כמה נתפשט מנין זה ברב תפוצות ישראל.

בכ"י של נביאים אחרונים, הנמצא בכנסית הרבנים בעיר קרסופור בקרים, נרשם בסופו, שבא ליד אחד מן האחים מירשת אביהם „ביום א' לשבת בחדש מרחשון בכ"ה יום בו שנת ד' אלפים תר"ו" (עין „משא קרים", צד 25, וחבולסון Corpus Inscriptionum עמוד 187). מהשנאת יום השבוע עם יום החדש (שיש לתקנו עם חבולסון בכ"ה תמורת בכ"ה) יוצא, שהשנה מכוננת עם חשבון-הבריאה שלנו.

בעל „הרוקח" בפרושו ל„ספר יצירה" (דפוס פשמיסל, דף י"א, ע"ב), אומר, שבראש חדש אדר ראשון נכנס זוג התלי במזל דגים. ובהכרח שהיא שנת ד"א תרי"ב לפי חשבוננו, שהיתה שנה מעוברת, ולא לפי מנין אנשי-מזרח, שהיתה פשוטה.

(1) ההכם מאנן מעיר, שמהמון השטרות, שמצא ב„גניזה", שנעשו במצרים ובארץ-ישראל, יוצא, שמספר האחרים אשר במנין-שטרות עודף על האחרים אשר במנין-הבריאה בשנה אחת, ובנידון שלפנינו האחרים שבמנין-שטרות עודפים על אותם שבמנין-הבריאה בשתי שנים. והוא מסיים, שפרט זה צריך עוד עיון וברור. אבל הנה כבר שמענו מפי הרס"ג, שבאמת היה ההבדל בין שני מנינים אלה אצל הבבלים בשתי שנים. ותעורה שלנו בבליית היא ושנת ד"א שלה מכוננת לשנת ד"א תקצ'ו לפי חשבוננו.

(2) וזה לשון הרשימה:

[אני משה ב"ר] דוד ב"ר נפתלי ב"ר.... [כתבתי]
הספר הזה בשנת אלף ומאתים ושלשים] וארבעה למנין
[שאנו רגילים למנות בו פה ארס] צובה, בשנת שמונה מאות וחמשים
[וארבעה שנים] לחרבן הבית והיא [לבריאת עולם]
שנת א[רבעת אלפים ושש מאות] [ושמונים]
וש[תיים] שנה, בדקתי אותו על [פי]...
אלהי הרחמים יזכה אותו ב...

(מרדוקי הטעמים, צד XII) — ושם נשלמו הדברים בדרך אחרת, שאינה מכוננת כל-כך עם סגנון הלשון ומדת ארך השורות. ובאחרים שבשנות-החרבן נתקן שם שלא כראוי: ושלשה.

בעל "רשימת החלופים" שבין רס"ג ובן-מאיר בקביעת המועדות יאמר על שנת המחלקת שהיתה בשנת ארל"ג לשטרות ותתנ"ג לחרבן, שהיא ד"א תרפ"ב ליצירה והוא לפי חשבוננו מבהר"ד.

רבי שבתאי דונולו בהקדמת ספרו ה"חכמוני" יאמר על-עצמו, שהגלה מעיר-מולדתו בשני בשבת ביום ט' בתמוז שנת ד"א תרפ"ה לבריאת עולם. קביעה זו מסכמת רק עם מנין-הבריאה שלנו.

רבי יצחק הישראלי הראשון בפרושו ל"ספר יצירה" (שיש מיחסים אותו לרבי יעקב ב"ר נסים או לדנוש בן-תמים) יאמר על שנת ד"א תשט"ו, שהיא שנה לשנת שמ"ד למנין-ההגרה וחס"ג למנין-היצירה של הביזנטיים, המתחיל מחדש מרס 1748 שנה לפני חשבוננו לבריאה (1). ושני סמנים אלה מכונים רק עם חשבון-היצירה מבהר"ד.

רבי חסאן הספרדי עין בעיר קורטובה בשנת ד"א תשל"ב על תקופת טבת. ומכל חשבונותיו יוצא, ששנתו זו נמנית אצלו מבהר"ד (עין "מחלקת רס"ג", צד 130).

בכתב אחד, שנכתב בקירואן, נמצא הזמן: "יום ה' כ"א באדר שני, שנת שמ"ה לשטרות תשצ"ד ליצירה" (J. O. R., XVI, 576). גם קביעה זו מכנת רק לחשבוננו.

התלמוד, המזכיר את התאריך הזה שתי פעמים (סנהדרין, צ"ו, ע"ב; ע"ז, ט, ע"ב), משתמש בסגנון "לבריאת העולם" או "לבריאתו של עולם". וכן יקנה בפי בעל "סדר תנאים ואמוראים" ובעל "סדר עולם וזמא" (2) ובפיהם של המחברים הראשונים, שמקצתם הבאתי למעלה. וכן נמצא הסגנון הזה במצבות העתיקות באיטליה מן המאה הששית לאלף שעבר (3). אבל אצל

(1) וזה לשונו בפרושו (פ"א, ה"ב), כפי מה שהעתיקו החכם דוקס מתוך כ"י מינכן, בחוברתו "קונטרס המסורת" (צד 79): "והלוקה בינינו ובין בני אדום ויון בזה. כי מנין שבידנו מאז ועד שנה זו, שהיא שנת שמ"ד למנין הישמעאלים, כלומר מיום שעמד מחומד ש"ה ע"צ (שחיק עצמות) והיא כתש"ן ליצירה והיא חס"ג לאדום ויון". המו"ל הציג אצל המלים כתש"ן וחס"ג סמני-שאלה. ובאמת במקום כתש"ן יש לתקן ד' תש"ו, וכן הוא בכ"י פריז: ד' אלפים תש"ו ליצירה (כפי מה שהעתיק ר"ש מונק בספרו: Notice sur About-walid pag. 51), ובמקום חס"ג צריך להיות: חס"ג, והפגנה, כאשר אמרתי, לתאריך-הבריאה של הביזנטיים, שכבר דברתי עליו למעלה.

(2) בעל הספר הזה מזכיר את התאריך לב"ע חשע פעמים בספרו, במקום שהוא מדבר על נקודות של זמן נכבדות ביותר, כירידת מצרים והיציאה משם, ביאת הארץ, למלכות דוד, לבנין בית שלמה ולחרבנו, להפסקת הנבואה (שהוא חושב לא מתחלת מנין-שטרות בשנת ג"א תמ"ח, כרס"ג והבאים אחריו, כ"אם מסוף מלכות מרס בשנת ג"א תמ"ב) ולחרבן בית שני ולעליית מר זוטרא לארץ-ישראל, שנעשה שם ראש סנהדרין בשנת ד"א תנ"ב. אבל על-בד-זה נזכרה בס"ע גם מלת "ליצירה" כששים פעמים במאורעות שאינם עקריים כל-כך, ובל-רס"ק הוספת סופרים מאחרים היא, והראיה על-זה, שבשני מקומות, בירידת מצרים ובחרבן בית ראשון, נמצאו שני המנינים — לבריאת-עולם וליצירה כאחד, שהוא דבר מיותר.

(3) ולפעמים יזכר הזמן הזה רק במספר סתם, כאלו היה הדבר מובן מאליה, שהמנחת לב"ע. כך נמצאה ב"בריתא דשמואל" (רס"ה) שנת ד"א תקל"ו, וב"סדר עולם וזמא" בתחלתה.

סופרים מאחרים אנו מוצאים, שהם מצינים את המנין הזה בשם אחר, במלת „ליצירה“. קשה למצא בברור את הזמן שנתחדש בו הכנוי הזה. הראשון, לפי ידיעתנו, שהוא מוכיר, הוא בעל „רשימת החלופים“ בין רס"ג ובין מאיר בקביעת שנות ד"א תרפ"ב – ד, שחי לאחר מות רס"ג (שהוא מוכיר בברכת המתים), אבל רק זמן קצר אחריו, בטרם נשתקע עוד לגמרי זכרון הריב. בעל הרשימה הזאת מזכיר שנת „ד"א תרפ"ב ליצירה“. את השנה הזאת בעצמה בתוספת מלת „ליצירה“ מצאתי גם בכ"י אחד אשר בסלע היהודים (טשופוטקאלע), המובא בספר „דקדוקי הטעמים“, צד xxxviii. (המוציאים לאור, בעער ושטרק, חושבים כתבת זו לאחד הזיופים של אב"ן רש"ף. אבל עדין הדבר צריך הכרע). – במצבות אשר בקרים, שהוציא לאור אב"ן רש"ף ב„אבני זכרון“, נמצא שם „ליצירה“ בזמנים קדומים ביותר, אבל מפני שמספר גדול ממצבות אלה כבר נגלה זיופן, וגם הנשארות לא יצאו מידיחשד, אין להביא מהן ראיה.

ה. תאריך הבריאה אצל הקראים. נקל הדבר לראות מראש, שהקראים הקדמונים, אשר פנו ערף למסורת העם וסללו להם דרכים לעצמם בפרוש התורה והמצוה, לפידעתם וראות-עיניהם, לא אצו לקבל גם את חשבונות בעל ס"ע ואת תאריך הבריאה היוצא מהם, – וברוח הפתגם, אשר הפיע ענן מיסד דתם: „חפישו באורייתא שפיר“, נסו לקצוב חשבונות אלה לפי דעתם והבנתם בפרוש הכתובים. והדבר מובן מעצמו, שאפשר שהגיעו בחקירותיהם לתוצאות אחרות, שונות מאותן של בעל ס"ע, ואולי גם שונות זו מזו. ובאמת, אם אמנם מספרי הקראים הראשונים לא הגיעו לידינו כי אם שרידים מעטים, בכל זאת עוד נשאר לנו רשם, שעל כל-פנים בזמן ידוע היה הפרש בין חשבונם ובין חשבוננו בשעור כ"ז שנה. את הדבר הזה אנו שומעים מפרש מפי הקרקיסאני, שכתב ספרו בשנת אלף רמ"ט לשטרות, שהיא שכ"ו למנין הישמעאלים, או בשנת ד"א תרצ"ו ליצירה לפי חשבון אנשי-מזרח. וכפי הנראה, כבר נתקבל מנין זה זמן מסים לפניו, ומפני-זה לא ידע הוא בעצמו לתת טעם להבדל הזה. והגני מעתיק כאן את תורף דבריו מלשון ערבי (1). לאחר שהקדים הקרקיסאני ואמר: „שיש מבריאת עולם עד יציאת מצרים שני אלפים ארבע מאות וארבעים [ושש] שנים ומשם עד כניסת הארץ ארבעים שנה, וכי מבריאת עולם עד שנכנסו לארץ עברו שני אלפים ארבע מאות שמונים [ושש] שנים“, יוסיף לאמר, „כי מכניסת הארץ עד תחלת בנין הבית עברו ת"מ שנה, ומבנינו עד חרבנו תל"ב שנה“. את המספר האחרון הזה הוא מביא בדרך זו: שלמה מלך ארבעים שנה.

שנת ד"א תתפ"א (שבראשונה בלי-ספק היה כתוב שם מספר אחר קטן ממנו). בעל ספר „תנא דבי אליהו“ משתמש גם הוא במנין הבריאה, אבל בסגנון אחר: „מיום שנברא העולם עד עכשו צ"ד יובלים ומ"ד שנים“ (הוצאת איש-שלום, צד 37), וכמוכן מאליו גם המספר הזה כנר בשנתה על-ידי המעתיקים.

(1) עין על הדברים במקורם בספרו של גיבויצקי: Med. Jew. Chron. II, 237.

יצאו מהן ארבע שנים שמלך קדם בנין הבית, ישארו ל"ו שנה, רחבעם בנו מלך י"ז שנה, וכך הוא מונה והולך כל מלכי יהודה ושנות מלכותם (אצל יואש נשמט בכ"י מספר השנים) עד צדקיהו ומסים: „הרי משהתחיל שלמה בבנין הבית עד ששרפו נבוכדנאצר והגלה את צדקיהו תל"ט שנה, ומפני שבנין הבית נמשך שבע שנים, נמצא מזמן (סוף) בנינו עד שנשרף ונחרב תל"ב שנה". ובסוף דבריו יאמר: „וכבר אמרנו, כי מבריאית עולם עד כניסת ישראל לארץ ב"א תפ"ו, ומכניסתם עד תחלת בנין הבית ת"ס, ומזה (1) עד הגלות וחרבן הבית שלשת אלפים (שכ"ה) [שס"ה] שנה, ונשאר (כלומר: ונמשך) החרבן שבעים שנה לפי הכתוב; ומבנין הבית השני עד שמלך אלכסנדר ארבעים שנה, וזה לקוח מן הירשה (כלומר מקבלת אבות). ומזה (יוצא) שמב"ע עד אלכסנדר ג"א תע"ה שנה, ואם יתוספו עליהן שנות אלכסנדר, שהן שנות שטרות, שכללן עד שנת שכ"ו לשנות הערביים (להגרה), יעלו אלף ורמ"ט. הנה יהיה מב"ע עד שנה זו ד"א תשכ"ד, ובה נגמר חבור הספר הזה, בחדש אדר, והוא חדש (הערבי) רביע השני. והרבנים יאמרו, כי היא שנת ד"א תרצ"ז (לאנשי מזרח) פחות כ"ז שנה, נהן עשרים שנה מקיום הבית הראשון, ושבע שנים לא אדע סבתן! השלמת מספר השנה של ביאת הארץ מב"א ת"פ לב"א תפ"ו (ועמה גם אותה של יציאת מצרים מב"א ת"מ לב"א תמ"ו) מתאשרת מתוך השנות המספר הזה על-ידי הקריסאני בעצמו. וכן התקון ג"א שס"ה במקום ג"א שכ"ה של חרבן בית ראשון יוצא מאליו, ממה שהמחבר חושב מנין-שטרות משנת ג"א תע"ה. אבל בשלשת התקונים האלה לא עלתה עוד ארוכה לחשבונותיו המערבבים, וקשה לדעת, אם יש לתלות הדברים בשגגת מעתיקים או בטעיות של חשבון. שנות בית ראשון לפי שנות מלכי יהודה, וכפי מה שפרטן המחבר (אם נשלים בהן ארבעים שנה של יואש שנשמטו בכ"י), עולות בקבוצתן, מזמן הנסדו לתכ"ט שנה, ומהשלמת בנינו לתכ"ב שנה לא לתל"ט ולתל"ב כדברי הקריסאני, ועל-כרחנו זקוקים אנו לאמר, שמספרי אלה מטעים הם, וכדי לכוון חשבונותיו של קריסאני עם החלטותיו, שתאריך הקראים עודף על אותו של הרבנים בכ"ז שנה, ושמבריאית-עולם עד מנין-שטרות עברו תע"ה שנה, אין לנו דרך אחרת, בלתי אם להוסיף את ההבדל בן עשר שנים שבשנות מלכי יהודה על מספר השנים שמבריאית העולם עד יציאת מצרים וביאת הארץ, ולשוב ולחקן בדברי הקריסאני ב"א תנ"ז ותצ"ו, תמורת ב"א תמ"ו ותפ"ו.

והנה כאשר שמענו מפי הקריסאני, יעיד הוא בעצמו, שלא היה יודע היטב בטיבו של חשבון, שהציע לפנינו. הוא ידע רק, שיש הפרש בין חשבון הקראים והרבנים בכ"ז שנה, אבל לא היה בידו למצא לו סבה

(1) כלומר, מזה יוצא, אחר שנוסיף תל"ט שנה שעמד הבית, שמב"ע עד החרבן.

ג"א שס"ה.

מספקת. ואולם אם נתבונן בדבר יותר, אפשר שיעלה בידינו לעמוד על אפיו של מנין הקראים הראשונים. הגנו רואים, כי במספר השנים של בית שני, התלוי רק במסורת לבד, לא חדשו הקראים דבר, וחשבו את הזמן מחרבן בית ראשון עד חרבן בית שני לת"ץ שנה, שמצאון מכוונות לשבועים שבעים אשר בחזיון דניאל. וכל מחלקתם היא רק בתקופת-המקרא, שבה מצאו להם מקום לפרש את הכתובים בדרכים אחרים. שנות הבית הראשון קצבו לא לפי מלכי ישראל כדברי בעל ס"ע, כי אם לפי שנות מלכי יהודה, שהן עודפות בעשרים שנה. ומפני שמספר השנים מבריאת-עולם עד אברהם וכן השנים שמיציאת מצרים עד בנין-הבית מפרשות במקרא, ואי אפשר להסב אותן לדרך אחרת, זקוקים אנו להחליט, ששבע השנים, שלא ידע הקריסטאני לתת להן סבה, יסודן בפרק שבין אברהם אבינו עד יציאת מצרים. בעל ס"ע, כאשר ידענו, ברצותו לקים שני הקצים השונים, שנאמרו על שעבוד מצרים, שכתוב אחד אומר וענו אותם ארבע מאות שנה, וכתוב אחר אומר ומושב בני-ישראל במצרים ארבע מאות ושלשים שנה, ששניהם קלו בזמן אחד ביציאת ישראל ממצרים, רואה את-עצמו זקוק לתת לכל-אחד מקצים אלה התחלה אחרת ולאמר, שהראשון מתחיל מלדת יצחק, והשני מברית בין-הבתרים, שקדמה לפי-הנחתו שלשים שנה, ושהיתה ברית בין-הבתרים חמש שנים לפני ביאת אברהם לארץ. אבל כבר מצאנו גם בין חכמי הרבנים, שפרו מן הדרך הזאת, מקצתם מחליטים את ההפך הגמור מדברי ס"ע, וחושבים, ששני הקצים האלה התחילו בזמן אחד (מלדת יצחק או מברית בין-הבתרים), אבל לא קלו כאחד, מפני ששעבוד מצרים נמשך בעונותיהם של ישראל יותר מארבע מאות, שנקצבו בתחלה בברית בין-הבתרים. ומקצתם הסכימו עם דברי בעל ס"ע, שהקץ האחד מתחיל מלדת יצחק, והשני מברית בין-הבתרים, אלא שלדעתם לא היתה הברית הזאת בשנת השבעים לאברהם, כי אם אחרי-כן בשעה שכבר נתישב בארץ, וגם לדבריהם ארך השעבוד ממה שנקצב מראש, מפני שגרם החטא, וכבר האריך בזה האדומי ב, מאור עינים" (פ"ה) וב, מצרף לכסף" (מ"א, פ"ב). בפתרון השאלה הזאת נחלקו גם הקראים, שיש מהם המחליטים עם חכמי הרבנים, שהשעבוד ארך שלשים שנה יתרות מפני חטאת ישראל במצרים, ויש מהם החושבים את הת"ל שנה של שעבוד עם בעל ס"ע משנת השבעים לחיי אברהם, אבל לא מפני שאז נכרתה ברית בין-הבתרים, אלא שבאותה שנה יצא אברהם מארץ-מולדתו מאור כשדים (שנת יציאת אברהם מאור כשדים לא נתפרשה במקרא, והוציאה מסברה), ויש מהם שהשתדלו לישב את הסתירה בדרכים אחרים¹). אבל הקראים הראשונים חשבו, כפי-

1) דניאל הקומטי, הדורש כפי-הנראה סמוכין (ברית בין-הבתרים סמוכה לדת ישמעאל), טורח לישב את שני הקצים, באמרו, שהקץ של ת"ל שנה נחשב לפי שנות הלבנה, והתחיל משנה שקדמה לדת ישמעאל, שבה נכרתה הברית, ט"ו שנה לפני דת יצחק, שממנו

הנראה, התחלת הקץ של ת"ל שנה לביאת אברהם לארץ כנען, וכמו שכך חשבו דמטריוס ויוסיפוס, כאשר ראינו למעלה, והשומרונים, כאשר נראה להלן, וכאשר חשב כזאת בזמנים האחרונים רבי משה לטיף (הנזכר ב,מאור עינים" וב,מצרף לכסף", שם), שעמד על-זה מסברה ולא ידע שכבר קדמוהו חכמים אחרים שהיו לפניו. לפי הנחה זו יוצא, ששיבת ישראל במצרים נמשכה רט"ו שנה, בשעור חמש שנים יותר מחשבוננו של בעל ס"ע. ואם נאמר עוד, שהיו הקראים הראשונים מוסיפים על חשבוננו גם, שנת בריאה ושנת המבול" (כאשר נראה קצת מדברי הקרקיסאני שיבואו לפנינו), יעלו בידינו שבע השנים, שלא ידע הקרקיסאני לתת להן סבה. ולפי-זה יצא לנו, שיציאת מצרים היתה בשנת ב"א תנ"ו (שנשתבשה אצל הקרקיסאני על-ידי טעות-סופרים פשוטה לב"א ת"מ). ושנת ד"א תרצ"ז למנין חכמי הרבנים שבמזרח היתה מכוננת לשנת ד"א תשכ"ד לחשבון הקראים.

הקרקיסאני מעיר על תאריך-הבריאה בכלל, שהוא נכון רק רוב, אבל לא בדקדוק, מפני שהכתובים מונים תמיד לשנים שלמות, ואינם חוששים לשבריה-השנים, שפעמים שהם עוזבים אותם, ופעמים שחושבים אותם לשנים שלמות. כי לא יעלה על לב איש, שכל-אחד מהשופטים והמלכים עמד בתחלת השנה ומת בסופה. טענה זו אינה חזקה כל-כך, כאשר יחשב הקרקיסאני. וכאשר ידענו, הוציא התוכן תלמי בדיוק את תאריכו מתוך מספר שנות המלכים, על-ידי שנתן תמיד את שבר-השנה של כל מלך למלך העומד תחתיו. ואין מן הנמנע, שבדרך כזה או דומה לזה קצבו גם במקרא את שנות המלכים. אבל באמת היתה להחכם הקראי הנה פגמה אחרת, להוכיח בזה את בטול דעת מקצת חכמי הרבנים, ובראשם רס"ג בן-דורו, שהפריזו על המדה לאמר, שחשבון העבור שבידינו היה נהוג בישראל מקדם ובו היו חושבים גם האבות הראשונים¹). ועל-זה הוא אומר: "וזה מה שורה על קלקול (חשבון) העבור, וזה שיחליטו אנשי, שהוא הולך על-פי שנות תאריך-העולם, מן הבריאה עד היום הזה". וכן הוא חושב לחכמי הרבנים לטעות, שהפילו את שנת המבול מתאריך-העולם.

מתחיל הקץ של ארבע מאות שנה שהיו שנות חמה, ונמצאו שני הקצים פלים כאחד (צ"ן, אשכול הכופר", סמן קכ"ו).

1) לדעת הרס"ג היה חשבון-העבור שלנו נהוג עוד קדם מתן תורה, בימי האבות הראשונים. לפי חשבון זה היתה קביעת שנת-המבול שנת אלף ותרנ"ו לבריאת-עולם (שמולדה ד' כ"ב תת"א) ו"ש מעברת, ולכן היה מיום שבעה-עשר לחודש השני (מרחשון) עד שבעה-עשר לחודש השביעי (אדר השני) — ועד בכלל — חמשים ומאת יום. לדברים אלה כ"ן בלי-ספק הראב"ע (בראשית, ח, ג), שכתב: "גם האומר כי בחשבון העבור היה עושה, וישים בחודש השני מרחשון, ותהיה השנה שלימה, ולמה כל-זה". כן פרשתי לי זה-הכבר את דברי הראב"ע הסתומים. וכאשר הגדתי השערת לידידי הרש"א מוזנגסקי, העירני, שדברי נעלים מעל כל ספק, כי כן יאמר יפת הקראי בפרוש, שיש בידו העתק ממנו, על הרס"ג, שאמר על שנת המבול שהיתה שלמה מעברת, והוא מרבה להתווכח עמו בענין זה. וצ"ן עוד על-זה במאמרי מהלכת הרס"ג, צד 146.

ונראים הדברים, שתאריך-הבריאה הזה לא היה נהוג אצל הקראים במעשה, כי כאחיהם הרבנים היו משתמשים במנין-שטרות, שהיה נפרץ בכל הארצות ובארץ-ישראל גם בתאריך-החרבן. וכל פונתם לא היתה אלא לפרש את הכתובים ולהראות לפי-דרכם את בטול דברי הרבנים בעלי-מחלקתם.

מכל הדברים האלה אנו רואים, כי כמעט לא מצאו חכמי הקראים כל-מקום לחדש דבר בענין מנין-הבריאה. בדבר שנות הבית השני לא נשארה להם דרך אחרת, כי אם לקבל דברי בעל ס"ע כצורתם ולאמר עליהם, שהם ירשת אבות. בדבר שנות הבית הראשון, שהן נקצבות על-פי שנות המלכים, שכבר אמרו עליהם: „אין לך לעמוד על שני מלכי ישראל אלא משני מלכי יהודה, ולא על שני מלכי יהודה אלא משני מלכי ישראל“ (ירושלמי, ריש ר"ה), סרו הקראים מדברי בעל ס"ע, ומבלי ראייה כל-שהיא נתנו היתרון לחשבון מלכי יהודה, וקצבו על-פיהם שנות הבית לת"ל שנה, תחת ת"י של בעל ס"ע. המקום השני, שמצאו בו הקראים מקום לגלות בו פנים אחרות, הוא זמן שעבוד-מצרים, שכפי מה שאמרתי העלוהו מקצתם מרד"ו שנה עד רט"ו. אבל כאשר ראינו למעלה, לא נתקבל גם אצל חכמי הקראים הראשונים, שכמעט כלם הסכימו בעקר הדבר עם חשבון בעל „סדר עולם“; ודניאל הקומסי השתדל לישוב את המקראות לפי-שיטתו, כאשר ראינו. גם בנימין הנהגנדי, בן-דורו של קומסי, נראה ששם לו את דברי בעל ס"ע ליסוד, אפילו בפרטים. הקרקיסאני, אשר כפי מה שהבאתי בשמו יחשב לדבר מובן מאליו, ששנה אחת תעלה לשני אנשים, יאמר במרוצת דבריו על בנימין, שאמר, „כי שנה אחת נחשבת בחשבון תולע בן-פואה ובחשבון יאיר הגלעדי, וכן שנה אחת תחשב בחשבון אלון הזבולוני ובחשבון אבצן בן-הלל הפרעתוני“, ובלי כל-ספק למד זה מדברי בעל „סדר עולם“ (פ' י"ב).

גם מדברי ההדסי אנו רואים, כי אף-על-פי שלא הסכימו הקראים לחשבונות בעל ס"ע, מכל-מקום לא סרו מהם במעשה במנין שנות-הבריאה, במקומות שהיו חושבים לתאריך הזה. בספרו „אשכול הכופר“ (סמן קכ"ז) הוא מוציא שנות-הבריאה מתוך סדרי הדורות. שבמקרא, וברבם הוא נותן סמנים, המוכיחים שלא נפלו טעיות במספריו⁽¹⁾. מאדם ועד נח אלף ונ"ז שנה (סמנם א בנה לי בית מדות), „מזמן אברהם (צ"ל יצחק) עד זמן נח“ תשע מאות ותשעים (סמנם צ צ המטה), מלדת יצחק עד יציאת מצרים ת' שנה. ונמצא מב"ע עד יציאת מצרים ב"א תמ"ז שנה, ועד תחלת בנין בית ראשון ב"א תתקכ"ז (וסמנם עד אמצא מקום ליהו). מתחלת הבית עד חרבנו, לפי שנות מלכי יהודה (שהוא מונה שנותיהם לפרטיהן), תכ"ט

(1) בסמניו הוא חושב תמיד אותיות הסופיות כמנפ"ץ למאות (מת"ק עד תשע מאות) ואותיות האלפים ולא לאחדים.

שנה (סמן בזאת יבוא אהרן) ומסוף בנינו ועד חרבנו תכ"ב (סמנו עזובת את בית י), מחרבן בית ראשון עד חרבן בית שני ת"ץ שנה (שבועים שבעים שבדניאל), מגלות צדקיהו עד מלוכת כורש מ"ט שנה (עד משיח נגיד שבועים שבעה), שנה אחת לכורש (שלא מלך אס־כן אלא שנה אחת) ואחת לדירוש לפני בנין הבית, הרי נ"א שנה (סמנם שא נא), שהשלימו מלכות בכל לשבעים שנה, נמצא שעמד בית שני מתחלת בנינו ועד חרבנו תל"ט שנה, ומסוף בנינו, שנמשך ארבע שנים – תל"ה שנה; אבל המחבר חושב אותן רק לתל"ד שנה, כנגד שבועים ששים ושנים שבדניאל, ונותן בהן סמן ואם דלת היא. ונמצא, שבית ראשון חרב בשנת ג"א שניו לב"ע, וחרבן בית שני ג"א תתמ"ו). אבל אחר כל החשבונות האלה, כשהוא בא לקצוב את השנה שהוא עומד בה, הוא קוצב אותה לפי חשבוננו לבריאה אנו, ואומר על שנת ד"א תתק"ט (שהוא נותן בה סמן ועם נב"ל נאצו ש מ"ך)⁽²⁾, שהיא שנת ג"א ת"ס לשטרות, אלף תקע"א לחרבן בית ראשון, אלף פ"א לחרבן בית שני, בזמן שלפי חשבוננו היתה צריכה להיות שנת ד"א תתקכ"ז לב"ע.

עקר ההבדל שבין חשבון ההדסי לבין חשבוננו מקורו בשנות בית ראשון. ומן הראוי היה, שיעלה לעשרים שנה, ששנות מלכי יהודה עודפות על שנות מלכי ישראל. אבל אצל ההדסי ההבדל הזה עולה רק י"ח שנה, מפני שטעה בחשבונותיו שלש טעיות: בפרק שמנח עד אברהם שכח להביא בחשבון שתי שנים שעברו מן המבול עד לדת ארפכשד; בשנות הבית הראשון, לפי חשבון מלכי יהודה, שהוא מונה אותם לאחד אחד, השמיט שנה אחת של אחוזה, עד ששנות הבית עולות אצלו רק תכ"ט; כנגד זה חשב בטעות שנה יתרה לאדם, שת ואנוש, שבפרטן הוא נותן לכל-אחד את המספר הראוי לו, ק"ל, ק"ה ותשעים, שקבוצתן עולה שכ"ה והוא חושבת לשכ"ו.

אבל גם ההבדל בשנות הבית הראשון פסק לאחרונה, לאחר שהרגישו הקראים, כפי-הנראה, שאין בידיהם ראיה כל-שהיא להוציא את דברי הרבנים מחזקתם. הקראי רבי כלב אפונדופולו (ב, אדרת אליהו, ענין שמטה ויובל, סוף פ"ג), בדברו על התאריך לבנין הבית הראשון, יאמר: שנבנה הבית בשנת ב"א תתקכ"ח ונחרב בשנת ג"א של"ח, שסמנו (הנמצא רק אצל הרבנים) שלח מעל-פני, ושעמד ארבע מאות ועשר שנים, בהסכם גמור עם חשבון הרבנים, אלא שהם חושבים את השנים שעברו, עד ולא עד בכלל, והוא חושבן עד ועד בכלל. אבל אינו יכול להפרד לגמרי מדעת

(1) נודע לנו, שבשנת שלשת אלפים ושלוש מאות וחמשים ושש שנה לבריאת העולם נחרב בית-המקדש, בית אלחינו, יפנה במהרה בימינו, וחרבן בית מקדשינו [השני] היה בשנת ג"א [תתמ"ו] שנה בחשבונך – כך יש להשלים דבריו.

(2) ההדסי מוסיף ב"אור לדבריו ואומר: "וחצי של נאצו, ר"ל נ"א, נכנס במנין של חז"ל". אבל טעה בחשבוננו והסמן אינו עולה אלא תתמ"ט ולא תתק"ט.

קדמוניו (ששאבם מדברי ההדסי, כאשר יעיד סמנו „אמצא מקום” וסמנים אחרים, שהוא מביא במרוצת דבריו), ואומר: „אכן לפי דעת החכמים ע”ה, שמונים חרבנו מסופו, והוא מעת שאמר, מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו, והיה תאריך החרבן בשנת ג”א שנ”ו לבריאה, סימנו זכור ה’ לבני אדום את, ויהיה לפי”זה מתחילת בנינו עד סוף חרבנו תכ”ט שנה. וסימנו בזאת יבוא. ואם תוציא שבע שנים של בנינו, יהיה מסוף בנינו עד סוף חרבנו תכ”ט (צ”ל: תכ”ב) שנים, וסימנו עזבתי את ביתי וכו”.

אבל כל דבריו אינם אלא דברי תימה. שמונה-עשר שנה אלה של „סוף חרבנו” לא נמצאו בשום מקום. וההדסי חושב, ששנות הבית הראשון נשלמו בשנת ג”א שנ”ו עם המלך צדקיהו.

בכלל לא היו הקראים מצליחים בחשבונותיהם כל-עקר. בתקופת המקרא לא העלו בידם כלום, ובחקופת הבית השני הוסיפו טעיות על טעיות; בזמן שבעל ס”ע קוצב את השנים שעברו מרשיון כורש עד הנסד הבית בשנת שתים לדרישו ל”ח שנה כראוי (אלא שהוא חולק שנים אלה למלכי פרס בדרך אחרת ממה שאנו יודעים מדברי הימים, וכאשר העירותי כבר) – ההדסי כולל את הזמן הזה רק בשתי שנים ואפונדופולו מערבב הדברים עוד יותר ואומר על תאריך בנין בית שני, שהוא „עת על”ית עזרא הכהן ע”ה בפעם הראשונה (?) בחדש השני” (1), ובחרכיבו את דעת הרבנים והקראים יחד יחלטי, „שעמד בבנינו תל”ד שנה, סימנו ואם דלת היא. אך על מכונתו עמד ארבע מאות ועשרים שנה”. והוא שונה דבריו ואומר: „והבית היה בשלוה ובהשקט תי”ג (צ”ל: תכ”) שנה, ושאר השנים היה במצור ובמצוק מיד טיטוס”. גם ביתר חשבונותיו נמצאו שבוישים וסתירות שונים, שאין אנו חושבים לנכון להעיר עליהם בזה, וכל קורא יוכל לעמוד עליהם מדעתו.

ט. תאריך-הבריאה של יושבי-קרים הקדמונים. בתחלת המאה השביעית, שאנו עומדים בה, גלה החכם הקראי אב”ן רש”ף תאריך חדש ליצירה אצל הקראים יושבי-קרים, אשר יזכר פעמים רבות, כאשר יבטיחנו נאמנה, בכתבות ובמגלות שונות, בצד מנייח-הבריאה שלנו. ואני אביא פה רק כוללת אחת מהן, הנמצאה במצבה אשר ב„אבני זכרון” (סמן 37) וכתוב בה: „שנת תקל”ו... ליצירה היא שפ”ה למטרכי”.

מהשנאת שני המספרים האלה ומספרים אחרים, שהביא אב”ן רש”ף בידו, יוצא מיד, שחשבון-היצירה של יושבי-קרים הקדמונים עוזף על מנין המטרכיים – השווה לדברי אב”ן רש”ף עם חשבוננו – בקנ”א שנה. התאריך הזה, לדברי אב”ן רש”ף, קדום מאד, ונמצאה מצבה אחת (סמן ד), שזמנה הוא ד”א (לאנשי קרים).

(1) אנהנו ידענו מספר עזרא (ז, א והלאה), שעזרא עלה מבבל בשנת שבע לארתחשטאר (או לדעת בעל ס”ע – לדריוש) ושיצא באחד לחדש הראשון ובא לירושלים באחד לחדש החמישי, ואפונדופולו הוציא דבריו ממה שזכר השם עזרא במספר הכהנים והלויים, אשר עלו עם זרובבל (נחמיה, י”ב, ג); אבל ספק גדול הוא, אם זה עזרא הסופר.

או ג"א תתמ"ט לחשבוננו. וכפי היוצא מסדור המצבות שסדר אב"ן רש"ף ב, אבני זכרון", היה התאריך הקדום הזה שלישי לבדו עד שנת ד"א ש"ם לחשבוננו; ומשם והלאה שני התאריכים משמשים בערבוביה זה בצד זה (1), עד שבסוף המאה החמישית לא"ף שעבר לפי חשבוננו התאריך הקדום מפנה מקום לגמרי לתאריך החדש, המטריכי. וממצבי סמן ע והלאה כל השנ.

מנויות לבריאה לפי שיטת חשבוננו.

אולם כל איש שופט-מישרים יכיר כרצו את מחשבת הקראי, המבצבצת מתוך מעשיו. שואף הוא לתת את בני-אמונתו עליונים על כל עם ישראל. הקראים יושבי-קרים מוצאותם מקדם, מימי הבית הראשון, ולהם סדרי-זמנים מדקדקים היטב, בעת אשר הרבנים צעירים מהם לימים ונבוכים בחשבון-זמנם. אב"ן רש"ף מטיל בכל-עת-מצא קוצים בעיני בעלי-הקבלה ובעל "סדר עולם" בראשם, שטעו והטעו את העם. ועושה את-עצמו כאילו לא ידע, שגם הקראים הלכו בחשבונותיהם אחרי בעל ס"ע, ולולא שאבו ממקורו לא היו יודעים משנות הבית השני אפילו כל-שהוא.

והפרופסור חבולסון, המחזיק תמיד בימינו של אב"ן רש"ף, בספרו "אכטצעהן דענקמאָלער אויס דער קרים" (פטרבורג, שנת 1865) קבל את התאריך הקדום הזה של בני-קרים בזרועות פשוטות, וכגבר מלמד הוא מיסד אדניו לא בדרך גסה ומקורים מספקים שנשתמש בהם אב"ן רש"ף (צ"ן להלן). כי-אם בקורות דבריימי-העולם, שאין למפקק בהם; ומוציא מזה תולדה, שהיהודים יושבי-קרים היו חושבים לבריאה עוד בימי ממלכת הפרסיים בארץ-ישראל, ולכן לא נשתבש חשבונם בידם. וראיתו פשוטה מאד. בית שני נשלם בשנת שש לדריוש, שהיא שנת 516 לפני המנין הרגיל, וסוף מלכות פרסיים היתה בשנת 331 לפני המנין הזה (2), נמצאה מלכותם בפני הבית קפ"ה שנה; אבל בעל ס"ע חושב את הזמן הזה רק ליד שנה, נמצא שטעה בשעור קנ"א שנה, כמספר השנים שבני-קרים עודפים במנין שנות-הבריאה על החשבון המשבש שלנו

(1) הסמן המבהק, שעל-ידו יודע אב"ן רש"ף להבדיל בין התאריך הקדום להחדש במקום שהשנה כתובה סתם, הוא, שאם נזכר בצדה שם החדש, בידוע שהזמן נמנה לפי התאריך הקדום. ונראים הדברים, שנגלה לו כל-זה בדרך-נבואה, כי על-פי השכל המשוט אי-אפשר להשיגו.

(2) דריוש האחרון נהרג בתמוז שנת 330 לפני המנין הנהוג בידי שר-צבאו בָּסוּס, אשר אמר לעשות מלוכה על פרס, אך יושבי הארץ קבלו עליהם את מלכות אלכסנדר; ואם כן — מנין ס"ע פוחת קנ"ב שנה מן הראוי. אך חבולסון מקדים מפלת פרס בשנה אחת, משנת 331 (שבחרף של אותה שנה נצח אלכסנדר את חיל פרס על-יד ארבל). וכפי-הנראה עשה כזאת בחפצו לזמן את חשבוננו עם מנין קנ"א שנה שעלו בידו של אב"ן רש"ף בדרך אחרת. ואילו לא היה צריך אלא לקמ"ט שנה, מי יודע אם לא חשב מפלתה של פרס משנת 333 (שבחרף של שנה זו הכה אלכסנדר את כל חיל דריוש על-יד איסוס ואמו ואשתו ובניו נפלו שבי בידי המוקדונים); ולבסוף, אלו היה צריך לקנ"ג שנה, אפשר שהיה מאחר את סוף ימי מלכות פרס עד שנת 329, שאז הומת בָּסוּס, המולך-מעצמו בידי אלכסנדר.

אבל חבולסון טעה בחשבוננו שתי טעויות. האחת, שבעל ס"ע חושב שנות מלכות פרס בפני הבית, לא מגמר בנ"נו, בשנת שש לדריוש, כי"א מת חלתו, בשנת שתיים, שהיא שנת 520 לפני המנין הנהוג. ועוד, שמלבד ההבדל בשנות מלכות פרס, יש עוד חלוקה אחר בין „סדר עולם" ובין קורות דברי-הימים בזמן מלכות יונים: לדעת ס"ע – עברו ממפלת מלכות פרס עד מנין-שטרות רק „שש שנים שמלכו בעילם", בזמן שהן עולות ל"ח שנה ועוד, מתמוז 330 עד תשרי 312 לפני המנין; ואס"כן יחסרו לבעל ס"ע לא קנ"א שנה, כי"א קס"ח! על אחת מן הטעויות האלה עמד חבולסון בעצמו בתרגומו הרוסי לספרו, שהוציא לאור חדשים מועטים אחרי האשכנזי. בהערתו לצד 102 יאמר: „גם תאריך בני-קרים אינו מדקדק לגמרי ונוטה מן האמת בשעור ט"ו שנה. כי לפי דעת בעל ס"ע, עברו משנה ראשונה של כורש, משנת 536 לפני המנין הנהוג, עד גמר בנין-הבית י"ח שנה, ממנו עד סוף מלכות פרסיים ל"ד שנה, ומשם עד מנין-שטרות שש שנים, העושות יחד נ"ח שנה, בעוד שבאמת עברו מכורש עד תחלת מנין-שטרות בשנת 312 רכ"ד שנה, נמצא ההבדל עולה לא לקנ"א, כי"א לקס"ו שנה".

המציאה היקרה הזאת, שגם היא אינה נקיה מדפי לגמרי¹, שבאה לחבולסון בלי-ספק, כעקרב, בהסחה-הדעת, שחזר במקרה על חשבוננו בדרך אחרת – על-ידי שחקר לא על שנות מלכי פרס מבנין הבית עד סוף מלכותם, כי"א מראשית מלכותם עד מנין-שטרות, שלא נמצא בה עוד מקום לטעויותיו – היתה צריכה לעוררו להשיב אחור כל דבריו, אשר נשברו כשבר גבל יוצרים, או על-כל-פנים לחדול מהוציאם שנית בשפה אחרת ולהכשיל בהם קהל-קוראים חדש. אבל כפי-הנראה לא הספיקו בידו מן השמים לעשות תשובה, עד שאינו מרגיש או אינו חפץ להרגיש, כי בהערתו זו הוא מבטל לגמרי את דעתו הראשונה, שהיה תאריך זה נהוג בקרים מימות-עולם, ולכן לא נשתבשו בו; ולא שם על לב, כי קורע הוא בדבריו אלה, שלא במתכנן, את המסוה מעל-פני גבר עמיתו ונותן מקום לחשב עליו בצדק, שפדא מלבו את התאריך המקלקל הזה. בצדק נוכל לקרא על אב"ן רש"ף: אוי לו לזה, שנעשה סנגורו קטגורו!

ויש להתפלל על הרא"א הרכבי, אשר היטיב לראות, שכל התאריך הזה כזב יסודו, שלא מצא דרך אחרת להוכיח דבריו, כי"א בהמשכו אחרי החלטת השי"ר, שמנין-הבריאה בכלל מוצאו מזמן מאחר – דברים שאפשר לבעל-דין לחלוק עליהם – בעוד אשר התאריך המשבש והמכחש הזה קורא באזני כל-איש: ידי מזיף נמהר עצבוני ויעשוני בלא-דעת ובלא-תמונה!

(1) גם כאן חבולסון חסוס בטעותו, ששנות מלכות פרס בפני הבית נחשבות כגמר בנין-הבית, ואינו מרגיש, שמשנה ראשונה לכורש (536) עד שנת שש לדריוש (516) נמצאות עשרים שנה ולא י"ח!

אבל יותר ממה שלמדנו מדברי הסנגור החכם, נוכל להציל מפי בעל-הדין בעצמו, כי מפטפטי מליו, אם נטה אליהן און בוחנת, ינדע לנו, באיזה דרך הגיע אל המספר המטעה הזה; ומכרכוריו השונים, להמיש צוארו מן הטעיות והסתירות אשר נכשל בהן, נוכל לעמוד על החליפות אשר עברו על יציר-כפיו זה.

בגשת אב"ן רש"ף אל עבודתו, ואל המטרה אשר הציב לו מראש, להראות העמים והשרים את כבוד אחיו הקראים ואת יתרונם על אחיהם הרבנים, ראה ראשית לו, לברא בשבילם שני תאריכים מיוחדים, אשר יורו בדקדוקם על קדמות הקראים ועל קבלתם הנכונה והאמתית. אב"ן רש"ף, שלקק מן החכמות החיצוניות רק ככלב המלקק מן הים, ידע מן הספרות העברית, מחקירות בעל "מאור עינים" (וכן מדברי בעל "צמח דוד" ובן-זאב במבואיו למקרא, שהוא מזכירם מעת לעת), שהמנין לבריאה, הנהוג בימינו, אינו מדקדק; וסבת הדבר הן שנות מלכות פרס, אשר מעטו ויצערו אצל בעל ס"ע פל"ד שנה (ההפרש הנמצא גם במנין שנות מלכות-יוון, שלא הזכיר בעל "מאור עינים", בזהבן בטעות, שמנין-שטרות מתחיל ממות אלכסנדר – כמובן מעצמו, לא יכול לעלות על לב אב"ן רש"ף). ולכן שם פניו לקצוב את ההבדל הזה על-פי המקורים שהיו לפניו. והנה נמצא לאב"ן רש"ף מקור נפתח למכשול ולפוקה. המקרה אנה לידו שלש רשימות מזמן מלכי פרס, שהביא באחד ממכתביו (נדפס בספר "אלטינדישע דענקמאלער", צד 251), שלא הודיע מאין לקחן, ובאמת נמצאו שלשתן בספר "מאור עינים", שלא חשש להזכיר שמו, והן: רשימת שנות הכהנים הגדולים לפילון האלכסנדרני (מ"ע, פל"ב), שנות מלכי פרס לפי אזביוס (פל"ד) ושנות המלכים האלה לפי מיטסטיני הפרסי (פל"א). והנה קבץ אב"ן רש"ף שנות הכהנים הגדולים ושנות מלכי פרס שברשימות אלה, ומצא, כי לפי ידידיה (פילון) נמשכה מלכותם קפ"א שנה, לפי רשימת אזביוס קפ"ג ולדעת מיטסטיני קפ"ז שנה ו'. ואב"ן רש"ף

(1) אב"ן רש"ף עלול מאד לטעות בחשבונותיו. שנות מלכי פרס, לפי רשימת אזביוס, מכורש הראשון עד סוף מלכותו של דריוש האחרון (אם נחשב עשרים החדשים של ארתחששתא וסוגדיאן לשנה אחת), עולות לקצ"ג שנה, ואם-כן טעה אב"ן רש"ף בעשר שנים. שנות מלכי פרסיים, לפי רשימת מיטסטיני, עולות בקבוצתן לקצ"א שנה. ונראים הדברים, שלא מנה אב"ן רש"ף ארבע שנות ארטיס, שהן כלולות בשנות ארתחששתא אוהו, מפני שכן הבין את דברי האדומי: "ובזמן מלך ארטיס ארבע שנים". שנות הכהנים הגדולים עולות לא קפ"א, כראם קפ"ט, ולפי הנוסח האחר בספר "העתים", הנותן לידוע וליוחנן כ"ד שנה תמורת כ"ג לכל-אחד מהם, יעלו לקצ"א שנה, כמספר שנות מלכי פרס אצל מיטסטיני, כי שתי רשימות אלה מרועה אחד בתנו, מרועה מתעה Annus Viterbensis. הדבר, שהביא את אב"ן רש"ף לכלל טעות, הוא, כי מתוך שהוא טרוד לקבץ את המספרים שברשימה לא נתן לבו להבין את הכתוב בה. אניוס, המערבב את שנות המלכים והכהנים הגדולים ומסדר את המאורעות כרצונו, ישים דבר בפי "ידידיה", כי ישוע כהן גדול עלה עם זרבבל לירושלים בשנה הראשונה לכורש ונשאר שם כל ימי כורש ודריוש (כ"ד שנה) עד שנת שתיים-עשרה לאחשורוש ארתחששתא, שנאותה שנה הלך לבבל אל

בחר בדעת מיטסטיני, „הסופר הנאמן הפרסיים“ (כדבריו), בלייטפך מפני שהיה פרסי וקדמון מחבריו, כי כפי שקרא בספר מ"ע, כתב את ספרו בימי סילוקוס הראשון, כימי דור אחד אחרי נפילת מלכות פרס. ואם ממספר קפ"ז נגרע שתי שנים של כורש ודריוש, שמלכו לפי רשימת מיטסטיני יחד, ושגם הקראים חושבים אותן לזמן שקדם לפני בנין הבית (סמן ח), ישארו לנו למלכות פרס בפני הבית קפ"ה, ומפני שבעל ס"ע אינו מונה אלא ל"ד, נמצא שחשבנונו מטעה בשעור קנ"א שנה בדיוק (עין מכתב אב"ן רש"ף משנת תר"ב, בספרו של הרכבי, שם). על יסוד הדברים האלה יכול היה אב"ן רש"ף להגיש לאחיו מנחה יקרה, תאריך קדום לב"ע מכון ומקדק כחוט השערה!

אחרי שהגיע אב"ן רש"ף לתולדה נכבדה כזאת, שחשבוני-הבריאה שלנו אינו נבדל מן האמת אלא קנ"א שנה – לא פחות ולא יותר – אפשר היה לו לקצוב בדיוק את השנה שבה הגלו אחיו יושבי-קרים משומרון, גלות שלמה – גלות בדויה.

מספר „צמח דוד“ אנו יודעים, כי גלות עשרת השבטים היתה בשנת ג"א רה לבריאה, היא 555 לפני המנין הנהוג. נוסיף עליה את ההבדל של קנ"א שנה, ותצא לנו שנת 706 לפני המנין הזה. ובכן עלו ביד אב"ן רש"ף „בתרא מחתא“ שני תאריכים חדשים – שתי מרגליות יקרות, להנות (להונות קרי) בהן את הבריות.

על יסוד החשבון הזה קם אב"ן רש"ף בפי יציר-כפיו, יהודה בן משה הנקדן, את הדברים, כי „השנה החמישית למלכות האדון כוסדורי (ו) הפרסי (594 למנין הנהוג) היתה שנת אלף ושלוש מאות לגלותנו“ (הובא אצל חבולטון בספרו הרוסי, צד 77, ואצל הרכבי, צד 13). כי $1300 = 706 + 594$.

המלך והנית אחרייו את יהויקים בנו לכהן תחתיו; ובס"ז דאשונה לדריוש ארץ-היד שב לירושלים לבנות הבית. ואניוס מוסיף, שעמד ישוע בן נתן הגדולה בראשונה ל"ו שנה ואחר-כך חזר ושמש בכהנה עשרים שנה אשר חמו בשנת עשרים לדריוש ארץ-היד. הדברים ברורים, שבג"ו שנה אלה לא נכללו השנים שמלא יהויקים מקום אביו, שהן שמונה (כי שנות אחשוורוש לפי מיטסטיני עשרים שנה), וכמפורש אצל אניוס ב„ספר העתים“ במקורו (עין הערת ר"ד קפל), אלא שבעל „מאור עינים“ השמיט מלים אלה מפני שחשבן למובנות מאליהן, ונתן בזה מכוול לפני אב"ן רש"ף. ובכן כל המספרים שהוציא אב"ן רש"ף מתוך שלש הרשימות שב„מאור עינים“ משבשים בהחלט.

(1) חבולטון קורא קם זה כוסרודי, ומביא ראיה לדבריו ממטבעות כסרו הראשון, הנושאים עליהם את השם חוסרוד וחוסרודי בצד השם חוסרודי (תרגום הרוסי, צד 84 והלאה). הרכבי משער, שלקח אב"ן רש"ף תמונת השם הזה מספר דברי-הימים לרבי יוסף הכהן ובעל „צמח דוד“, הכותבים את השם הזה קסדראי (בשוא תחת הדלת, וכדרך שכך רגילים הנוצרים לקרא עזורא תמורת עזרא), אלא שטעה וקרא את הדלת בחולץ, וגם כתב אחריה ואו (דענקמאלער, צד 43 והלאה). ואנכי אחשב לנכון להעיר, שהגאונים בבבל, שידעו לשון פרס, היו כותבים את שם המלך הזה כסרו (Saadyana, צד 26); ושם, צד 27, נדפס בטעות כוסר. ובתשובת „שערי צדק“ (סמן י"ז, דף ג) כתוב בשבוש קסרדי, וכבר היטיב גרץ לתקן את השם הזה כנכון (עין „געשיכטע דער יודען“, ח"ד, ציון י"א).

דברים אלה אנו שומעים מפי אב"ן רש"ף בעצמו, האומר במכתבו משנת תר"ב, שהזכרנו, על בעל רשימה זו: "שהוא כתב התאריך אלף ושלש מאות שנה לגלותנו, ולפי מנין השנים לדברי צמח דוד" והקודמים ממנו היתה גלות עשרת השבטים עם הושע בשנת ג"א ר"ה ליצירה, ולפי"זה עודפות כמו קמ"א שנה על שנות הבריאה". אולם כאן בא השטן ורקד לפניו, ערבב לו את עולמו ושם בפי אב"ן רש"ף (אשר כשרון מיוחד לו לטעות בחשבון) מספר משבש קמ"א, תחת קנ"א שהיה בלבו, אשר על-פיו בצע חשבונו זה ואשר יזכרנו עוד פעמים ושלש במכתבו זה (1). אולם אם בפעם הזאת נכשל רק בלשוננו, הנה ברשימה אחרת, שנבראה באותו זמן, נכשל גם בצ"ה. ברשימת אברהם בן-שמחה הספרדי אנו קוראים, כי שנת ד"א תשמ"ו ליצירה היתה שנת אלף ותרפ"ב שנה לגלותנו (רשימה זו מובאה בספרו של חולסון, צד 69, ובספרו של הרכבי, צד 54). אם ממספר ד"א תשמ"ו נגרע ג"א ר"ה, שעברו מבריאת-עולם עד גלות שומרון, ישאר בידינו המספר אלף תקמ"א, הנבדל ממספר אלף ותרפ"ב, ששם אב"ן רש"ף בפי הספרדי, לא בקנ"א, כי אם בקמ"א שנה. ובכן – ילדי אב"ן רש"ף הראשונים ילדי-שקר המה, בנים כחשים, וכל-אחד מהם יכזיב את דברי אחיו.

אבל סתירות כאלה אינן יכולות להסתיר ימים רבים מן העין והן בוקעות ועולות מאליהן מעמקי תהום. לא עברו ימים מועטים והנה ראה אב"ן רש"ף, לשממון רוחו, שני מחמדי-לבבו אלה נצים איש את אחיו, נותנים מקום לרואים, לחשב עליהם, כי גם שניהם בנים לא-אמון בס. אך כבר יצאו בניו מרשותו, ואין בכחו לצוות עליהם דרכם.

במרוצת מכתבו, שאנו עוסקים בו, ישוב אב"ן רש"ף להתחקות על-שתי רשימותיו מנקדה אחרת. מן "הלוחות הנדפסות בעיר פטרבורג" נגלה לו, שחכמי הנוצרים חושבים, שגלות שומרון היתה בשנת 722 לפני מנינם; והנה הוא מוצא, כי לפי חשבון זה יש להוסיף על שנות-הבריאה שלנו לא קמ"א ולא קנ"א, כי אם קס"ו שנה. הדבר הזה לא ירבה עצבותיו, ובשמחת-לבבו הוא תולה את הקולר בצואר בעל ס"ע ובחכמי הרבנים בכלל, התועים והמתעים; אבל רע וקשה מזה, שאין הדברים צולים יפה עם שתי רשימותיו, אשר כבר נתפרסמו בקהל. כי לפי הלוחות האלה תהיה שנת חמש לכוסדורי, שהיא 594 למנין הרגיל, אלף ושט"ו לגלותנו, ולא אלף ושלש מאות עגלות, ושנת ד"א תשמ"ו, אשר ברשימת אברהם הספרדי, שהיא שנת 986 למנין הנהוג, תהיה מכוננת לא לשנת אלף ותרפ"ב, כי אם שנת אלף תש"ח לגלות שומרון. ונמצא רשימה ראשונה נוטה מחשבון הנוצרים בט"ו שנה, והשניה

(1) עדי-כמה נתבלבלו במוחו שני מספרים אלה נראה מדבריו במכתב אחר הכתוב לאחר שנת תר"ו, כי בדברו על תאריך לגלותנו שברשימת הספרדי, שכפי אשר נדע נולד על-ידי תוספת קמ"א שנה, יאמר בראשונה, כי נוספו בו קנ"א שנה – ורק אחר-כך חזר ותקן קמ"א (עין דענקמאלער, צד 265).

בכ"ו. אבל אב"ן רש"ף אינו משגיח בזה, ונותן היתרון לרשימותיו, מעשה ידי, ומבטל מפניהן דעת חכמי הנוצרים, ואומר על ההבדל הזה: וזה מסבה שהנוצרים מוסיפים כ' (כ"ו) שנים על מלכות יון, ויד המגיה (יהודה הנקדן) בזה היתה עם בני צמו, ומדברי המגיה למדנו, כי שנת ד"א שס"ד היתה שנת החמישית למלכות כוסדורי. ובוזה הוא מאחר את השנה החמישית לכוסדורי בעשר שנים וקובעה בשנת 604 למנין הנוצרים תחת 594. והוא מצרף לדבריו את בעל צמח דוד. ואומר: והוא התאריך (פְּנֵתוֹ הַשָּׁנָה) שהביא בעל צמח דוד בו את כוסדורי סתם, בלי באור שנת מלכו וכמה שנים מלך, ומדברי המגיה למדנו וכו'.

כל הדברים האלה אינם כי אם מעשה להטים. החלטה, שהנוצרים מוסיפים כ"ו שנה יתרות, שיחה בטלה היא, וכוסרו מלך באמת, לפי הידוע מדברי ימי הפרסיים, בשנת 590 לנוצרים, ושנת חמש למלכו נופלת בשנת 594, ושנת 604 (שהזכיר בעל צמח דוד, אשר הפך לעשותו לו לשון), שבה כבש את ירושלים, היתה שנת ט"ו למלכותו (1).

אבל כל עמל אב"ן רש"ף הואיל רק להגותו, כי אזלת ידו מלתקן את אשר עותו. לרשימת הספרדי, אשר ברגע גיחה מרחם לקחה מיד יוצרה פיישנים בקלקול, לא מצאה ידו להעלות ארוכה; וברשימת הנקדן הוסיף קלקול על קלקול, להשוותה עם אחרת; ותחת אשר בראשונה היתה מכונה על-כ"פנים עם שנות מלכותו של כוסרו ועם ההבדל של ק"א שנה, שהוציא מחוץ רשימת מיטסטיני, הנה עתה עומדת היא בסתירה עם שניהם. אך אב"ן רש"ף, הנחתום המהיר, ידע בנפשו, כפי הנראה, כמה עלובה ציטתו. במוסד הזה הוא מודקדק בבת-ראש והופך פתאם אספיריס (2), משנה טעמו הנהך כדור

(1) חבולסון (צד 89) חותר בכל-ינתו להמליש על-כ"פנים במקצת את הקשי הזה, ואומר, בדרך-השערה למצא שתי סבות לזה: האחת, שמקום מושבו של הנקדן לא היה נמצא תחת ממלכת כסרו בלי אמצעי, כי אם תחת שלטון מושל גכנע למלך הזה, והשנית, שהיה הנקדן משוטט בארצות, ולכן אפשר ששנה בשנת המושל. אולם איש, שהזכיר-הברית מתכם זה לוחש על המכה, אולי יוכל להרגיע רוח איש מאמין מסבכו לכל-דבר, אבל אין בכחו לפעול כל מילה על איש מבין, אשר לא ישמע לקול מלחשים. ובאמת — אמילו היתה רשימה זו, שאנו דנים עליה, מקימת על-פי מאה עדים כשרים ונאמנים ומאשרת בבית-דין הגדול שבעולם, גם אז קשה היה להאמין, שיטעה איש בשנות המלך שהוא מונה לו, שמטבעות חדשים יוצאים ממנו בכל שנה, והמון שטרות ומעשי בית-דין נכתבים למנין שנות מלכותו, על-אחת כמה וכמה בדבר שאנו דנים עליו, אשר ידענו את משפט האיש ואת שיתו, וכי כל דבר יוצא מתחת-ידו, כל-זמן שלא נחקר וגבוק בשבע חקירות ושבע בדיקות, לא יצא מחזק מזה. והנה הדבר הזה, ששנת מלכותו של כסרו מכונה בדיק עם הנאותיו הראשונות של אב"ן רש"ף, שבעל ס"ע נוסה מן האמת בק"א שנה, ושגלות שומרון היתה בשנת ג"א ר"ה להשבנונו, ולא נתקלקלה אלא לאר שהגיע אב"ן רש"ף להנחות אחרות, — הגני שונה דברי ואומר, שדבר זה לבדו מופת נאמן הוא, שהאריך זה הוא יציר-כפיו של אב"ן רש"ף, אשר מקלו על יסוד ההנחות שאשכן בראשונה למדקדקות.

(2) איש מתחמך כנגד סביב לראשו כדרך המומסים: זיך קאפפאיער אומשלענען, אייגען קאבאלר מאכען, אייגען קאבאלר שפעען. כך היטיב בעל המשפיר להבין מלה זו

דבור, וחוזר ומקבל דעת הנוצרים, אשר בטל אותה לפני-רגע מפני רשימותיו. וראשית מלאכתו היא להראות בסגנון מספק ובאריכות יתרה את הדבר הפשוט, ששנת 722 לפני ספירת הנוצרים מקוננת לשנת ג"א ל"ח (יותר נכון ל"ט) לבריאת-עולם, ונקל היה לו להוציא מזה, שבעל ס"ע טעה בקס"ו שנה (כי לפי בעל "צמח דוד", ההולך אחר בעל ס"ע, היתה הגלות בשנת ג"א ר"ה). אבל פה פגש מכשול חדש, כי מתוך רשימת מיטסטיני, הסופר הנאמן לפרסיים, יצא לו מספר אחר – מספר קנ"א!

אולם היפלא דבר מאיש כאב"ן רש"ף, שפל אשר הוא עושה אלהיו מצליח בידו ואת אשר הוא מבקש הוא מוצא? בעוד אשר אנחנו תפושם במחשבותינו, איך יעלה ביד הגבר הצלח הזה לעשות שלום בין מספריו העורכים מלחמה איש את אחיו, והנה פתאם יופיע לעינינו מספר חדש, כתוב באש שחורה על-גבי אש לבנה, מספר ג"א קפ"ט; ואב"ן רש"ף מוסיף לעשות חשבונותיו ואומר: "שלמן (שלמנאסר) הגלה את הושע 722 לפני ספירת הנוצרים, לפי "הלוחות הנדפסות בעיר פטרבורג", בשנת 1828. אחר ספירת הנוצרים עד היום עברו 1842, נמצא גלות שומרון עד עכשיו 2564. נגרע מספר זה ממספר 5602 לבריאה, ישאר 3038, אם-כן בשנת ג"א ל"ח היתה גלות הושע. ולפי "צמח דוד", היתה בשנת ג"א קפ"ט, ולפי-זה יש להוסיף קנ"א שנה, ויעלה החשבון לפי צמח דוד. ואב"ן רש"ף שונה דבריו וקורא כמנצח: "ואם-כן קנ"א שנה עודפות על תאריך-הבריאה הנהוג בימינו".

קהל הקוראים, אשר שמעו מפי אב"ן רש"ף פעמים ושלוש בשם בעל "צמח דוד", שגלות שומרון היתה בשנת ג"א ר"ה, יעמוד משתאה למראה המספר החדש ג"א קפ"ט, שהופיע לפניו כאלהים עולים מן הארץ, ולא ידע מה ידין בדבר; ורק האיש, אשר לבבו לא אבד במהפכה זו, יבין כרגע את אשר לפניו, כי אב"ן רש"ף, אשר נפל בפח יקשו לו ידיו, לא מצא לו דרך אחרת לצאת מן המצר, כי-אם לשוב ולשים בשקר מחסהו. ובדעתו את רוח ההמון הרב, כי לבבו נוטה לחשב כל איש-שפתים לצדיק בריבו, ירבה להג ומלים אין-בינה – רטין מגושא ולא ידע מאי אמר – יוסיף כזב על כזב לעיני השמש ולעיני כל הקהל ולא יבזש להגיד בפניהם בפה מלא על בעל "צמח דוד" – שספרו מצוי בידי הכל, וכל איש יוכל לבדוק אחריו – כי קובע הוא גלות הושע בשנת ג"א קפ"ט, בעוד אשר כל איש יודע וקוראי דבריו שמעו לפני רגעים אחדים גם מפיו, שקבע את הגלות בשנת ג"א ר"ה. וכל-יך למה? כדי להעלים את הסתירה שבין רשימת מיטסטיני,

לפי ענינה במדרש (במדבר רבה, ט"ד), אלא שהוא גיזר אותה ממלת *σπείρα* (כדור); ובעיני קרוב מאד, שהיא מלת *σπείρα* ביוניט, *Spira* ברומית, שענינה דבר מתפתל ומתעגל ונגלגל סביבו, וממנה בלשונות החדשות השם *Spirale* לקו מגלגל בגלילים זה לפניו מזה ומתעדן כחולעת. בעל "מוסף הערוך" והחכמים לעזרי, קאהוט וקרויס מפרשים מלת אספירס לכפות-היגלים או למין מלבוש, ודבריהם רחוקים.

שעל־פיה עשה את זיופיו, ובין „הלוחות הנדפסות“ שלא מצא בנפשו על להכחישם; כי מן הראשונה יוצא, שבעל „סדר עולם“ טעה רק בקנ"א שנה, ולפי הלוחות טעה בקס"ט שנה. אחר דברים כאלה לא היינו מתפללים, אלו עשה אב"ן רש"ף עוד פסיעה קטנה יותר ואמר על המספרים קמ"א, קנ"א, קפ"ט ור"ה, שכלם אחד הם ושנים זה לזה, או אלו עשה קפיצה אחרת דומה לזו.

הנה כיוון הפרנו מכתלי מכתבו של אב"ן רש"ף את הגלגולים והחליפות אשר עברו על זיופיו וחשבונותיו. בראשונה, כאשר נודע לו מתוך רשימותיו המשפשות שלקח מ„מאור עינים“, שיש להוסיף קנ"א שנה על חשבון בעל ס"ע, ומצד אחר מצא ב„צמח דוד“, שגלות שומרון לפי־חשבוננו היתה בשנת ג"א ר"ה, הוציא מזה משפט, שהגלות הזאת היתה בשנת 706 לפני המנין הנהוג; ולפי־זה היתה שנת תש"ב „לגלותנו“ אשר במצבה הראשונה שב„אבני זכרון“ מְקוֹנֶת לשנה הרביעית לפני ספירת הנוצרים. אחר־כן נודע לו מתוך „הלוחות הנדפסות בטרבורג“, שחכמי הנוצרים קובעים גלות שומרון בשנת 722 לפני ספירתם, ואז קצב שנת תש"ב לגלותנו בשנת עשרים לפני ספירתם (עין למעלה, תאריך בני־קרים). אבל פה היתה מבוכתו, כי נוקש בפעל פפיו, ויוסי מכה את יוסי. והננו רואים אותו, במכתבו זה, מתיגע לריק לצאת מן המצר. באחרונה נגלה לאב"ן רש"ף מפי חבולסון רו נכבד, שגלות שומרון היתה לא בשנת 706 ולא בשנת 722, כי־אם בשנת 696; והשנה הזאת, שמצא הפרופיסר המלמד, קם לו אב"ן רש"ף לעינים בספרו „אבני זכרון“, מבלי־שים עוד לב אל הסתירות השונות, שנולדו במרוצת־הזמן בין מציאותיו השונות.

המכתב הזה של אב"ן רש"ף שהשאיר לנו החכם הרכבי, אף שלא הוציא תועלת ממנו, נתן לנו, כאשר ראינו, ציור נאמן משני התאריכים שבדא אב"ן רש"ף מלבן, מנסית נפשו ומכשרונו הנפלא לענות משפט ולהלון ברמאות.

מעללי אב"ן רש"ף פרושים עתה לפני כל איש כשמלה. במדה מסימת היתה יד המקרה בעורנו, אשר פרש רשתו לרגלי המזיף ולכד את הערום בערמתו, בהזמינו לו מקורים מתעים מעשה ידי בדאי כמוהו, ובהכשילו אותו בטעיות שונות, אשר אלצוהו להתפתל בנפתולים רבים לנפול מפח אל פת, עד אשר גם איש מתעקש לא יוכל עוד לכסות על פשעיו. אולם לכל איש מבין־דבר ודורש־משפט כמעט שאין לו צורך בכל הוכחה. כאשר ראינו למעלה נסו עוד בימי הבית השני לתת מספר לשנות העולם, אבל הגיעו לתולדות אחרות משנות ממנין־הבריאה שלנו, וגם מן המנין „המתקן“ של בני־קרים, אשר חנן אותנו אב"ן רש"ף ברב חסדיו. ביותר נראה זאת בחשבונותיו של יוסף הכהן, אשר לתקופה ההיא, שבה חי הסופר הזה, ייחס אב"ן רש"ף את המצבות העתיקות שבספרו „אבני זכרון“.

והנה גלות שומרון, כאשר כבר אמרנו, היתה בשנת 722/1 לפני המנין הנהוג, המקוננת לשנת ג"א ל"ט למנין־היצירה שלנו. לדעת בעל ס"ע ודרכי

חשבונותיו, היתה זאת לאחר שעברו ג"א ר"ה שנה מתשרי שאחר יצירה (מן וי"ד), או בשנת ג"א ר"ז לחשבוננו, ונמצא חשבוננו נוטה בשעור קס"ח שנה מחשבונות דבריהימים. הבדל זה מכון לגמרי עם אותו היוצא לנו מהשנאת שנות מלכי יון ופרס, ששם מקורו (קנ"ו בשנות מלכי פרס וי"ב בשנת מלכי יון). כי מתחלת בנין הבית בשנת שתיים לדריוש (כסלו שנת 520) עד תחלת חשבון-שטרות (תשרי 312) עברו ר"ח שנה, בזמן שבעל "סדר עולם" חושב רק ארבעים, ונמצא ההבדל עולה קס"ח שנה, לא כאשר מצא אב"ן רש"ף על-פי רשימותיו המטעות רק קנ"א שנה.

י. דרכי המנין לפרט גדול ולפרט קטן. בנוהג שבעולם, בני-אדם רגילים להשמיט במנין שנותיהם שם התאריך, שהם מונים לו, כדבר ידוע ומובן מעצמו. כזאת ראינו גם במנין-הבריאה, כאשר כבר העירותי¹, וכן אנו רואים גם במנין-שטרות. וכן מנהג פשוט הוא לעזוב בחשבונות כאלה את האלפים, ולפעמים גם את המאות, ולכתוב רק את העשרות והאחדים שבהם, ולסמוך בזה על הקורא, שלא יטעה באלף או אפילו במאה שנים. וגם את הדבר הזה אנו מוצאים במנין-הבריאה וגם במנין-שטרות, אלא שבתאריך-הבריאה דרכנו להוסיף את המלים "לפרט גדול", בזמן שאנו כותבים את כל המספר, ואת המלים "לפרט קטן", בזמן שאנו משמיטים את האלפים. אבל שני כנויים אלה אינם דרושים לענינם כלל, ואינם מתארים כראוי את הפונה הנרצית בהם, ורק מפני שהרגלנו בהם אין אנו מרגישים עוד בזרותם; השם "פרט" עומד תמיד בנגוד אל השם "כלל", ומורה על חלק קצוב מן הדבר השלם; ואם-כן הכנוי "פרט גדול" נושא את סותרו בחיקו, כי החלק, לפי גדרו ההגיוני, קטן מן המספר השלם, ובענין שלפנינו הוא מציין את ההפך הגמור ממה שיש בלבנו, שהרי אנו כותבים את כל המנין כלו; ובכנוי "פרט קטן" התאר "קטן" מיתר, כי השם "פרט" לבדו מורה, שפונתנו רק אל חלק מן המנין ולא אל כלו. עקבות השמוש במלת פרט במנין-השנים אנו מוצאים עוד בתלמוד; ושם היא מקבלת באמת למלת כלל, כמו שאמרו: "אי טעי ספרא - או טעי תנא - ולא ידע פרטיה כמה הוה" (ע"ז, ט, א), וכן "נחשיב כללי ביובלי ופרטי בשבועי וגשדי אפרטא" (שם, ע"ב), שהפונה בכללי לאלפים ולמאות ובפרטי לעשרות ולאחדים. ובמשמעות כזאת אנו פוגשים מלת פרט גם בספרות שאחר התלמוד: רבנו תם קורא לשנת ד"א תתק"ט, שכתב בה את דבריו: "שנת ט' לפרט" (ספר "הישר", ט' תצ"ב), ורבנו ברוך קורא לשנת ד"א תתקס"ב בשם "ס"ב לפרט" (ספר "התרומה", סמן קל"ה), ובעלי ה"תוספות" אומרים על שנת ה"א י"ד, שהיא "שנת י"ד לפרט" (ע"ז, ט, ב, ד"ה: האי מאן), ורבנו אלתנן בתוספותיו שם (דפוס הוסיטין, דף ט) יזכיר "שנת תתק"מ לפרט", שנת

1) וכן כתב בעל ספר "התרומה" (סמן קל"ו), ששטר שאין כתוב בו "לבריאת עולם"

בשר, והביא ראיה מדברי התלמוד בעבודה זרה (דף י, א). ע"ן סם.

תתקמ"א לפרט" (שתי פעמים), ובעל "המנהיג" בהקדמתו יזכיר, "שנת ששים וארבע לפרט היצירה" וכוונתו לשנת ד"א תתקס"ד. וכן נשתמשו במלה זו גם הקראים: בעל ספר "המבחר" מזכיר, "שנת ל"ט לפרט" (פרשת בא, פסוק החדש), והקראי אפונדופולו, תלמידו של בעל "אדרת אליהו", מזכיר כמה פעמים, "שנת נזר הקדש לפרט" ("נחל אשכול" ו"דרך עץ החיים" בסופו, ו"אדרת אליהו", ענין שמטה ויובל, פ"ג, ובמקומות אחרים), ובמצבות קרים נמצאה מצבה אחת שכתוב בה: "שנת ש"ת לפרט" ("אבני זכרון", סמן צ"ד 1) ובמצבה אחרת: "שכל טוב לפרט" (סמן ש"ו). ממשלים אלה אנו רואים, שהיו משתמשים במלת לפרט, בין בזמן שהיו עוזבים רק את האלפים בלבד, בין בזמן שהיו עוזבים את האלפים והמאות יחד, ולא היו כותבים אלא את העשרות והאחדים בלבד; ולא היו חוששים לטעות, כי בדברים הנוגעים רק לחיי-המעשה טעות במאה שנים יוצאת מידי האפשרות. ובאמת יאמר בעל ספר "התרומה" (סמן קל"ו), "שאם לא כתב בשטר ארבעת אלפים אלא הפרט, כגון תשע מאות וששים, כשר הוא, והוא הדין, אם לא כתב התשע מאות, אלא שנת ששים לפרט שהוא כשר" (2). הרי שהיו מצינים שני דרכי-חשבון אלה בשם משתף – במלת לפרט סתם. אבל נקל לשער, שנמצאו סופרים דיקנים יותר, וכדי להוציא את קוראיהם מידי כל ספק, השתדלו להבדיל את שני המנינים השונים, והיו מצינים את מנין שנות הבריאה, שנשמטו מהן רק האלפים, במלים "לפרט גדול", ואותן שנשמטו בהן האלפים והמאות – בלשון "לפרט קטן". ודבר זה, שעמדתו עליו בתחלה מסברה בלבד, מצאתיהו אחר-כך מפרש בלוח המפתחות לספר "התרומה" (שקשה לדעת, אם יצא מידי המחבר בעצמו או מידי חכם אחר), שכתב שם בסמן קל"ו בלשון הוזה: "דין שטר שדלג ממנו (את המלים) לבריאת עולם, וכן נמי אם לא כתב בו הכלל, כגון ארבעת אלפים, רק הפרט, תשע מאות וששים, כשר, והוא הדין, אם לא כתב פרט גדול, כגון תשע מאות, רק פרט קטן, כגון שנת ששים, כשר". הרי מפרש כדברינו (3). אבל לאו כולא עלמא חושבנא גמירי, וברבות הימים, כאשר

(1) את המצבה הזאת, שומנה: "יום ג', כ"ג לאדר שני שנת ש"ת לפרט", קבע אב"ן רש"ף בשנת ד"א ת"ש; אבל בחפזו לא הרגיש, ששנת ד"א ת"ש היתה פשוטה (וגם ראש חדש אדר א' חל אצל הקראים ביום ה'). ובלי-ספק גזיפה האות תיו על-ידי אב"ן רש"ף כדרכו, כדי להקדים זמן המצבה; והמצבה היא באמת משנת ד"א ש"ד, שמו"ד אדר שני האמתי חל בה בליל שבת ב'ה' שעות, והי"ח נראה בליל ב', וכ"ג באדר חל ביום שלישי בשבת.

(2) מדברי התלמוד בעבודה זרה (י, א), "ושבקי' לאלפא קמא וכו'", נראה, שעוד בימים קדמונים היו רגילים להשמיט האלפים, כאשר כבר עמד על-זה בעל ספר "התרומה" (שם); ולכן טעות היא ביד הרש"ף באמרו. במכתבו בראש ספר, גל' ע"ד (צד XXXIX) על השמטת האלפים, שמנהגה היא מזמן מאחר.

(3) והמנהג הזה, לכתוב את המלים "לפרט גדול", במקום שנשמטו בו רק האלפים, לא נשתקע לגמרי גם בדורות האחרונים, בזמן שכבר הרגלו לכתוב במקרה כזה את הסמן לפ"ק. באחת המצבות אשר בפרנקפורט (סמן 383) אנו פוגשים: "שט, שט"ג לפ"ק".

נתפשטו שני כנויים אלה בעם, נשתבשה הוראת המלים בידם, וקראו למנין הכולל בתוכו את כל השנים בשם פרט גדול ולאותו שנשמט בו האלפים בשם פרט קטן, ועדין שבוש זה מרקד בתוכנו.

באיזה זמן נולדה הטעות הזאת? על השאלה הזאת קשה היה להשיב תשובה, אלו הזקקנו למצא פתרונה על-פי רשימת שנות-הבריאה המפורות זעיר שם זעיר שם בספרים שונים. אולם נמצא לנו מקור נפתח לזה במקום אחר, ברשימת מצבות רבות מומנים וממקומות שונים, שנקבץ בהן מעצמו החמר הדרוש לחפצנו. בספר „נפשות צדיקים“ (פרנקפורט, תרט"ו) נמצאה קבוצת מצבות של קהלת ורמיוה, ממחצית המאה התשיעית לאלף שעבר (1) עד סוף המאה הששית לאלף שלנו. וממנה אנו רואים, כי עוד בשנת קע"ט לאלף הששי היו משתמשים במלת לפרט (סמן כ"ז), וסמן לפ"ק יראה לנו בפעם הראשונה בשנת שע"ה (סמן ל'), ובין שני זמנים אלה נמצאת מצבה אחת, שזמנה „קפ"ו לאלף הששי“ (סמן כ"ח), ואחת שזמנה „רטו ל" (סמן כ"ט), שהאות למד שבה נראה שהיא מקצרת מסמן לפ"ק ולא ממלת לפרט. ולפי זה אפשר היה לשער, שהציון לפ"ק נתחדש ברבע האחרון של המאה השנית לאלף שלנו. אבל מפני ששנוי כזה, שלא נעשה בדבר מלך-שטון, כ"אם במנהג העם, אינו נולד בבת-אחת – ובנוהג שבעולם שני מנהגים יכולים להשתמש במשך זמן מועט זה בצד זה, עד שאחד מהם נדחה מפני חברו – אפשר מאד, שהתחילו להשתמש בציון המזור הזה כמה עשרות בשנים לפני-כן, שלא נשארו מהן מצבות בקבוצה זו. ובאמת אנו מוצאים את הציון הזה כחמשים שנה קדם לכן, במצבות קהלת פרנקפורט על נהר מין, שהוציא לאור הרב ר"מ הורוויץ בספר „אבני זכרון“ (פרנקפורט, התרט"א). בקבוצה זו אנו פוגשים את הסמן לפ"ק עוד בשנות קכ"ג, קכ"ה, קמ"ג, קנ"ז (2). אבל ברור הדבר, שלא היה הסמן לפ"ק נפרץ בעם באותו פרק,

גם באחת ממצבות קרים אנו קוראים: „יום ד' ב' ל'ש שבב, בשנת דש"ק שמונח לפרת (במקום לפרט) קטן וי' (וגדול) לבריאת עולם“ (סמן מ"ד). הלשון „לפרט קטן וגדול“ מזכיר לנו את דברי בעל ספר „התרומה“. אבל מן הכתובת הזאת, המוזרה בסגנונה ובדרך כתיבתה, אשר כבר חלו בה ידי המו"ל הממחה לדבר, אי-אפשר לדעת באיזה זמן נעשתה. אב"ן רשף קובע יחד עם מצבותיו הבדיות שבמחצית הראשונה מאלף החמישי, בשנת ד"א ת"ס (לפי לוחות המולדות והקביעות לקראים, שפרסם כוכנוב, אפשר היה לזרז להקראות ביום ג', שהיה אז בן כ"ז שעות) – וקשה מאד לשער, באיזה דרך עשה אב"ן רשף את הוויכוח, ולמצא את השנה המכונה לה כדבר שעלה בידינו במאמר שהזכרנו, במצבות תר"ס דב' (1) המו"ל מציב בראש ספרו מצבה אחת קדומה כמאתים שנה, והיא משנת תר"ס דב' (קצור מלת לבריאה למידעתו). אבל מודה הוא בעצמו, שאין קריאתו בטוחה בעיניו לגמרי. אולם כבר הוכיח הרש"ר (במכתבו לספר „גל עד“, סמן ח) ואחריו הר"א עפשטיין (מאגנטריפט, חלק 50, מצד 190 עד 195), שמצבה זו היא משנת ד"א תתקל"ב, ושכך יש לתקן מספר השנה. (2) הסמן לפ"ק נמצא עוד קדם לזה במצבה סמן ה, שהמוציא לאור רשם עליה שנת קט"ו. אבל במצבה עצמה לא נמצא המספר הזה, והזמן החרות עליה: „יום ו' בט"ו כסליו“, מוכיח, שאינה משנת קט"ו, כי בשנה זו חל ט"ו בכסלו ביום א, ולא ביום ו.

ולא התחיל להתפשט אלא כמאתים וחמשים שנה אחר־כך, בזמן שכל המצבות שבקבוצת „נפשות צדיקים” נושאות עליהן את הסמן הזה. דבר זה יוצא מפרש מן הקבוצה שבספר „אבני זכרון”. ממספר ק”ס המצבות שמשנת ל”ב עד רצ”ב לא נמצאו אלא שמונה המצינות בסמן ל”ק, בזמן שבשתי מאות הסמוכות, משנת רצ”ב עד תצ”ב, הדבר להפך, הסמן הזה שורר כמעט ממשלה בלתי־מגבלת, ומלת „לפרט” לא תמצא בכל הסך הגדול הזה, הכולל בתוכו 1888 מצבות, כ־אם כ”ד פעמים בלבד. כדבר הזה ראינו גם מתוך קבוצת מצבות צרפת שהוציא לאור ר”מ שֶׁנֵּב בספרו *Rapport sur les inscriptions hébraïques de la France, Paris, 1904* ה”א קל”ו – שמלבד מספר מועט, שהשנים כתובות בהן סתם, פֶּלֶן מסמנות במלת „לפרט”, ואין גם אחת שנמצא בה הסמן ל”ק. גם במצבות עיר פֶּרֶג, שנאספו בספר „גל עד” (פֶּרֶג, תר”א), נראה עוד במאה השלישית לאלף שעבר את הסמן „לפרט” נאבק עם הסמן ל”ק, הצעיר ממנו לימים, המתאמץ לרשת אותו; אך לאט לאט הסמן ל”ק דוחק את רגלי אחיו הבכור, ומן המאה הרביעית והלאה הוא נעשה לשליט יחיד.

בספרד לא היה, כפי־הנראה, השם „לפרט” נפרץ כל־כך, ולכן לא נקל היה ליורש־מקומו, לֶסְמֵן ל”ק, למצא לו שם מעמד. מצבות העיר טול־טי־לה, שפרסם רש”ל ב„אבני זכרון” (פֶּרֶג, תר”א), וחזרו ונדפסו על־ידי ר”מ שֶׁנֵּב בספרו *Rapport sur les inscriptions hébraïques de l’Espagne, Paris, 1907* מונות השנים סתם או בתוספת מלת „ליצירה” או „לבריאת עולם”, ורק שתיים מהן מצינות: „מאה ותשע לפרט” ו„קע”ה לפרט” (סמן ג”ד וס”ט) ורק מצבה אחת בסביבות העיר ברצלונה (שהביא שֶׁנֵּב, צד 387) נושאת את הזמן „שנת ל”ב ל”ק לבריאת עולם”. ואפשר היה לשפוט מזה, שעוד במאה הראשונה לאלף שלנו היו משתמשים בסמן ל”ק במשמעותו המטעית; אבל קרוב יותר לאמר, שזמן המצבה הזאת הוא באמת קל”ב או רל”ב, אלא שנשמטו בה המאות, והמנין לפרט קטן הוא מדקדק ומכֵּן היטב לענינו, שהנח בשבילו בראשונה, להורות מספר העשרות והאחדים, בעזיבת המאות.

יוצאות מכל הברותיהן הן מצבות קרים, שנתפרסמו בספר „אבני זכרון” על־ידי מפרנו אב”ן רש”ף, הנודע לנו באמונתו ובישר לבבו. בספר זה אנו פוגשים את הסמן ל”ק בפעם הראשונה בסוף המאה הרביעית לאלף שעבר; „ישכן בט”ח ל”ק” (סמן מ”ב ומ”ג), והוא שב ונראה לעינינו מעת לעת פעמים לא־מעט. מצבות אלה בכלל כבר הבאתי במשפט במאמר מיוחד, שבו ברזתי, על־פי דרכי הקביעות של הקראים, את הבר מתוך התבן, ואת המצבות הכשרות והמספקות מתוך הפסולות והמזיפות בהחלט. ופה לענינו די יהיה לי להעיר, כי על־פי אבן־בֶּחֶן זאת, קביעת ראשי חדשים, ועל־פי סמנים מְבֹהָקִים אחרים, יצא לנו, שמקצת מן המצבות המסמנות בסמן ל”ק נעשו באמת באלף שלנו, אלא שהמוציא לאור הנכבד הסיען אחורנית מהלך ת”ק שנה פעמים, אל האלף החמישי.

ומקצתן יצאו מידי הממציא הממחה בכבודו ובעצמו; וגם על המצבות המוטלות עוד בספק, בזמן שאין בידינו דרך בטוחה יותר, נוכל להחליט, שפסולות הן, אם ימצא בהן הסמן לפ"ק, שכפי מה שראינו לא נתחדש אלא באלף שלנו.

יא. דרכי החשוב באותיות ובגימטריאות. באיזה דרך היו העברים הקדמונים מצינים את השנים ואת המספרים בכלל, דבר זה לא נחברר לנו עוד היטב. מכתבי חרטומי-מצרים ומכתבי-היתדות של בני אשור ובבל אנו יודעים, שמלבד הבעת המספרים במלים, היו להם גם ציונים מיוחדים, שדבר לא היה להם עם סמני האותיות אשר להם. כזאת אנו רואים גם אצל הכנענים, שהיו מצינים את האחדים על-ידי קוים נצבים כמספרם, ואת העשרות על-ידי קוים שכובים כמספרן. ציונים כאלה אנו מוצאים גם בשטרות העברים, שנמצאו בסין אשר במצרים, אלא שנשתנו מעט במשך הזמן (עין, פליטה מני קדם, צד 2, בהערה). לעמית זה אנו מוצאים אצל היונים, אשר כידוע קבלו אותיות אלפא-ביתא שלהם מיד הכנענים (לפי האגדה על-ידי קדמוס), שהשתמשו באותיות שלהם גם לצין את המספרים: בתשע אותיות הראשונות לתשעת האחדים, בתשע האמצעיות – לעשרות, ובאחרונות – למאות, ואת האלפים היו חוזרים ומצינים על-ידי תשע האותיות הראשונות, אלא שצרפו להן קוים דקים, להורות, שאינם אחדות פשוטות. הדרך הוזה לצין את המספרים אנו פוגשים אצלם עוד בשנת 266 לפני המנין הנהוג. (עין קנטור, פאָרלעזונגען איבער געשיכטע דער מאטעהמאטיק, ח"א, פרק ד). הדבר הזה, שקבלו האותיות אצלם הוראות של מספרים, נתן ליונים ידים להשתמש בהם לחידות ולרמזים, להראות את חריפותם או להסתיר מחשבותיהם בשעת הצורך, בשומם במקום השם, אשר רצו להעלימו, את מספר חשבונם, או מלה אחרת המכוננת לו בחשבון. אצל הסופר היודור (במחצית המאה השלישית למנין הנהוג) אנו קוראים, ששם הנהר נילוס, ובכתיבה יונית Νεῖλος, עולה בחשבונם שס"ה, כמנין ימות החמה (עין אינדלר, 593, II), יוחנן מכנה את החיה הנוראה, אשר ראה בחזיונו, הרומסת תחתיה את כל הארץ, במספר שש מאות ששים וששה (חזון יוחנן, י"ג, י"ח), וכפי אשר פרש אחד מאבות-הכנסייה הראשונים, אירניאוס (ברבע האחרון של המאה השנית), פון בזה אל מלת Λατρίνος, העולה בחשבונו תרס"ו. והסופר הרומי מרטינוס קפלה (בסוף המאה החמישית למנין הנהוג), בתארו את שבע הנערות, שבע החכמות, הנאספות לחתנת מרקור עם הפילוסופיה, יציג לפנינו את חכמת-החשבון מברכת את השם אלהי-האלהים במספר 717, שהיא עושה בקפיצת אצבעותיה; והכונה לדברי המפרשים למלה היונית ἑπταχῆς שענינה תחלה וראשית, ועולה, בחשבון האותיות, למספר 717 (עין קנטור, שם, צד 567). ויש ממשוררי היונים בסוף התקופה האלקסנדריה ובתקופה הביזנטית שלאחריה, שהפליאו לחבר שירים, שכל חרוזיהם היו שוים בחשבונם לפי מחיר האותיות; ולכן קראום בשם Isopsephia, כלומר שני

חשבון (קנטור, שם, צד 460). ככל המראה הזה אנו רואים גם אצל היהודים, שקבלו את הדברים האלה מן הינונים. היהודים והסורים (ואחריהם גם הערביים) נתנו לאותיות הוראת מספרים. אצל היהודים אנו פוגשים את הדבר הזה במטבעות שמעון החשמונאי, שנמצא עליהם שנת א', שנת ב', ג' וד' – תמורת שנת אחת, שתיים וכו'. מטבעות אלה נעשו בשנות הארבעים למאה השנית לפני המנין הנהוג, בעת אשר אצל היונים כבר מצאנו את המנהג הזה בשנת 266 לפני המנין הזה. אבל לעמת־זה נתפשטה אצלם שיטה זו במדה מרבה מאד, עד שנעשתה לאחת מן המדות, שהאגדה נדרשת בהן (ברייטא דל"ב מדות, מדה כ"ט), ונסתעפה אצלם לכמה ענפים. ולשיטה זו קראו בשם גימטריה⁽¹⁾, ושמה מעיד עליה, שהיא שאולת מידי היונים. הדרך הפשוטה ביותר היתה, שלקחו שם או משג ידוע להם, והביעוהו במספרו. ככה יחשבו הרבה חוקרים, שמספר תרס"ו אשר בחזון יוחנן קולע אל נרון קסר, השווה לו בחשבון. ובספר, "עליית משה" או "פטירת משה" (שתרגם גם עברית על־ידי ד"ר קמיניצקי ב"השלח", שנת תרס"ד) נקרא איש משבט לוי, המתאמץ בשעת השמד להחזיר תורת משה לישנה, בשם תקס"ו, שהפגנה בו, לפי דעת מקצת חוקרים⁽²⁾, לרבי יהושע בן חנניה השווה עמו בגימטריה. וקרובה לזה דרשתם (ברייטא דל"ב מדות, שם, ונדרים, ד"ב) על שי"ח חניכיו של אברהם, שהם אחד עם אליעזר עבדו, השקול כמותם בחשבון, ועל המקרא ויקרא אריה, שהוא חבוקק השווה לו בגימטריה (רש"י, ר"י קרא, ראב"ע ורד"ק לישעיה, כ"א, ח). ומדה זו מצויה מאד בתלמודים ובמדרשים, שבעל האגדה לוקח לו אחת מן המלים במקרא ודורש אותה במדת גימטריה. במקומות הרבה אין פגנת הדורש למספרים מדקדקים, כי אם למספרים של גוזמה והפלגה בלבד, וכדרך שנשתמשו לענין זה במספר שבעה, שלשה־עשר, ארבעים, ששים, מאה ושלש מאות, אשר כבר העירו עליהם בעלי התוספות במקומות שונים. דוגמאות מן המין הזה הם: תוצאות (ברכות, ח, ע"ב), מחלה (ב"ק, צ, ע"ב), רב (מגילה, ט"ו, ב), רויה (יומא, ע"ו, ע"א), הערל (שבת, קל"ט, א), זרזיר (סנהדרין, פ"ב, ב) וכן דרשתם על המקרא "מלאתי משפט", שת"פ בתי־כנסיות היו בירושלים, מלבד בית־המקדש, "מלאתי בגימטריה הכי הוי" (פתיחתא לאיכה רבתי), והרבה כיוצא באלה. ופעמים, כאשר ימצא הדורש מלים מכוונות בחשבון עם מספר דברים הנמצאים בטבע, כרמ"ח אבריו של אדם, מנין ימות החמה, ימי עבודה של אשה, או דבר ידוע לו ממקום

(1) הסגנון הנהוג ביותר בענין זה, הוא: "בגימטריה הכי הוי", ולפעמים: "בחושבנא הכי הוי" (נדרים, ד"ב), "חושבנא דין כחושבנא דין" (ירושלמי, פ"ב, ה"ה), "אותיות דין כאותיות דין" (בראשית רבה, פ' ס"ח).
 (2) עין בפרוש Clemens ט, פסוק א, בהוצאת ספריה־האפוקריפים לקייטש ובהערות "קמיניצקי ב"השלח" (שם) צד 47.
 (3) שם: במתינתא תני ששים; ומזה ראה, שבמספר תכ"ד פגנו רק למספר של גוזמה, כדרך שכן הדבר במלת ששים.

אחר, הוא דורש אותן במדת גימטריה. דוגמאות מן המין הזה הם: מחספס (יומא, ע"ה, ב), אברהם (נדרים, ל"ב, ב), חרם רחם (מו"ק, י"ח), שָׁלֵם עוֹלִים רמ"ח, השטן בגימטריה שס"ד (נדרים, ל"ב, ב) ו), הריון – רע"א (נדה, ל"ח, ב), וקרובה לזה דרשתם על עקב אשר שמע אברהם בקולי (נדרים, שם), ונושנתם בארץ (סנהדרין, ל"ח, א), וכעין זה: "יין בגימטריה שבעים, סוד בגימטריה שבעים" (עירובין, ס"ה, א; סנהדרין, ל"ח, א), "סלם בגימטריה סיני" (בראשית רבה, פ' ס"ח²). בכל מקומות אלה בעל האגדה לוקח מן המוכן לפניו במספר, ומשתדל לכוון אליהם את המלה, שהוא דורש אותה כרצונו; אבל לפעמים נראה גם את ההפך, שהדורש מחזיר אתר מלה, שתהיה שוה בחשבונה למספר ידוע הנתון לו ממקום אחר, כדי לסעדו ולתמכו, או לעשותה כזכר לדבר או לסמך לדבר הלכה או אגדה, שקבל וששמע מרבותיו. סתם נזירות, שהיא שלשים יום, הסמיכו על המקרא קדוש יה יה, בגימטריה שלשים יום (ספרי, פ' נשא, ובבלי בכמה מקומות), ל"ט אבות מלאכות הסמיכו רבנן דקסרין על מלת אלה, שהיא כמו אלה, דלא מתמנעין רבנן בין הא לחית (ירושלמי, שבת, פ"ו, ה"ב); לנ"ב שנה, שעשו ישראל לאחר חרבן־הבית בגלות כשדים, שמצא בעל ס"ע (פכ"ט) מחשבון שבעים שנה של מלכות בבל, מצאו רמז במקרא: מאדם ועד בהמה נדדו הלכו – בהמה בגימטריה הכי הוי" (שבת, קמ"ה, ב), ולמאמרם, ששיבתה של צוער היתה נ"א שנה, מצאו סמך במקרא: אמלטה נא שמה (שם, י, ע"ב), לשנות שעבוד מצרים, שיצאו להם ממספר ארבע מאות שנה, שחשבון מלדת יצחק, מצאו סמך במלת רדו (בראשית רבה, פצ"א), לשנות בית ראשון, שמצאו אותן על־פי שנות מלכי יהודה ארבע מאות ועשר, מצאו רמז במקרא: בזאת יבוא אהרן (ויקרא רבה, פכ"א), ולשמו של משיח, שהוא מנחם, מצאו ראיה מפסוק: איש צמח שמו, חושבנא דדין כחושבנא דדין (ירושלמי, ברכות, פ"ב, ה"ה); למספר תרי"ג מצוות, שקצב רבי שמלאי לפי מנין רמ"ח אבריו של אדם ושס"ה ימות החמה, מצא אמורא מאחר ממנו זכר במלת תורה שחשבונה תרי"א, ואנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום (מכות, כ"ג, ב). מהמשלים, שהבאנו, נראה, כי פעמים רבות יקח לו הדורש מלה מן הבא בידו, וייחס את המספר היוצא ממחיר אותיותיה לנושא הענין אשר בחר לו, דבר אשר לא יבצר מכל איש לעשות עם כל מלה אשר תקרה לפניו. אך יש שהוא מחזיר למצא לדבר הנתון לו במספר מלה שוה לו במחיר אותיותיה, לעשותה לסמך ורמז או כסמן ליזכרון, דבר זה אינו נקל עוד כראשון, ודורש כשרון

1) גימטריה זו מזכרת לנו אותה שתבאנו למעלה, שנהר נילוס עולה שס"ה כמנין

ימות החמה.

2) וכעין זה דרשת ר' שמלאי, שנתחבטו בה כל מוני המצוות: תרי"ג מצוות נאמרו לו למשה, שס"ה לאוין כמנין ימות החמה, ורמ"ח עשה כנגד אבריו של אדם (מכות, כ"ג, ב). ומצאנו מספר שס"ה למספר של גוזמה; על כל גסטרא וגסטרא תליתי שס"ה אלפי רבוא כוכבים, כנגד ימות החמה (ברכות, ל"ב, ב). הצבוע (השטן) הזה יש לו שס"ה סיני צבעונין כמנין ימות שנת החמה (בראשית רבה, פ"ו; תנחומא, תזריע).

מיוחד, למצא לכל־דבר מלה מקוננת לו במספרה ובתכן ענינה. ולכן, כאשר
אנו רואים, כל הגימטריאות הן בנות מלה אחת, שלא קשה כל־כך לעמוד
עליה ולמצאה.

אבל בזמן מאחר יותר, לאחר חתימת־התלמוד ותקופת הגאונים, אנו
רואים את הדרך הזאת הולכת ומתפתחת יותר ויותר. ביחוד עשו כזאת
בציון השנים, שהיו מביעים אותן על־ידי מספר מלים, מאמרים קצרים,
פסוקים ושברי־פסוקים, השוים להן במספרם, ואשר תכנם יוכל לשמש
סמן וזכר למאורע הנתון, דבר שלא נמצאה דוגמתו אצל היונים (1). ובמאה
שעברה אנו מוצאים כמה סופרים, המתאמצים להראות כשרונם במקצוע זה
וכותבים שירים שלמים, שחרוניהם שוים בגימטריה למספר השנה שבה
חברום, והם כדמות שירי היונים, שהזכרנום למעלה בשם „איופספיות“. ביחוד
הצטינו בזה שני חכמים, שחיו בארצנו כמאה שנה לפנינו, ששניהם היתה
להם יד ושם בהנדסה: ר' יעקב איכנפובים בשירו: „ברי לב בחכמה אורו
חיל, רדפו המדע יומם וליל“ (נדפס בתחלת ספר „שביילי עולם“ לר"ש
בלוך), ורבי אברהם יעקב שטרן, שקלע בכמה משיריו (ראה לדוגמה „שירו“
בראש ספר „תולדות השמים“ לרחז"ס) חרוזים שחשבונום עולה למספר
השנה שנכתבו בה (וגם כותב הדברים האלה אנה לו בימי־עוריו משחק
ילדים כזה וכתב „משלוח מנות“ לפורים עשרים בתים בני ארבעה ארבעה
חרוזים, שכל־אחד מהם שוה בחשבונו לשנת־כתיבתו – תרכ"ב). שירים
כאלה היו ידועים בזמנם בשם „שירי לפ"קים“.

באיזה זמן התחילו להשתמש בדרך כזו בציון השנים – קשה לצמצם.
אנכי לא מצאתי עקבות המנהג הזה לפני המאה השמינית לאלף שעבר.
בספר תנ"ך, שהיה בידי ר"י ספיר, נרשם, שנכתב בשנת „ויכתב משה את
התורה הזאת“ (אבן ספיר, ח"א, דף י"ח, ע"ב; ח"ב, דף קע"ה). אבל
קשה לצמצם את מספר השנה בדיוק. כי על המלים „ויכתב משה“ משוך קו
המתחיל באות כ"ף ומסיים באות שי"ן; ואין להכריע, אם היתה קונת הסופר
לכל האותיות של שתי מלים אלה, ולפי־זה נכתב הספר בשנת תשפ"ג, או
לאותן שמשך עליהן את הקו, ויהיה זמנו ד"א תשס"ב. דוגמה קטנה מזה
אנו מוצאים במאה התשיעית בשירו הידוע של רבי יהודה הלוי, „בשנת
תתץ תתץ“, ובספר דברי־הימים לרבי יוסף הכהן נמצא סמן לשנת תתנ"ו
„כלו גם יחד“, אבל קשה לדעת, מתי נולד סמן זה. מן המאה העשירית

(1) בדרך הזאת דרכו לפעמים גם סופרי אירופה ונתנו סמנים למקרים נכבדים ביותר
על־ידי חרוזים או בתים שלמים כתובים רומית, שמחיר האותיות, שיש להן הוראת מספרים,
מקנן למנין השנה שבה אירעו הדברים. ככה יצינו בדרך־משל את שנת 1572, שהיה בה
ההרג הנורא, שעשו הקנאים הקתולים באחיהם „הכופרים“, והידוע בשם „ליל חתנת בר־תלמי“,
בחרו הרומי LUTETIA MATER NATOS SUOS DEVORAVIT – לוטציה האם (העיר פריז)
אוכלת בניה – שהאות M נחשבת לאלף, D לחמש מאות, L לחמשים, אותיות V וכן U לחמש
חמש, ואותיות I לאחדים.

נודע לנו הסמן שנת נהי, שנתן אֶחָרֵיוֹי עַל מוֹת רַבִּי יוֹסֵף בֶּן-שִׁשְׁיָן והרמב"ם, וכן ימי בכי אבֵל מִשֶּׁה. סמנים אֵלֶּה הֵם עוֹד פְּשוּטִים מֵאֹד. אבֵל סמנים מְרֻפָּבִים הִרְבֵּה יוֹתֵר כִּבְר רֵאיוֹנוּ בְּדַבְרֵי בַעַל „אַשְׁכּוֹל הַכּוֹסֶר" שֶׁהֵבֵאנוּ בִּסְמָן ה, וּאִפְשָׁר שֶׁקֶבֶל אֶת הַמִּנְהַג הַזֶּה מִמְשׁוֹרְרֵי בִּיזְנָתִיָּה, שֶׁהָיוּ רִגִּילִים לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בַּחֲרוּזִים שׁוּיִם בַּחֲשׁוֹנוֹם. בִּמְאֵה הָרֵאשׁוֹנָה לֵאלֶפֶי הַשִּׁשִּׁי אֲנוּ מוֹצֵאִים אֶת הַסְּמָן לֵאמֹר ה, „נִפְשׁוֹת צַדִּיקִים" (סֵמֶן 25), בִּמְאֵה הַשְּׁנִיָּה אֶת הַסְּמָן צִדְקָה „גֵּל עַד" (סֵמֶן ב). מִכָּאן וְאֵילָךְ הַמִּנְהַג הַזֶּה מִתְפַּשֵּׁט יוֹתֵר וְיוֹתֵר; וְלֹא אֹחִיר אֵלֶּה אֶת הַסְּמָן מִזֹּרֵה יִשְׂרָאֵל, שֶׁנָּתַן רַבִּי אֲבִרְבָּנָאֵל לְגִרְשׁוֹ סִפְרָד.

בְּאִמְרִי, שֶׁלֹּא מִצָּאִי עֲקֻבוֹת הַמִּנְהַג לְצִיָּן מִסְפָּר הַשָּׁנִים עַל-יְדֵי מַלְיָם שׁוֹוֹת בַּמִּסְפָּר לְפָנֵי הַמִּנְהַג הַשְּׁמִינִי, לֹא דִקְדַּחְתִּי בְּלִשׁוֹנִי יִפְהִי; כִּי אֲמַנֵּם מִצָּאִי מִסְפָּר מִסִּים מִן הַמִּין הַזֶּה אֲצֵל מִידְעָנוּ אֲבִין רִשְׁףִי בִּסְפָרוֹ „אֲבִי זִכְרוֹן", שֶׁשֶּׁם אֲנוּ פּוֹגְשִׁים לְרֵאשׁוֹנָה אֶת הַסְּמָן „יִשְׁפָן בִּטָּח לִפְ"ק" (סֵמֶן מ"ב וּמ"ג) וְאַחֲרָיו סִמְנִים כִּיּוֹצֵא בּוֹ בְּכָל מֵאָה וּמֵאָה, עַד הַמֵּאָה הַשְּׁשִׁית לֵאלֶפֶי שְׁלֹשׁ, וְעַד בְּכָלֵל. אֵלֶּם גִּימְטְרִיאוֹת אֵלֶּה נִוְתָנוֹת לָנוּ עוֹד מוֹפֵת חֹדֶשׁ עַל טִיב מִצִּיאֹתָיו שֶׁל אִישׁ-אֲמוֹנִים זֶה. בְּמֵאֵמֶר מִיָּחַד שִׁכְתַּבְתִּי עַל מִצְבוֹת אֵלֶּה, שֶׁכִּבְר רִמְזָתִי עָלָיו לְמַעֲלָה מִנֵּה, וְהִכַּחֲתִי, עַל-פִּי דְרָכִי קִבִּיעַת חֹדְשִׁים שֶׁל הַקְּרָאִים, שֶׁכָּל הַמִּצְבוֹת שׁוּיִם הַשְּׁבוּעַ כְּתוּב בּוֹן בְּצַד יוֹם הַחֹדֶשׁ, שֶׁמִּסְפָּר שְׁנוֹתֵיהֶן קָטָן מִשֶּׁשׁ מֵאָה, שֶׁנָּתַן לָהֶן אֲבִין רִשְׁףִי מְקוֹם בֵּאלֶפֶי הַחֲמִישִׁי, זִמְנָן בִּאֲמַת בֵּאלֶפֶי הַשִּׁשִּׁי. וְגַם אֲחֵן שֶׁמִּסְפָּר שְׁנוֹתֵיהֶן, הַכְּתוּב בְּגִימְטְרִיָּה, עוֹלָה יוֹתֵר מִשֶּׁשׁ מֵאָה, מְקוֹמָן בֵּאלֶפֶי שְׁלֹשׁ, אֵלֶּה שֶׁהַעֲרִים אֲבִין רִשְׁףִי לְהוֹסִיף נִקְדוּת עַל מְקַצֵּת אוֹתוֹת אוֹ מַלְיָם, כְּדֵי שִׁיעֲלוּ יוֹתֵר מִשֶּׁשׁ מֵאָה, וְעַל-כֵּן נָהִיָּה זִקְוִים לָתֵת לָהֶן מְקוֹם בֵּאלֶפֶי שְׁעֵבֶר. אֲבֵל עוֹד יוֹתֵר מִזֶּה – גַּם הַמִּצְבוֹת מִן הַמֵּאָה הָאַחֲרוֹנוֹת, שׁוֹמְנִין מְכֻן עִם דְּרָכִי הַקִּבִּיעַת שֶׁל הַקְּרָאִים, מוֹטְלוֹת עוֹד בִּסְפָק; וּבַחֲלֵק מִסִּים מִהֵן זִיוֵּפֶן יוֹצֵא עַל-פִּי סִמְנִים אֲחֵרִים, עַל-פִּי שְׁמוֹת טְסִרִּים הַנִּמְצָאִים עֲלֵיהֶן (כֹּאשֶׁר כִּבְר הַעִירוּ עַל-זֶה הַרְכָּבִי וְקוֹנִיק), עַל-פִּי הַסְּמָן לִפְ"ק הַחֲרוֹת עֲלֵיהֶן, שֶׁלֹּא נִתְחַדֵּשׁ כִּי-גַם בֵּאלֶפֶי הַשִּׁשִּׁי, וְעַל-פִּי כְּתִיבַת שֵׁם הַמִּסְפָּר בְּאוֹת ה', שֶׁכִּפִּי מֵה שְׁבִרְתִּי שֶׁם, גַּם מִנְהַג זֶה לֹא נִתְחַדֵּשׁ קֹדֶם הַמֵּאָה הַשְּׁלִישִׁית לֵאלֶפֶי שְׁלֹשׁ (1).

(1) הַהִבְדֵּל בֵּין הַמִּצְבוֹת, שִׁזְמָנָן יוֹצֵא מִסְפָּר הַקִּבִּיעַת שֶׁל הַקְּרָאִים, וּבֵין אֲחֵן שִׁשְׁיָן בְּהֵן סְתִירָה מִצַּד הַקִּבִּיעַת, כִּי-גַם מִצַּד סְכּוֹת וְעִמְמִים אֲחֵרִים, הוּא זֶה, שֶׁהָרֵאשׁוֹנוֹת חִיו כְּשִׁרְתִּי מַעֲקִין, אֵלֶּה שֶׁאֲבִין רִשְׁףִי שָׁנָה בָּהֶן אֶת הַזְמָן עַל-יְדֵי הוֹסֵטָה נִקְדוּת עַל הָאוֹתוֹת, חֲלוֹק הָאֵה בְּתוֹי וְכִיּוֹצֵא בֵּאלֶה, לְהַקְדִּיטֵן. וּמִפְּנֵי שֶׁקִּיָּה הָיָה לוֹ לִזְנֵף גַּם אֶת יוֹם הַשְּׁבוּעַ וְיָם הַחֹדֶשׁ, הִנִּיחֵם כְּשִׁדְּיוֹ, וְשִׁמְךָ עַל-זֶה, שֶׁמִּכְרִיּוֹ לֹא יִשְׁאֹר לֵב לְבִדּוֹק אַחֲרָיו בְּפִרְט הַזֶּה, מֵאִסְרוֹן יִלְגֵּה אוֹ רִצֵּן, לְהַכְנִים עֲצָם בַּחֲשׁוֹנוֹת אֲרָצִים (וְהַקְדָּתוֹ זֶה לֹא הִתְעַתָּה). אֲבֵל הַמִּצְבוֹת מִן חֲמִין הַשְּׁנִי, שׁוֹמְנִין מְכֻן עִם קִבִּיעַת הַקְּרָאִים, וְזִיוֵּפֶן יוֹצֵא מִמִּקְוֶם אֲחֵר, סְטִלּוֹת הֵן מַעֲקִין, וּנְבִירָא בַּהֲבִלְסִיוֹ שֶׁל אֲבִין רִשְׁףִי, אֲשֶׁר כִּפִּי הַיּוֹצֵא מִמִּקְוֶמָה שׁוּיִים מִדְּבָרָיו, הַכִּיר חֵטֵב אֶת הַבִּדּוֹק לְכֻן זִמְנֵיו עִם דְּרָכִי קִבִּיעַת בְּנִי-אֲמוֹנָתוֹ; וְאֵם לֹא הָיָה בְּכֹחַ לַחֲלֹב אֶת הַחֲשׁוֹנוֹת הַדְּרוּשִׁים

במקום אחר אנו מוצאים מספר השנה לשטרות נתון בדרך-גימטריה. הקראי רבי משה דרעי יאמר בראש דבריו לשיוריו, שנדפסו בספר „לקוטי קדמוניות“ (צד מ"ח), כי כתבם בשנת „או ישיר משה ובני ישראל לשטרות“. אב"ן רש"ף עשה נקודות על שלש המלים האחרונות ועל הריש של ישיר. ולפי"זה היתה כתיבת הספר אלף קנ"ד לשטרות, שהיא ד"א תר"ג ליצירה. אבל כבר העירו חכמים שונים, שזה אי-אפשר. בין שירי הדרעי נמצא שיר אחד שנתחבר ליום חתנת הרופא רבי משה בן-צדקה, שהיה בדורו של ר"י אלחריזי המביא אותו בספר „התחכמוני“. והדבר ברור בעיני, שפונת הדרעי לכל חמש המלים שהביא מן המקרא, אלא שאב"ן רש"ף נקד רק מקצת אותיותיו, כדי להקדים זמן המשורר כדרכו. ולפי"זה חבר הדרעי את שיריו בשנת אלף תפ"ב לשטרות, שהיא ד"א תתקל"א ליצירה, ואז היה רבי משה בן-צדקה כבן עשרים או יותר, ובשנת ד"א תתקע"ז, שאז ישב אלחריזי בדמשק, כבר היה מוקני העיר וחשוביה (עין „התחכמוני“, שער מ"ו(1)).

יב. תאריך-הבריאה אצל השומרונים. השומרונים חושבים היום את שנותיהם במעשה, יחד עם העמים אשר בתוכם הם יושבים, „למחמד“ או „לממלכת בני ישמעאל“, או למנין ההגרה (ורק לפרקים רחוקים הם מוסיפים בצדו גם תאריכים אחרים, כאשר נראה במרוצת דבריו). והדבר קרוב מאד, שבימים הראשונים היו מונים בשטרות ובכתבים

לדעתם, נסתייע בזה בדיעת חבריו, שהיו בקיאים בדבר יותר ממנו ולכן מכוונות הן בענין זמנן אל האמת. ואין לנו לתמוה על המספר המסים של המצבות הכתובות בגימטריאות מרכבות ביותר, כי כאותו רוב-הבקשת המחפם, אשר ירה בראשונה את חציו אל לוח-המטרה, ואחר-כן תג מסביב לנקודות את עגליו, עד שהרואה סבור כי קלע כחוט-השערה אל המטרה, כן עשה גם הניפן הזה, שלקח לו אחד מן המקראות ושם אותו סמן לשנה, שידע את קביעתה מפי חבריו, והכל עלה יפה. ובמאמרי, שיחדתי לענין זה, בררתי את הדבר בפרוטרוט.

1) רמשי"ש משער, שרבי משה בן-צדקה זה אחד הוא עם עמרן בן-צדקה, שכמי מה שכתב עליו תלמידו הסופר הערבי אבן אבו עוציביה בספרו „תולדות הרופאים“, היה רופא מפא"ר ומחלל מאד בדמשק ומת בשנת 1239 למנין הנהוג; כי הערביים רגילים לכנות איש שנקרא בשם משה בכינוי אבו עמרן, וחסרה מלת אבו בדברי אבן עוציביה, או שקראו למשה גם בשם עמרן לבד (ידידשע צייטשריפט לניגור, ח' ט, מצד 172 והלאה). מציאות שני רופאים מהללים בעיר אחת ובזמן אחד, ושניהם בני צדקה, יש בכזה למשך אחריה באמת את לב הקורא. אבל עמרן נולד לדברי אבן עוציביה בשנת 561 להגרה, ד"א תתקכ"ו ליצירה, ולפי מקור אחר, שהביא רמשי"ש שם, עשר שנים אחר-כך. ואם נכתב הדינאן כדברי בשנת ד"א תתקל"א, או 1171 למנין הנהוג, הנה היה האיש, אשר לחתנתו יסד הדרעי את שירו, ילד בן חמש שנים, או לא ראה עוד חיים. אבל כל הנתתו של רמשי"ש, שעמרן אחד הוא עם אבו עמרן או עם משה, מפקפקת בעיני מאד. ואם לשער השערות באנו, הנה לא נפלאה היא לחשב, כי עמרן (או עמרם בעברית) הוא אחי משה הצעיר ממנו בעשר או ט"ו שנה ורופא מהלל כמוהו. ולכן לא דבר עליו אלחריזי, כי עוד לא יצא טבעו בעולם, ורק אבו עוציביה המאחר ממנו (מת בשנת 1269) שמשו וקבל ממנו תורת הרפואה.

לפי שנות כהניהם הגדולים, כדרך כל העמים הקדמונים. ונראים הדברים כי גם התאריך הנפרץ ביותר בכל ארצות-הקדם, הוא מנין-השטרות, לא מצא לו מסלות ביניהם, כי לא נשאר ממנו כל זכר אצלם. העם הקצן והדל הזה, אשר מלבד ספר תורת-משה אין בידו כראם אגדות מועטות ורשימות שמות כהניהם הגדולים ושנות כהנתם (שיש מקום לפקפק בדקדוקם), לא הרגיש כל צורך לתקן לו תאריך מיוחד, לערוך על-פיו את המאורעות, שאי-אפשר היה להם לסדרם אפילו בקרוב, על יסוד החמר המועט שהיה בידם. אבל אפשר מאד, שעוד בימים קדמונים היו משתדלים לחשב ולדעת את מספר השנים, שעברו מבריאת-העולם ועד זמנם, על-פי סדרי הדורות שבתורה ורשימות שנות כהניהם הגדולים. ביחוד נראה כזאת מספרי זכרונותיהם, שנכתבו בזמן מאחר. ספרי סדר-הדורות מן הפין הזה ידועים לנו כיום כארבעה וחמשה. הקדמון והקצר שבכלם, שנכתב בשנת 544 למנין היסטוריאליים (ד"א תח"ק"ה ליצירה), ונצחק שנית בהוספות מאחרות בשנת 747 לתאריך זה (ה"א ק"ו) ונקרא בשם ספר, "תולידה", נתפרסם על-ידי ה"א נ"ב"ר במאסף Journal Asiatique 1889 בשם Chronique Samaritaine וכולל בתוכו רק את שנות הדורות בלבד; והרוצה לדעת את שנות העולם צריך לקבץ את מספר השנים עד הדור שהוא עומד בו (ורק פעם אחת נזכר שנות-הבריאה לענין חשבון שמיטין ויובלות). הספר המאריך והאריך שבכלם, שאכסנו תמיד במרוצת-דברי בשם ספר-הזכרונות סתם, הוא אותו שהוציא לאור החכמים אד"ר וולגסטון בשם Une Nouvelle Chronique Samaritaine, Paris אשר בצד כל-אחד מן הדורות נרשמו שנות-הבריאה המקבולות לו. בתקופת הזמן מבריאת-העולם עד מיתת-משה השבונות שני ספרים אלה מוסדים על שנות-הדורות שבתורת-משה על-פי הנוסח שבידיהם, ומיתת משה והלאה - על רשימות שנות כהניהם הגדולים. על פרק הזמן מבריאת-העולם עד נת, ועד המבול, יאמר בספר ה"תולידה": "מן אדם עד אתולד נח שבע שנים ושבע מאות שנה, ועד מבולא אלף ושלוש מאות שנה ושבע שנים" (Four. As., p. 397). המספר הזה, הנוטה מאליף ותרג"ו שנה שבס"ע בשעור שמ"ט שנה, מסד על שנות הדורות שבספר תורת הכותים (ושהובאו שם במקומם בספר ה"תולידה"), שכלשה מן הדורות האחרונים מספר השנים מזמן שנולדו עד זמן שנולדו משנה משלנו (שנות חנוך ס"ה תמורת קס"ה, ושל מתושלח ס"ו תמורת קפ"ו, ושל למך ב"ג תמורת קס"ב).

מספר השנים שעברו מן המבול עד לדת ארפכשד לא נמצא מפורש בספר ה"תולידה", אבל יוצא מעצמו ממרוצת החשבונות, שהיו שתי שנים.

על פרק הזמן מלדת ארפכשד עד לדת אברהם יאמר שם: "ויחיו כל השנים מן תוליד ארפכשד עד מולד אברהם תשע מאות שנה וארבעים שנה" (שם). מספר שנים אלה גדול מאותו שהוא מסור בידינו (שאינו עולה אלא לר"ן שנה) בשעור תרג"ו שנה, מפני שלפי נוסח תורתם של הכותים,

בששה דורות מארפכשד ועד שרוג, שנפרטו בספר ה"תולידה" שם, מספר השנים מזמן שנולדו עד שהעמידו תולדות עודף במאה שנה לכל-אחד מהם, ושנותיו של נחור עולות אצלם לע"ט תחת כ"ט, שבנוסח המסור בדינו. ובעל הספר מסיים: "ומן מולד אברהם אל אדם תרין אלפים ומאתים שנה ושבע וארבעים שנה".

על שנת יציאת-מצרים לא ידבר בספר הזה מפרש, אבל נזכרה שם שנת פטירת משה, שהיתה ארבעים שנה אחרי-כן: "משה עליו השלום אתנבא ארבעים שנה, כל שניה עד מות משה הנביא עליו השלום שנים אלפים ושבע מאות שנה וארבעה ותשעים שנה". ויצא לנו מזה, שהשומרונים חושבים את מספר השנים מלדת אברהם עד פטירת משה תקמ"ה שנה. שנים אלה נפרטו שם בסדר הזה: לאברהם מאה שנה, ליצחק ששים, ליעקב עד לדת לוי (שכהניהם מתיחסים אליו) פ"ז, ללוי נ"ב, לקהת ע"א, לעמרם נ"ב ו, לאהרן (במדבר) מ' שנה, ואם נוסיף עליהן פ"ג שנה שהיו לאהרן בעמדו לפני פרעה, יהיה סך כלן תקמ"ה. אם מן המספר הזה נגרע מ' שנה של דור-המדבר, ישארו לנו תק"ה שנה, שע"ה מהן עברו מלדת אברהם עד ביאתו לארץ, ות"ל מביאתו לארץ עד יציאת-מצרים.

והנה לפי-חשבונו עברו מבריאת-העולם עד יציאת-מצרים כ"א תמ"ט שנה, ונמצא חשבון השומרונים, הקוצבים את הפרק הזה לב"א תשנ"ד, עודף על חשבונו, בשעור ש"ה שנה.

ממיתת משה והלאה נפסק החוט המשתף, החורז עליו את שנות העולם לפי מנינו ומנינם. היהודים מונים לעצמם לשנות שופטיהם ומלכיהם, והשומרונים לעצמם לפי שנות כהניהם הגדולים. ואם אמנם במקומות שונים נרשמו בצד הכהנים הגדולים גם שנות מלכים אחרים, שהיו בזמנם², בכל-זאת לא נוכל להוציא על-פיהם את תאריך הבריאה אף בקרוב. כי מצד אחד יש לנו עסק כאן לא עם נקדה של זמן, כי-אם בפרקים שלמים, נמשכים עשרות בשנים משנות הכהנים הגדולים מעבר מזה, ומשנות המלכים שביניהם מעבר מזה, ואי-אפשר לכון את הנקדה המשתפת שביניהם, ומצד אחר דברים אלה נוספים הם מידי סופרים מאחרים, שלא ידעו בין

(1) כן הוא המספר הנכון בספר-הזכרונות, ובספר ה"תולידה" נמצא בטעות ע"ב.

(2) בספר ה"תולידה" דוגמאות כאלה מעטות הן. בעל הספר יזכיר במקום אחד, הנופל למי-חשבונו בין 3511 ובין 3550 ליצירה, את נבוכדנצר מלך אשור, ונראה לפי סדר הזמן, שכוונתו לתגלת פלאטר או לשלמנאסר; ובמקומות אחרים יזכיר את אלכסנדרוס מוקדון (בין 3329 ובין 3944), מיתת ישו הנוצרי (בין 4294 עד 4321), אספסיאנוס (בין 4321 עד 4354) ואדריאנוס (בין 4451 ובין 4776). כנגדו יזכיר בעל ספר-הזכרונות על כל צעד שמות מלכי יהודה וישראל וכן שמות מלכי יון, רומי וישמעאל, שהיו למידענו בזמן כהנת הכהנים הגדולים, שהוא מדבר עליהם, שכמובן מאליו אין בהם כל ממש. ויפץ בהערה הסמוכה.

ימינם לשמאלם בדבריהמים⁽¹⁾; ולכל-היותו אפשר לסמוך עליהם רק במקום שהם מדברים על מאורעות שאירעו בימיהם. ואם כך נעשה, יעלו בידינו מספרים שונים מאד זה מזה. מעתיק ספר-הזכרונות, הגדול מכל חבריו, שהוציאו לאור אדלר וזליגסון, אומר בסוף ספרו, שגמר כתיבתו, בשנת תשע ושבעים ומאה וששת אלפים (ליצירה), אשר היא שנת חמשה ושמונים ושלוש מאות ושלושת אלפים לעבור בני ישראל לארץ כנען, אשר היא תשע מאות ואלף לישוע בן-מרים הנוצרי, אשר היא שנת ששה עשר ושש מאות ואלף לדקדינוס, אשר היא שנת שבע עשר ושלוש מאות ואלף לממלכת בני ישמעאל². שלשת התאריכים האחרונים, שקלם מקונים לשנת ה"א תר"ס למנינו, מראים, שתאריך-הבריאה של השומרונים עודף על שלנו בשעור 519 שנה. עדיכמה נוכל לסמוך על דברים אלה נראה במקום אחר מן הספר הזה. על אחד מן הכהנים אבישע בן-פינחס יאמר, שמת בשנת 5780, ומדברי בעל ספר ה"תולידה" אנו יודעים, שהכהן הזה, שהוא הכהן האחרון הנזכר שם (צד 413), מת, ביום השלישי (לשבוע) השביעי מן חודש אלקעדה, המזומן (כלומר המקנן) מן האדר (של השומרונים, שהיה מקנן באותה שנה לגיסן שלנו) שנת תשע ושבעים ושמונה מאות (להגרה)³. על-דבר השנה הזאת, המקוננת לשנת ה"א רל"ה לפי-חשבונו, אין מקום לפקפק, כי כל הסמנים הנתונים בספר מקונים עם האמת, ונמצא שתאריך השומרונים עודף על שלנו בשעור 545 שנה, ונראה מזה, שבפרק הזמן משנת 5780 עד 6179, שבה יחתם הסופר, נפלו שגיאות בשעור כ"ו שנה.

קשה יותר להחליט דבר על-פי ספר ה"תולידה", מפני ששנות העולם לא נזכרו בו, כ"אם שנות הכהנים בלבד, בלי הוספת מספר אחר בצדם, וזלתי י"ו הכהנים האחרונים, שנתפרשו שנותיהם בצדם על-פי מנין הישמעאלים (משנת 406 עד 2879). אם נקבץ יחד את שנות הכהנים

(1) בעל ספר-הזכרונות בספרו תולדות אחד מגדולי השומרונים, בבא רבה, שהיה בשנת השמד שגזר אלכסנדרוס אסוריוס על הכותים, יאמר עליו שנגלה בשנת 4600 לימי בראשית, 1806 לעבור בני ישראל בארץ כנען, 1545 לחרבן המשכן הקדוש, אשר עשה אדון משה, 1005 לשיבת הכותים מגלות בבל, 795 לשיבתם מגלות יון, 655 שנה למלכות אלכסנדר מלך מקדוניה, 308 "לממצא" יסוע בן-מרים. נקל לכל איש לראות, כי ערבב בעל הספר כמה זמנים שונים בהעלם אחד. שנת 655 למנין-שטרות מקוננת לשנת 344 למנין הרגיל; ואסוריוס (Alexander severus) מלך משנת 225 עד 235; ואצל הסופר הזה התלכדו כל הזמנים לשנה אחת, לשנת 1308.

(2) שנת 406 למחמד מקוננת לשנת ד"א תשע"ה, שנת 879 לשנת ה"א רל"ה ליצירה, ומשך הזמן שביניהן עולה 460; אבל שנות הכהנים, ששמשו בפרק הזה לפי ספר ה"תולידה", עולות 473. סתירה זו אפשר לנשבה בשני דרכים: או שבעל הספר, שהיה בזמן הכהן האחרון שנזכר בו, חשב זמנו לאחור, וקצב בטעות את שנות הכהנים שלפניו במנין ההגרה לפי שנות לבנה; או שבאמת היו השומרונים מונים חייהם ללבנה בלבד, כמנהג הערביים, אף-על-פי שבקיעת המועדים הם משווים שנות הלבנה עם שנות החמה, ולפיהן גם שנות הבריאה נחשבו אצלם, על-כל-פנים כאן (ואפשר שגם בכהנים אחרים), לפי שאת הלבנה.

הגדולים שבספר הזה, שהאחרון שבהם, כאשר אמרנו, מת בשנת ה"א רל"ה לחשבוננו, יעלו בקבוצתם 5952, מן המספר הזה אנו צריכים לגרוע בהחלט 87 שנה של שמונה כהנים גדולים, מבבא ועד אלעזר, שכפי סדורם בספר ה"תולידה" (צד 411) וסתימת לשונו שם, נקל לחשב בטעות, שהיו – כקודמים להם וכבאים אחריהם – גם הם בשכם, אבל באמת שמשו בדמשק (בליספך בקהל הגולים שגלו שמה במספר חמש מאות איש בימי אהרן בן-עמרם, כמספר בספר-הזכרונות, צד 95) בפרק אחד עם כהנים אחרים שמשו בשכם, כאשר יוכיחו שנות ההגרה, שנרשמו בצד מקצת הכהנים (ועל-כן לא נחשבו באמת בספר-הזכרונות שם). ולכן ישארו לנו רק 5866 שנים, ונמצא חשבון השמרונים עודף על מנין-הבריאה שלנו 631 שנה 1); אבל בראש הספר (צד 392) יאמר, שנכתב, בשנת חמשת אלפים ושבע מאות ושמונה ושבעים ליצירת-העולם, היא שנת שבע מאות וארבעה עשר ליזדגדג שנת שבע וארבעים ושבע מאות לממשלת ישמעאל". שנות התאריך הפרסי והישמעאלי מכוונות לשנת ה"א ק"ו לחשבוננו ונמצא חשבון השומרונים עודף על חשבוננו בשעור 672 שנה. מספר קרוב לזה יוצא ממכתב השומרונים שכתבו בשנת 1808 לַחכם de sacy, שכתבו על אותה שנה שהיא שנת 6246 לבריאת-עולם, בזמן שלפי חשבוננו היתה שנת ה"א תקס"ח, ונמצא ההבדל עולה 678 (עין בספר Notices et Extraites, p. 177). ההבדל כזה יוצא גם ממכתבם השני שכתבו לַחכם הזה בשנת 1820, שאמרו על אותה שנה שהיא 6257 לבריאה (שם, צד 182) 2), וכן נראה מן המכתבים שהריצו לַחכם הונטינגטון ומתשובתו אליהם. כי בתשובתו, שכתב להם בשנת 1675 למנין הרגיל, ה"א תל"ה למנינו, הוא כותב שנת 6113 לבריאה.

מהמספרים השונים האלה יוצא, שמנין השנים לבריאה לא היה נהוג אצל השומרונים במעשה, כי-אם הוציאוהו בחשבון משנות כהניהם, ולכן באו בכל-פעם לתוצאות אחרות.

1) לפי ספר-הזכרונות מת אבישע בן-פינחס בשנת 5780 לבריאה. המספר הזה פחות מאותו שבספר ה"תולידה" בשעור פ"ה שנה. סבת ההבדל הזה היא, שבשלושה מן הכהנים הגדולים מספר השנים שונה בשני הספרים, ונוטה לצד זה או לצד זה וגורם הבדל בשעור כ' שנה, ושלושה כהנים גדולים, ששנות כהנתם עולות לס"ה שנה, חסרו לגמרי בספר-הזכרונות, כנראה מלוח סדרי הדורות ובהערות שבשוליו. אם נאמר, שמספרים אלה שבספר ה"תולידה" מוטעים והנכון כדברי הספר השני, אז יעלה תאריךם של השומרונים על מנינו 546 שנה.

2) במכתב הראשון הם מוסיפים ואומרים על שנת 6246 לבריאה שהיא 3246 למושב בני-ישראל בארץ-כנען, ובמכתבם השני יאמרו על שנת 6257 לבריאה שהיא 3457 לביאתם לארץ; שני מספרים אלה (שהראשון נראה מוטעה וצ"ל 3446) אינם מכוונים עם שני ספר-הזכרונות שלנו, שהם חושבים תמיד מבריאת-העולם עד ביאת הארץ 2794.

יאלה שמות הכהנים' הגדולים' ושנות כהנתם לפי ספר ה'תולידה':

3866		1794	עד מות אהרן
32	עמרם	50	אלעזר בנו
25	חנן	60	פינחס בנו
21	חזקיה	40	אבישע בנו
42	דליה	50	שישי בנו
40	עקוב	35	בחקי בנו
35	עקביה	25	עזי בנו
41	לוי	(139)	שישי בנו
44	אלעזר	23	בקחי בנו
36	מנשה	28	שבט בנו
39	יאיר	25	שלום בנו
41	נתנאל	20	חזקיה בנו
32	יהקים	28	הונתן בנו
27	יהונתן	22	איר בנו
33	אלישמע	25	דליה בנו
10	שמעיה	19	יאיר בנו
8	טוביה	28	יהונ[ת]
9	עמרם	(226)	ישמעאל
30	עקבון	28	טוביה בנו
40	פינחס	20	צדוק ברה
(345)	לוי	28	עמרם כ"ג בנו
32	אלעזר	24	חלקיה
28	בבא (4)	38	עמרם
41	אלעזר	36	עקוב
23	עקבון	39	עקביה
32	נתנאל	45	חלאל
26	עקבון אח בבא הגדול	40	שריה
31	נתנאל	50	לוי בנו
20	עקבון	52	נתנאל
25	אלעזר אבי מרים	35	עזריה
24	עקבון	40	נבדאל בנו
17	אלעזר	30	חזקיה בנו
30	עקבון הגדול	24	חנניה
40	אלעזר	3866	ס"ה
4865	ס"ה		

(1) בספר-הזכרונות: ע"ז.

(2) שם: כ"ה.

(3) שם: כ"ה.

(4) שם: טוביה.

5392		4865	מן עמוד הקודם
		31	נתנאל
(238	אלעזר	25	אלעזר
(314	אהרן בנו	20	נתנאל
12	צדקה בן אהרן	18	אלעזר
(439	עמרם	30	עקבון
22	אהרן בנו	16	אלעזר
(528	עמרם בנו	20	עקבון
26	אהרן ברו	22	אלעזר
17	נתנאל	21	עקבון
18	בבא *	26	אלעזר
3	עזי *	7	שמעון
7	לוי *	31	לוי
9	עמרם *	12	פינחס
11	אהרן *	2	נתנאל
10	אלעזר *	11	בבא
9	נתנאל *	9	אלעזר
20	אלעזר *	20	נתנאל
(648	איתמר	7	אלעזר
15	עמרם בנו	8	פינחס
22	עזי בנו	55	נתנאל
2	עזי בן פינחס	16	עקבון
19	יוסף בן עזי	35	אלעזר
56	פינחס בנו	20	עבדאל
25	אלעזר בנו	29	אלעזר בן עבדאל
56	פינחס בן אבישע	17 ⁽¹⁾	עבדאל ברה
(834	אבישע בנו	19	אהרן
5952	ס"ה	5392	ס"ה

(1) שלשה כהנים אלה לא נמצאו בספר-הזכרונות.

(2) נעשה לכהן, בעקב (בסוף) שנת ארבע מאות ושש שנים לממלכות בני ישמעאל.

(3) נעשה לכהן, בשריו (בתחלת) ארבע מאות וארבע וארבעים.

(4) נעשה לכהן, בשריו שנת שבעים וארבע מאות.

(5) בספר ה, תולידה בטעות: כ"ה, בשנת חמש מאות ושנים ושלשים שנה לממלכת בנ

ישמעאל אכהן עמרם בן אהרן.

(6) זה איתמר הלך לשכם מן דמשק בשנת שנים ושש מאות וקס בכהנה גדולה.

(7) ואקיו אלעזר דודו טרם עתקותו (פטירתו) בתרה ביום צומה שנת תשע ושמינים ושבע

מאות ... ומת בתדש גמאדה האחרון המזומן (המכון) חדש השביעי מן השנה ההיא ומת יום תנינה

חמש יום מן חדש השביעי הזוכיר (הנזכר) שנת ששה וארבעים ושמינה מאות לממלכת ישמעאל.

(8) וקס בתרה בנו אבישע ביום מותו בחמשה יומים בשנה ההיא שנת ארבעים וששה

ושמינה מאות ומת ביום השלישי השבעי מן חדש אלקעדה המזומן מן ה[א]דר שנת תשע

ושבעים ושמינה מאות.

הנה כי כן יצאה לנו קבוצת השנים שבספר ה"תולידה" 5952, יצאו מהן שנות שמונה כהנים (המצִינים בכוכבים) ששמשו בפרק אחד בדמשק עם כהני שכם, 87 שנה, נמצא מבריאת-עולם עד מות אבישע 5865. אבל בספר-הזכרונות מספר השנים עולה רק 5780, וזה מפני שחסרו בו שלשה כהנים, ששנות כהנתם עולות לס"ה שנה, ושנות שני כהנים (שישי ולוי) פחותות אצלו בכ"ב שנה, וכנגדן שנות ישמעאל עודפות בשתי שנים, כנראה מן ההערות.

ואלה שנות הדורות לפי ספר-הזכרונות:

45	יצחק בן צדקה	5780	מב"ע עד מות אבישע בן פינחס
40	אברהם בן יצחק	36	אלעזר בן אבישע
20	לוי בן אברהם	41	פינחס בן אלעזר
36	טביה בן יצחק	48	אלעזר בן פינחס
42	שלמה בן טוביה	19	פינחס בן אלעזר
32	עמרם בן שלמה	11	שלמה בן פינחס
6176	ס"ה	26	צדקה בן טביה

שנת 6176 מְכֻנֶּת לשנת ה"א תרנ"ז למנין-הבריאה שלנו.

יג. תאריכים אחרים הנפגשים בספרות ישראל. משלשת התאריכים, שדברנו עליהם עדיפה, היו שנים מהם, תאריך-החרבן, ותאריך בריאת-העולם לכל שנוי צורחני, מיוחדים רק לישראל; וגם התאריך השלישי, מנין-שטרות, אף-על-פי שהיה שאל בידם, נעשה אחר-כך כמעט לקנין העם בל. אבל לפעמים אנו פוגשים אצל היהודים עוד תאריכים אחרים, שאולים מאת העמים אשר בקרבם היו יושבים, שנשתמשו בהם רק בדרך ארעי ובמקומות מיוחדים. ככה מצאנו את היהודים יושבי קיריני, אשר במצרים, מונים עוד בסוף ימי הבית השני לתאריך-אוגוסטוס (עין פליטה מני קדם, צד 15) ואת היהודים יושבי בוספור מונים לתאריך שהיה נהוג בארצם, ששנתו הראשונה נופלת בשנת 297 לפני המנין הנהוג (עין הרכבי, היהודים ושפת הסלונים, צד 90-89). וכבר ראינו למעלה (סמן ז) את רבי יצחק הישראלי הראשון מזכיר מנין-הבריאה של בני ביזנטיה, ורבי יצחק הישראלי השני מזכיר בספרו "יסוד עולם" (מ"ד, פ"ז) את התאריך, שהיה נהוג בארצו, בספרד הנוצרית, שהתחיל מחודש ינואר שנת ג"א תשכ"ב ליצירה, בשנת 38 לפני המנין הנהוג; ואומר על שנת ה"א ושבעים ליצירה, "שהיא שנת אלף ושמ"ח לתאריך הנוצרים, הנקראים (צ"ל: הנקרא) תאריך אלצפר", וכן מזכיר את התאריך הזה גם האפודי בספרו, כלמת הגוים" (על-אודות התאריך הזה, שעקבותיו מגיעות למפרע עד המאה החמישית למנין הנהוג, ועל-אודות שמו ומקורו עין אידלר, ח"ב, מצד 423 והלאה).

אבל נפרץ היה ביותר בין היהודים, שישבו בארצות הערביים, תאריך ההגרה. כבר מצאנו למעלה (סמן ז) את הישראלי הראשון משתמש בתאריך הזה. ורבי שלמה בן גבירול יאמר בפיוטו, שנתינו ספו (זולת לשבת שניה אחר הפסח): וגם עוד ישמעאל הרס וגרס, הרי ששים ואחת וארבע מאות. ובתנ"ך אשר באוצר הספרים בפטרבורג (שהבאנו בתאריך השטרות בסופו) יאמר, שנכתב בשנת שלש מאות וששים ותשע למלכות קרן זעירה (על-שם הכתוב בדניאל, ז, ח, שפרשוהו על מלכות ישמעאל); וביחוד נתפשט תאריך זה בין הקראים, המביאים אותו בספריהם (ציונים רבים מהם אסף רמש"ש בספרו: די פאָלעמישע ליטטעראַטור).

וכן ישתמשו לפעמים גם בתאריך הנוצרים. האדום מוכירו בהקדמתו ל"מאור עינים" ובפרק כ"ד מספרו, וכן יזכירו כמה פעמים רבי יוסף הכהן בספר, דברי הימים למלכי צרפת וכו'; ובעל "צמח דוד" מסדר לפי התאריך הזה את מאורעות דברי הימים בחלק השני מספרו, בצד תאריך היצירה. אבל בכלל מעטו מאד המחברים המשתמשים במנין זה. ולכן תמוהים מאד דרכי מקצת חוקרים, אשר דמו למצא את התאריך הזה בדרך רמז וגימטריה אצל שנים או שלשה מן הסופרים.

רבי יהודה אלחריזי אומר על שנת מות הרמב"ם ורבי יוסף אבן שושן, היא שנת ד"א תתקס"ה, כי, היתה שנת איד, שנת זעם ועת יגון; והאל שמה קרא נהי" (תחכמוני", הוצאת אחיאסף, צד 412). והרב שי"ר (כרם חמד", ח"ז, צד 252) חושב, שכמו שמלת נהי רומזת על פרט השנה של ד"א תתקס"ה ליצירה, כך מלת איד (שהוא כותבה אד) רומזת לפרט של 1205 למנין הנוצרים, ומלת זעם – העולה בחשבונה לקי"ז – רומזת לפרט של שנת השטרות, שהיתה אלף ותק"ו.

אבל דברי הרב שי"ר אלה, המזכירים לנו את השערותיו הידועות על-אודות רבי אלעזר הקליר, אשר דמה למצא את שמו בדרך גימטריה בפיוטים שונים, – בטלים הם מעקרים: התאריך הנהוג עתה בכל ארצות הנוצרים, שנתסד במאה הששית על-ידי דיוניזיוס, נתקבל במעשה בתחלה רק בארץ איטליה, אבל בארצות אחרות לא נתפשט בחיי העם כ-ראם לאט לאט, אף-על-פי שהיה ידוע לחכמיהם בעיון ג'. וגם במעשה בית-דין

(1) הנשיא בסוף ספר "העבור" מדבר על מנין הנוצרים, אבל לא כעל תאריך נהוג במעשה, כ-ראם לדרך עיון – לענין קביעת פסחם וחגיהם המתנועעים; וגם המנין שהוא מדבר עליו אינו מכין לגמרי עם המנין הנהוג עתה, ומתחיל לא משנת ג"א תשס"א, מוזן לדת משיח, כ-ראם משנת ג"א תש"ס, מוזן שנקלט בהריון. לשיטה זו, המונה משנת ג"א תש"ס, שהיתה נהוגה גם אצל כמה מעברים נוצרים (שהנשיא נתן לה טעם אחר, שגם הנוצרים חושבים יום אחד בשנה לשנה), מכונים דברי הנשיא בספר, "חשבון המהלכות" (הובא ב"מאור עינים", סכ"ג) וז"ל: "הקדמונים היו מונין ימי המלכים וכל כתבי עסקיהם מתחלת מלכות אלכסנדר מוקדון שהיתה שנת ג' אלפים ת"ג ליצירה לדעת המונים מבהר"ר, ש"י שנים קודם חשבון הנוצרים, ומן השנה ההיא אנו מונים לשטרות". וכבר תמה על דבריו בעל "ערך מלין" (צד 80), שאין דבריו מסכימים עם שום חשבון, כי אין מי שיסבור, שמנין-שטרות מתחיל

ופקדות הממשלה היו כותבים לשנות המלכים כמקדם (עין איזלר, ח"ב, מצד 375 והלאה). יותר מכלי-הארצות בוששה ספרד לקבל את התאריך הזה. שם, כאשר אמרנו, היה שורר מקדם התאריך הספרדי, או תאריך אלצפר. בשנת 1180 למנין הנהוג הוציא הועד שנתאסף בקרגונה פקדה, לכתוב את הזמן בכתבי המלכות ובבתי-דינים לתאריך הנוצרי בלבד. אבל בכל זאת לא פסקו למנות לתאריכם הקדום. בארגוניה היה התאריך הישן נוהג עד שנת 1355, בקסטיליה עד שנת 1383 ובפורטוגל עד 1420 (איזלר, שם, 425). וכבר ראינו למעלה את בעל "יסוד עולם" בשנת השבעים לאלף הששי, או 1310 למנין הנהוג, משובה את זמנו עם תאריך אלצפר, ואת התאריך הנוצרי הנהוג עתה לא יזכיר אפילו במלה אחת. ואין יעלה על הדעת, כי אחריו, שחי בקסטיליה, ימנה לתאריך הרך-בשנים הזה, אשר לא נסה עוד כפ-רגלו הצג על הארץ, ואשר הצרכו לעבור עליו ק"פ שנה להביקיע אל תוך חיי העם? ולא עוד, אלא שישתמש בו סתם, בלא קריאת שם ובדרך-גימטריה, ויסמוך על הקורא, שיבין לרמזיו (1).

בעל הערוך בחרוזיו, שהבאנו למעלה (תאריך-השטרות, סמן ז), אומר, שהשלים ספרו בשנת ית"ג ואלף למנין-שטרות, "פשיטת סדרות חוקקי גדף בקרן מושכי קרוך". והדבר פשוט, שפננתו למלכות יון, שכפי דברי המדרש, אמרו לישראל: כתבו לכם בקרן-השור שאין לכם חלק באלהי ישראל, ומושכי קרוך פרושו שור מושך בקרון; אבל החכם בְּטָלְהִים (המובא בהערות קאהוט) חושב למצא כאן את תאריך הנוצרים, ומתקן בקרי תחת בקרן, כי המלים, גדף בקרי מושכי קרוך עולות בחשבון 1001, כמנין השנים שעברו מלדת ישו, מלת קרוך לדעתו היא Crux שפרושה צלב. דברים, אשר נוכל לקרא עליהם את הפתגם האיטלקי: *Se non è vero è bene trovato*. בראש ספר "כלמת הגוים" להחכם האפודי יאמר, שחברו "חכם גדול ומופלג, שנאנס תחת השמדות והגזירות... והתחילו הגזירות בשיבילייה... וגם עלינו בקסטילייה... בשנת מה חרי האף הגדול הזה". החכם צונץ משער, שהסמן הזה, שהוא חושב בו את המלים מה חרי האף הגדול, העולות בחשבון למספר 397, מכין לשנת הנוצרים 1397 בעזיבת האלף, ושבה נכתב הספר. ועל הזרות הגלויה, לצין שנת הנוצרים בדרך כזה, יאמר הרמ"ש (ברשימת ברלין, ח"ב, צד 30), שבספר כזה, המסד כנגד הנוצרים, אין הדבר תמוה כל-כך. ואחריהם נמשך החכם אדולף פוזננסקי בהערותיו

מסנת ש"י לפני הנוצרים. אבל באמת שנת ש"י של הנשיא מכוננת עם שנת שי"א לתאריך הנהוג עתה ולא קשיא מיד.

(1) לא טובה מהשערתו זו ה' ההשערה האחרת, שכן המשורר במלת ז עם לפרט השנים של מנין-שטרות, אף-על-פי שהיא בטוחה בעיניו כל-כך, עד שהוא מביא מזה ראיה לדבריו, שאף מקצת מחכמי ספרד היו חושבים לשטרות מג"א תמ"ט (עין ערך מלין, צד 83). כאשר ראינו למעלה, היו משתמשים במנין השנים לפרט בשתי דרכים: בהשמטת האלפים או בהשמטת האלפים והמאות כאחד, אבל לא בעזיבת מקצת מן המאות והשארות מקצתן, דבר מוזר מאד ואי-אפשר לשמעו כלל.

לספר „כלמת הגוים“, שפרסם במאסף „הצופה בארץ הגר“ לשנת התרע"ד (צד 100). אבל מן הדברים שהעתקנו נראה, שסמן מה חר"י מוסב על שנת הגזרה, שהיתה בשנת 1391. והדבר ברור, שיש לנקד בסמן הזה רק את המלים „האף הגדול הזה“ העולות בחשבונן לקנ"א, שהיתה באמת שנת השמד למנין בריאת העולם בהשמטת האלפים.

